

Demokratiet og miljøkrisen

Utfordringer for en ny etikk

Steinar M. Ofstad

Masteroppgave i filosofi

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO, UiO

Vår 2010

Sammendrag

I denne masteroppgaven forenes noen av mine interesseområder som er etikk generelt og anvendt etikk spesielt samt politisk filosofi og miljøetikk. For meg er det en nær forbindelse mellom disse områdene. Et av vår tids store miljøproblemer er utslipp av klimagassen CO₂ ved forbrenning av fossil energi. Klimakrisen er utgangspunktet for denne hovedoppgaven. Hovedproblemstillingen er: Gitt klimakrisens utfordringer, hvilke tiltak er nødvendige for at framtidige generasjoner skal få leveverdige og gode liv? Vil klimakrisen gi utfordringer som tvinger fram en ny etikk? Jeg vil se nærmere på hvordan en slik eventuell etikk kan og bør utformes. Videre tar jeg opp noen handlinger mot mulige bærekraftige måter å leve på.

I første del av oppgaven, kapittel 1, 2 og 3, konkluderer jeg først, ved hjelp av blant annet rapporter fra forskere, forfattere og særlig ved filosofen *Hans Jonas*, med at vi har en klimakrise. Klimaskeptikerne kommer også til orde. De representerer en ikke ubetydelig gruppe. For å få et nødvendig grunnlag for oppgaven blir etikken helt fra antikken, fra Platon og Aristoteles (ved *Den Nikomaktiske Etikken*), og opp mot vår tid viet nødvendig oppmerksomhet. Den teknologiske sivilisasjon gir utfordringer for en ny etikk. Det er ansvarsetikken til Hans Jonas som blir lagt fram, forklart samt forsøkt videreutviklet. Deretter forsterkes, ved hjelp fra moralfilosofen *Stephen M. Gardiner*, forståelsen av hva klimakrisen fører til. Det er tre store moralske utfordringer. Den første er klimakrisens globale påvirkning her og nå. Den andre er generasjonsproblemet, mens den tredje er vår teoretiske udugelighet.

I andre del, kapittel 4 og 5, behandles hva utfordringen for den nye etikken bør føre til av handlinger for at vår generasjon, og de neste, skal få bærekraftige og leveverdige liv. Ved analysen her blir det først behandlet om demokratiet bør forbedres i retning av et globalt demokrati slik at de globale problemene mindre vanskelig skal kunne takles og håndteres. Det må dessverre konkluderes med at et verdensstyre, ved et globalt demokrati, ikke vil bli innført i overskuelig framtid. Det bør likevel skje en utvikling mot framtidens bærekraftige samfunn samtidig med kutt i CO₂-utslippene. Endringer av livsstilen kan bli nødvendig mange steder. En løsning på befolkningsproblemet er det, på grunn av manglende samhandling i verden, ikke mulig å komme fram til. Matproduksjonen blir mer kritisk. Det konkluderes videre med at en ny økonomi samt at en aktiv bruk av kjernekraft vil bli nødvendig. Helt til slutt viser jeg til at en redning ved en rask forverring av klimakrisen ikke bør bli et alternativ. Selv om de fleste i vår generasjon klarer å redde seg, så gjenstår likevel den aller største etiske utfordringen. Kommer vi til å gjøre nok for framtidige generasjoner? Fortiden og samtiden må brukes til å redde framtiden. Her ligger de store utfordringene for den nye etikken.

Takk

Jeg vil jeg først og fremst takke rådgiver Espen Gamlund, Ph.d i filosofi. Som rådgiver var han fullstедnig saklig og alltid rett på sak. Hans positive og rett fram kritikk, samt hans hint og hans evner til å få meg til å forstå mer av mine egne uferdige tanker var av den største betydning. Han har lært meg mye filosofi, kanskje særlig hvor vanskelig filosofi kan være, men samtidig hvor interessant og givende filosofi kan være. De misforståelser og feil som måtte forekomme i denne masteroppgaven, er jeg selv helt og fullt ansvarlig for.

For det andre vil jeg takke spesielt to medstudenter. Det er Tor Løken og Kjartan Eide. Vi samarbeidet tett i årene allerede fra 2005. Her var det gjensidig faglig støtte og sosial oppmuntring å få. Jeg hadde stor nytte av samarbeidet i denne ”Gruppa”. Deres kommentarer til deler av min masteroppgave var også viktige og av stor betydning.

Videre vil jeg takke Olav Imenes for mange råd gitt med stor tålmodighet. Av med-masterstudent Ellen Voldstad fikk jeg grundige og viktige kommentarer samt redigeringsmessige råd. Fra en noe utvidet gruppe at medstudenter har jeg fått nyttige råd, hint og tips. Derfra er ingen nevnt og ingen glemt.

Og sist, men ikke minst, så vil jeg takke min kone, Mette Katrine. Hennes meget saklige og skarpe kritikk av språket i deler av oppgaven min – samt særlig hennes store toleranse og utholdenhet, ved i flere år, å ha en sterkt motivert filosofistudent i huset, har vært av den største betydning for meg.

Takk alle navngitte for velvillig hjelp. Dere vet selv hvor mye dere har gjort for meg.

Innhold

Sammendrag	1
Takk	2
Innhold.....	3
Forkortelser.....	4
Innledning.....	5
Kapittel 1: Miljøkrisen – en stor utfordring for demokratiet.....	9
1.1 Det er en grense.....	10
1.1.1 Andre menneskeskapte problemer.....	15
1.1.2 Litt om årsakene til problemene og krisene.....	17
1.2 Markedet og klimakrisen.....	18
1.2.1 To motsatte kriser.....	19
1.3 Sammendrag med konklusjoner.....	21
Kapittel 2: Hans Jonas – ansvarsprippet og ansvarsetikken	23
2.1 En ny etikk for en ny tid.....	24
2.1.1 Nytt grunnlag for etikken.....	26
2.1.2 Etikkens nye utfordringer	28
2.1.3 Den moderne teknologien.....	29
2.2 Jonas' kategoriske imperativ.....	31
2.2.1 Framtidsetikken som overlevelsesetikk?.....	32
2.3 Menneskets ansvar for fremtiden.....	33
2.4 Etske plikter med politiske konsekvenser.....	35
2.4.1 Kort tillegg til de etske pliktene.....	37
2.5 Sammendrag med konklusjoner.....	38
Kapittel 3: Tre store moralske utfordringer.....	40
3.1 Den første store moralske utfordringen.....	41
3.1.1 Sammenhengen mellom årsaker og virkninger skjules.....	42
3.1.2 Pulverisering av handlingsansvaret.....	42
3.1.3 Organisasjonsmessig utilstrekkelighet.....	43
3.2 Den andre store moralske utfordringen.....	45
3.2.1 Klimakrisen er et forsinket fenomen.....	45
3.2.2 Viljen til å handle.....	46
3.3 Den tredje store moralske utfordringen.....	46
3.3.1 Moralsk korrupsjon.....	47
3.4 Sammendrag med konklusjoner.....	48
Kapittel 4: En stor global utfordring.....	49
4.1 Demokratiets utvikling opp mot vår tid.....	50
4.2 Dagens demokrati.....	53
4.2.1 Demokratiets styreform mot hvordan den fungerer.....	55
4.3 Er et globalt demokrati er nødvendig?.....	55
4.4 Er et globalt demokrati er mulig?.....	57
4.5 Bør et globalt demokrati innføres?.....	60
4.6 Sammendrag med konklusjoner.....	61

Kapittel 5: Den største etiske utfordringen – bærekraftig tilbaketrekning.....	62
5.1 Livsstilen må endres.....	64
5.1.1 Forskjellige tiltak.....	64
5.1.2 Restriksjoner og rasjonerings av ressurser.....	66
5.1.3 Vern om naturen – og miljøet.....	68
5.2 Befolkningsveksten.....	68
5.2.1 Produksjon av mat.....	71
5.3 En ny økonomi er nødvendig.....	73
5.4 Energi. Energikilder. Kjernekraft.....	76
5.5 Bærekraftig tilbaketrekning – på ulike nivåer.....	78
5.5.1 Redning ved rask forverring?.....	79
5.6 Sammendrag med konklusjoner.....	81
Avslutning.....	83
Litteraturliste.....	88

Noen forkortelser i teksten

NE: *Den Nikomakiske Etikken*

NE/S: 2006. *Etikk*. Et hovedverk i Aristoteles filosofi, også kalt den ”Den nikomakiske etikk”. Oversatt og med innledning av Anfinn Stigen.

NE/RB: 2002: *Nichomachean Ethics. Translation, introduction and commentary*.
Rowe and Broadie

P: *Politikken*

P/TAS: 1992. *The Politics*. Translated by T. A. Sinclair, revised and re-presented by
Trevor J. Saunders.)

Innledning

*Vi börjar ana at vår vilsegång
är ännu djupare än först vi trott.*
Harry Martinsson (1904-1978).

Vi står overfor store utfordringer i vår tid, og en av dem er den mye omdiskuterte klimakrisen. Et hovedproblem er utslipp av klimagassen CO₂ ved forbrenning av fossil energi fra kull, olje og gass. Klimakrisen danner utgangspunktet for denne hovedoppgaven. Hovedproblemstillingen er: Gitt klimakrisens utfordringer, hvilke tiltak er nødvendige for at framtidige generasjoner skal få meningsfulle, leveverdige og gode liv? Min påstand er at klimakrisen vil gi utfordringer for en ny etikk. Jeg vil se nærmere på hvordan en slik etikk kan og bør utformes. Min påstand er videre at denne nye etikken bør være til hjelp ved nødvendige endringer av livsstilen ved forskjellige tiltak som restriksjoner og rasjoneringsressurser. Den nye etikken bør også være til hjelp ved problemene med befolkningsveksten, den framtidige økonomien og ikke minst det framtidige energiproblemet.

Klimakrisen bør dermed føre til tiltak, noen drastiske, for å fremme en bærekraftig livssituasjon for oss og for framtidige generasjoner. Det er dette jeg vil argumentere for i denne oppgaven.

Grunnen til at jeg tar opp dette temaet, er at dette er et svært dagsaktuelt globalt problem av stor betydning. Det er viktig å forsøke å komme fram til en bedre innsikt i noen av de problemene som miljøkrisen, særlig ved klimakrisen, fører til på det praktiske området, samt på det etiske og det moralske. Ikke så mange moralfilosofene skriver om, og arbeider med, klimakrisen.¹ Den har en tid vært betraktet som et vitenskapelig problem. Som hjelp ved løsning av denne oppgaven blir både filosofer, forskere og forfattere benyttet.

Hvordan menneskets beslutninger og handlinger i dag, og i tiden framover, kan påvirke kommende generasjoner er usikker. Denne usikkerheten gir opphav til noen viktige og sentrale spørsmål, deriblant: I hvilken utstrekning kan vi holdes moralsk ansvarlige for beslutninger og handlinger som kan påføre våre etterkommere skader, problemer og ulemper? Jorden, og dermed *naturen*, ble i lang tid betraktet nærmest som en upåvirkelig klode. Slik er det ikke lenger. Den tysk-amerikanske filosofen Hans Jonas (1903-1993) var en av dem som betraktet jorden, og hele *naturen*, som svært så levende. Han stilte det stadig like viktige

---

¹ Noen få kan nevnes her. Moralfilosofen Stephen M. Gardiner er en av dem. En annen er professor Simon Caney som skriver mye om etikk og klimakrisen. *Ethics and Climate Change* er en av hans rapporter (til Verdensbanken). Nå skriver han boken *Global Justice and Climate Change* hvor han undersøker om den globale klimakrisen setter menneskerettighetene i fare. To andre filosofer er Dale Jamieson og Henry Shue.

hovedspørsmålet – om hvor grensen for vekst går. ”...hvor går grensen for det kloden, *naturen*, kan tåle”? Dette er et spørsmål flere og flere nå slutter seg til. ”Spørsmålet er altså til slutt slett ikke bare hvor mye *mennesket* vil være i stand til [å tåle] – her kan man tillate seg å være prometéisk-sanguinsk. Men hvor mye av dette kan *naturen* tåle. At det finnes toleransegrenser her, er det i dag ingen som betviler.”² Men Jonas er ikke alene om sitt syn.³

Hans Jonas er, som vi ser, en av dem som er oppriktig bekymret for sin samtid – og for framtiden. Antikkens filosofer, blant annet Platon og Aristoteles var også veldig opptatt av sin samtid og da særlig av etikken og politikken (som for dem var omtrent det samme). Det er gode grunner til å anta at antikkens etikk har svar på noen av vår tids utfordringer, blant annet i forbindelse med klimakrisen. Jeg kommer tilbake til det.

Denne oppgaven består av denne innledningen pluss fem kapitler og en avslutning.⁴ Den røde tråden går fra klimakrisen, som legges fram, forsøkes forklart og underbygget i det første kapittelet, til mulige drastiske tiltak for å fremme en bærekraftig livssituasjon i framtiden.

Nødvendige forutsetninger samt horisont for oppgaven blir klarlagt og lagt fram i kapittel 1. Litt om mulige årsaker til de miljømessige truslene er tatt med. Er det frie markedet en av årsakene? Mange skeptikere benekter at vi har noen klimakrise – og at vi langt fra har noen menneskeskapt klimakrise. En av skeptikerne er Bjørn Lomborg som i boken *Cool it – the skeptical environmentalist's guide to globale warming* (2008), kommer med sin forståelse av problemet. Det er alltid en viss sannsynlighet for å ta feil. Om en stor del av klimakrisen er menneskeskapt, er et viktig etisk spørsmål, men mange mener noe bør gjøres med hensyn til klimaet uansett. I kapittelets andre del behandles markedet, med finanskrisen, og klimakrisen. Spørsmålet er om demokratiet har gitt fra seg for mye makt slik at det må kjempe mot både kapitalismen og klimakrisen. Må demokratiene derfor kjempe på minst to “fronter”?

I kapittel 2 og 3 vil jeg si noe om de alvorlige etiske og moralske utfordringene som er begynt å bli en følge av den krisen som legges fram i begynnelsen av oppgaven. I det andre

---

² Oversatt fra tysk, ganske fritt, av forf. fra: ”Die Frage ist also im Letzten gar nicht, wie viel der *Mensch* noch zu tun imstande sein wird – hier darf man prometheisch-sanguinisch sein, sondern wie viel davon die *Natur* ertragen kann. Dass es hier Grenzen der Toleranz gibt, bezweifelt heute niemand“ (Jonas. 1979. 329).

³ Vitenskapsmannen James Lovelock (1919-) og professor Dr. James E. “Jim” Hansen (1941-) er et par av nåtidens meget sterke stemmer. Boken *Storms of My Grandchildren: The Truth about the Coming Climate Catastrophe and our Last Chance to Save Humanity* (Hansen. 2009) er svært viktig her. Hansen regnes av mange som verdens ledende klimaforsker.

⁴ Besvarelsen er todelt og forsøkt bygget opp etter *Retorikk* (Aristoteles. 2006. 247-248). Påstand, tese: gr. prothesis (lat. propositio). Argumentasjon: gr. pistis (lat. argumentatio). I *Topica* har Aristoteles en distinksjon mellom to typer argumentasjon. ”The first is called ‘demonstration’ and it starts from premises that are true and primary, or logically derived from premises that are true and primary; while the second is called ‘dialectical’ and it reasons from recognised opinions which are further graded (Ekeli. 2006. 24). Den siste – på gresk: *Endoxa*.

kapittelet vil jeg, ved Hans Jonas og hans syn på etikken, se på hvilke etiske utfordringer klimakrisen gir. Her oppstår en del spørsmål. Vil den ”gamle” klassiske antroposentriske etikken være til hjelp for mennesket i nåtiden – og i framtiden? Hva kan, om noe, være ”galt” med den ”gamle” etikken? Hvilke deler av den ”gamle” etikken er fortsatt bestemmende for menneskenes behov? Fra etikken i antikken, fra Platon og Aristoteles, finnes det, som antydnet, fortsatt noen solide ”hjørnesteiner” for vårt framtidige bygg, vårt framtidige liv på jorden. Kardinaldydene måtehold og mot (særlig politisk mot) er to av dem.

Det er her filosofen Hans Jonas kommer med sin ansvarsetikk. Hvorfor blir det behov for en ny etikk? Er Hans Jonas’ ansvarsetikk, i et framtidsperspektiv, bedre og mer aktuell enn den ”gamle” etikken – eller er den bare et nødvendig tillegg? Gir ansvarsetikken et godt grunnlag å bygge videre på når det gjelder å møte klimakrisen? På hvilken måte er utfordringene større i dag enn da Jonas skrev sitt hovedverk? Er klimakampen mer et moralsk spørsmål enn et politisk? Jonas viser i *Answarets princip. Udkast til en etikk for den teknologiske civilisation* (1999[1979]) til hva som er endret siden Aristoteles.

Jonas er ute etter å påpeke *begrensningene* ved etikken slik den har vært utformet siden antikken. Han vil sette ord på dens langt på vei tatt-for-gitte utgangspremisser – for å vise at premissene, gitt våre dagers etiske utfordringer, må oppgies....vi må utarbeide et helt nytt grunnlag for etisk teori og etisk handling (Veltesen. 2007b. 58).

Teknologien, og særlig det siste og mest moderne, blir også kommentert og tatt opp i første del av kapittel 2. Videre kommer jeg inn på Jonas’ kategoriske imperativ, menneskets ansvar for framtiden og etiske plikter med politiske konsekvenser.

For ytterligere å belyse ansvarsetikken til Hans Jonas, samt for å få en overgang til andre del av oppgaven, kommer jeg i kapittel 3, ved hjelp fra moralfilosofen Stephen M. Gardiner, inn på tre store moralske utfordringer som øker forståelsen av hva klimakrisen kan føre til. Utfordringene er, for det første, klimakrisens globale påvirkning her og nå. Den andre er generasjonsproblemet, mens den tredje er vår teoretiske udugelighet. Jeg kommer også litt inn på hva et sammenfall av disse moralske utfordringene kan føre til.

Andre del av oppgaven er om hvordan utfordringene for den nye etikken skal hjelpe oss videre mot et bærekraftig framtidig liv på jorden. I kapittel 4 og 5 kommer drøftingen og argumentasjonen av dette. Det er stadig en økende erkjennelse i verden av at løsning av de problemene vi nå har, i forsterkende grad, bare kan løses via internasjonalt samarbeid og at grunnlaget for et slikt samarbeid er felles grunnleggende etiske og moralske verdier. Felles regler er viktige som et fundament å bygge videre på. Helt tilbake i antikken har filosofer vært

opptatt av dette problemet. I kapittel 4 blir den store globale utfordringen tatt opp, og det er om det kan utvikles et mer overordnet verdensstyre til hjelp for å møte de aktuelle globale problemene. Med overordnet verdensstyre kan en forstå et styre med et felles internasjonalt lov-verk. Dette blir da å forstå som et globalt demokrati. Til slutt i kapittel 4 blir tre hovedspørsmål diskutert. Er et globalt demokrati nødvendig, er det mulig og er det dermed virkelig ønskelig for bedre å kunne møte og takle de globale klimaproblemene?

Den største etiske utfordringen blir diskutert i kapittel 5. Selve eksistensen til mennesket og den menneskelige sivilisasjon står på spill, men det blir sterkt underkommunisert i dag. Det bør arbeides med viktige tiltak for å fremme et leveverdig liv for oss og for framtidens mennesker. Noen kaller dette en bærekraftig *”landing”* – eller *”tilbaketrekning”*. Endring av livsstilen kan tvinge seg fram mange steder i verden, og forskjellige tiltak, restriksjoner og rasjoneringsmåter må nøye vurderes. Det behandles i den første delen. Befolkningsveksten samt produksjon av nok mat er alvorlige emner som behandles i del to. Videre blir også spørsmålet om nødvendigheten av en ny økonomi tatt opp i del tre. Energisituasjon blir behandlet i del fire av kapittel 5. Er kanskje kjernekraft siste utvei til en stabil – og tilstrekkelig – energitilførsel?

Kunnskapene om miljøkrisen og særlig klimakrisen er store, men det er likevel god grunn til å trekke forskere, forfattere, filosofer og andre inn i oppgavebesvarelsen i et forsøk på å få enda bedre innsikt i hva utfordringene til en ny etikk bør medføre. I tillegg til i mange år å ha fulgt ganske godt med i det som skjer i verden er den teoretiske tilnærming til oppgaven følgende: En del litteratur er blitt anbefalt ved UiO. Dessuten har jeg selv funnet fram til en god del. Det er lagt vinn på å forsøke å finne bøker og artikler som var så *“ferske”* som mulig. Se litteraturlisten. Noen bøker fra litteraturlisten bør leses av den som på en rask og effektiv måte, ønsker å sette seg enda bedre inn i noe av den aktuelle problemstillingen. Det er bøkene til James Hansen, Hans Jonas, Bjørn Lomborg, James Lovelock, Rune Skarstein og Torbjörn Tännsjö. Boken til James Hansen, fra 2009, bør leses først.

I avslutningen av oppgaven kommer jeg tilbake til hovedpunktene av de konklusjoner som kan trekkes av min argumentasjon underveis.

Kapittel 1: Miljøkrisen – en stor utfordring for demokratiet

*En dag vil jorden gråte, den vil be for sitt liv, den vil gråte tårer av blod.
Dere kommer til å velge om dere vil hjelpe den eller la den dø;
og når jorden dør, vil dere også dø.*

JOHN HOLLOW HORN; OGLALA-LAKOTA 1932.
(i James Wilson. 1998. Forord)

Boken, eller rapporten, *Limits to Growth (Hvor går grensen?)* av Dennis L. Meadows m. fl. om verdens fortsatte vekst, utgitt i 1972, ble kalt det andre sjokket, det økologiske sjokket.⁵ Det første sjokket var atombombene over Hiroshima og Nagasaki. Boken fastslo at den økonomiske, teknologiske og befolkningsmessige veksten ikke kunne fortsette. Og i 1973 kom oljekrisen.⁶

Hensikten med dette kapittelet er å forsøke å påvise at det lenge har eksistert en global miljøkrise. Krisen er en sammensatt krise som særlig består av klimakrisen samt ressursoverforbruket og overbefolkningen. I denne oppgaven blir det mest klimakrisen, som er bakgrunnen.⁷ Ifølge IPCCs *Third Assessment Report 2001* (FN's klimapanel) er den globale oppvarmingen et faktum.⁸ For – ni av de ti varmeste årene de siste 14 årene har funnet sted siden 1990 – og 11 av de siste 14 årene (regnet fra 2009) er de varmeste som er målt. Temperaturen stiger nå tre ganger så raskt som for 100 år siden. Orkaner kommer nå oftere og blir villere og er langt mer ødeleggende. Hundretusener av mennesker blir hjemløse på grunn av uvær. Blant følgene av klimakrisen er det underernæring som følge av tørke, kolera som følge av mer nedbør og oversvømmelser og spredning av farlige sykdommer som malaria fra tropiske områder til tempererte områder. Klimakrisen forsterkes ytterligere av en sosial krise med fattigdom, sult og sykdommer. En forvitring av mange samfunn i form av flukt fra ubeboelige områder, tigging, økende kriminalitet i form av vinningsforbrytelser og vold sprer seg mer og mer. Global urettferdighet og stor makt til markedet er også elementer i den klimakrisen som nå truer klodens miljø og alt levende. Hele nasjoner er, på grunn av klimakrisen og at havet stiger, i ferd med å forsvinne. Tuvalu og Maldivene er to av dem.

Målet med del 1 i dette kapittelet er å legge fram og underbygge at det er en toleransegrense for miljøkrisen – og særlig da for klimakrisen. Videre vil jeg vise til andre

---

⁵ The Club of Rome, en privat sammenslutning, ble dannet i 1968. Den tok initiativ til å framskaffe en rapport om de store problemene verden sto overfor. Prosjektrapporten var ment som en advarsel til menneskeheten.

⁶ Den 17 oktober startet arabiske stater en olje-embargo på grunn av USAs støtte til Israel i Yom Kippur-krigen.

⁷ Klimakrisen er det som svært sannsynlig er menneskeskapt, mens klimaendringer er naturlige variasjoner.

⁸ Den fjerde IPCC-rapporten kom i 2007. Den var enda alvorligere – selv om den også er konservativ. Det er skjedd en gradvis endring av navnet på problemet fra drivhuseffekten via global oppvarming til klimakrise.

menneskeskapte problemer samt at jeg sier noe om årsakene til problemene og krisene. I del to vil jeg si noe om forholdet mellom de to motsatte krisene, markedet og miljøkrisen.

1.1 Det er en grense

Det finnes en toleransegrense, og den grensen er, etter det vi har grunn til å tro, nådd. Vitenskapen kan ikke operere med helt eksakt viten. Det er alltid snakk om sannsynligheter. Vi er på kurs (noen sier *stø kurs*) mot økokollaps. Det er det alvorlige ”budskapet” fra filosofen Hans Jonas. Han skrev sitt hovedverk om dette i 1979. Jonas sier videre i en annen bok, *Teknikk, medisin og etikk*, blant annet: ”Våre etterkommere har en rett til at vi etterlater dem en planet som ikke er utplyndret...” (Jonas. 1997[1985]. 37). Utplyndringen består i overforbruk av ressurser ved uhemmet bruk av teknologien. Al Gore hevder: ”At stake is the survival of our civilization and the habitability of the Earth” (Lomborg. 2008. 49). Men det er ”...far from the truth” hevder Lomborg (ibid. 49). Men hvorfor bryr vi oss ikke?

Garret Hardin (1915-2003) har i sin bok *Limits of Altruism* (Hardin. 1977. 49) blant annet et eksempel på hvordan det kan gå ved ressursoverforbruk. Det handler om en reinsdyrflokk på St. Matthews Island. Den vokste og vokste inntil matmangel førte til kollaps av flokken. I eksemplet til Hardin var ikke klimakrise en del av problemet. Det var kun snakk om ressursmangel som også Jared Diamond skriver om, blant annet på øyer i Stillehavet. Han skriver om Pitcairn, Henderson og Påskeøyene i boken *Collapse*: ”Environmental damage on Pitcairn and Henderson themselves also contributed to the collapse there, but there is no evidence for roles of climate change or of enemies” (Diamond. 2006. 121). Derimot hadde klimaendring, ikke klimakrise, noe å si for kollapsen av det norske samfunnet som levde, i vel 450 år, på en ”knivsegg”, på Sør- og Vest-Grønland (fra cirka år 986).⁹ Den lille istiden kom.¹⁰ Nå lever vi på nok en ”knivsegg” – klimakrisen. Påstanden om en klimakrise åpner for innvendinger som etter hvert behandles i denne oppgaven. Menneskeheten er kommet til et veidele. ”...the world, humanity, has reached a fork in the road” (Hansen. 2009. 120). Den ene veien er reduksjon av CO2-utslippene. Den andre er å miste kontrollen. Klimakrisen kan vise seg å være overdrevet, men den kan også være mye verre enn ventet.

I boken *Global Meltdown* av Joseph Wayne Smith m. fl. (1998. viii) kan blant annet følgende leses: ”...this time we broaden our analysis to consider many other variables, not

---

⁹ Klimaendring forstås vanligvis som naturlige endringer i klimaet over minst 30 år. Mens klimakrise er raskere og er svært sannsynlig menneskeskapt (over 90 prosent sannsynlig – iflg IPCC – FNs klimapanel).

¹⁰ I boken *Collapse* (Diamond. 2006. 178ff) kan vi lese om det harde livet denne europeiske, norske, utposten gjennomlevde i tiden fra 986 e. Kr. og i cirka 450 år framover. De levde på en ”knivsegg” og lite skulle til for at samfunnet til slutt ikke klarte seg.

just ecological ones. In particular we focus on the breakdown of civilization – of organized social life – that will occur in humankind’s ecological nemesis.”¹¹ Påstandene for en vanskelig framtid er sterke, og de bør vurderes med tilstrekkelig alvor. ”I’ve come to conclude...there is a substantial chance we will initiate the runaway greenhouse” (Hansen. 2009. 236).

Allerede i det 15 århundre var det snakk om befolkningsreduksjon. Flere hundre år senere levde den britiske presten og samfunnsforskeren Thomas Robert Malthus (1766-1834). Han er mest kjent for å ha vært den første som hevdet at matvareforsyningen på lengre sikt ikke kunne holde tritt med en ubegrenset befolkningsvekst.¹² Han fremmet, anonymt, en befolkningslov i 1798 i *An Essay on the Principle of Population*. Der sier han at mennesket har en formeringsevne som langt overstiger naturgrunnlaget. Han så at befolkningsveksten var eksponentiell, mens han mente at matvareforsyningen bare ville øke lineært. Filosofen Thomas Pogge (1953-) bestrider Malthus’ tese fordi fattigdomsbekjempelsen senker fødselsraten (Pogge. 2002. 7). Pogges påstand gjelder, i praksis, stort sett bare den rike del av verden. Malthus ble også kraftig imøtegått av sin samtidige, den politiske filosofen William Godwin (1756-1836) når det gjaldt vekst av befolkningen.¹³ Overbefolkning og matmangel er nå likevel i ferd med å gjøre Malthus’ mareritt til en realitet selv om det har vært store framskritt i matproduksjonen de siste 200 årene. Klimakrisen er årsaken til sultalarmen mange steder og særlig i Øst-Afrika – og da mest på Afrikas Horn (Somalia).

Den australske filosofen Peter Singer (1946 -) skriver i sin bok *Rethinking Life & Death* (1994) om skaden vi, det vil si menneskeheten, gjør på økosystemet på planeten vår, på andre dyrearter og på luften og vannet. Han skriver blant annet følgende:

In 1967, when the ecological movement was just beginning, it received an important boost from an article called ‘The Historical Roots of Our Ecological Crisis’. The author was Lynn White, Jr, Professor of History at the University of California, Los Angeles. White argued that the geological crisis could be traced back to the nature of the western tradition, out of which modern technology and science had developed (Singer. 1994. 172-173).

Det er nå over 40 år siden de gryende miljøbevegelsene startet. Men det er ikke skjedd mye i løpet av alle disse årene. Hardin skriver i sin bok *Living within Limits* blant annet:

---

¹¹ Nemesis ved helligdommen Rhamnous, var i gresk mytologi ånden for guddommelig gjengjeldelse mot de overmodige menneskene. Det var en hevngjerrig skikkelse personifisert som en ubarmhjertig gudinne.

¹² Antall fødsler per kvinne går nedover når velstanden øker. Dette hjelper i den vestlige verden, men det er neppe mulig at en kan vente seg velstand i hele verden slik at befolkningstallet skal gå nedover av den grunn.

¹³ William Godwin var i 1797 gift med filosofen Mary Wollstonecraft, og han var far til Mary Godwin Shelley.

For all but the last few hundred years of human history the dominant world was a limited view: resources were limited, human nature was fixed, and spending beyond one's income was sin. This essentially conservative perception prevailed until about 1600 (Hardin. 1993. 3).

Det er tankevekkende, særlig når det gjelder nåtidens finanskriser, at det tidligere var synd å bruke mer enn en tjente. Fra og med opplysningstiden ønsket mennesket, i hvert fall de intellektuelle (deriblant rasjonalistene Leibniz, Spinoza og Descartes – må en vel kunne si?), å gjøre seg til naturens herrer. Etter andre verdenskrig, i 1950- og 60-årene, ble det flere og flere, blant annet Harry Martinsson, Nevil Shute og ikke minst Rachel Carson (1907-1964), som innså at mennesket styrte mot avgrunnen.¹⁴ Sjøkket etter atombombene i Hiroshima og Nagasaki satt ennå i. Filmen *On the Beach* i 1959, etter Nevil Shutes (1899-1960) roman, øket skrekken ved å skildre kloden ved atomnedfall etter WWII (tredje verdenskrig). Rachel Carsons¹⁵ bok fra 1962, *Silent Spring*¹⁶ (*Den tause våren*) handlet om miljøgiftene.

Silent Spring kom som et rop i ødemarken, et dypt følt, grundig forsket og briljant skrevet vitnesbyrd som endret historiens løp.¹⁷ Den ble en bestselger som ga gjenlyd internasjonalt, og den blir fremdeles i dag - over 40 år senere - regnet som det klassiske grunnlaget for den moderne miljøbevegelse. ([URL] oppsøkt den 20.12.2009. Rachel Carson).

Rachel Carson's epokegjørende bok er et uomgjengelig bevis på at tankens makt kan være meget større enn politikernes. Biologen Carson anklaget de syntetiske giftstoffene – samt menneskenes overmot (*hybris*). Insektmiddelet DDT, som kom i bruk på 1950-tallet, var den mest kjente. Fugler (fuglearter) ble borte; og fuglesangen om våren ble borte. Det ble stille; det ble den tause våren. Fra 1960-tallet og utover fikk også andre gifter stor oppmerksomhet. Det var, blant annet, kvikksølv, PCB, og bly. Prognoser peker bare mer og mer i katastrofal retning. Boken *Our Stolen Future* fra 1996 av Theo Colborn m. fl. tar opp tråden der Carsons *Silent Spring* sluttet. Her avsløres de underliggende grunnene til de symptomene som skremte Carson. Forfatterne kommer med årtier med forskning som underbygger årsakene til blant

---

¹⁴ Det som skjer i dag, kan sees som "en kjøring mot stupet". Filmen *East of Eden* etter boken til nobelprisvinneren John Steinbeck (1902-1968), viser blant annet bilkappløpet, den skjebnesvangre "chicken-run"-scenen. Der gjaldt det å kjøre samtidig med bil mot et stup, for så å være sistemann til å kaste seg ut av sin egen bil. Jakken til den siste hengte seg fast i bildøren – og han ble med utfor stupet. Mennesket må gjøre alt det kan for ikke å bli hengende fast – og dermed bli med "utfor stupet". Det haster med "å komme seg ut av bilen" (les: å gjøre noe med klimakrisen) før det er for sent. Et annet bilde er å legge om kursen på en supertanker.

¹⁵ Det var kanskje Aldous Huxley (1894-1963), forfatteren av *Brave New World* (*Vidunderlige nye verden*) – skrevet allerede i 1932, som mer enn noen annen – unntatt kanskje nettopp Rachel Carson (1907-1964) – som i 1960-årene er ansvarlig for introduksjonen av ordet *ecology* (økologi) for det brede publikum.

¹⁶ "Silent Spring" ble trykket som føljetong i "The New Yorker" i 1962 og førte til et ramaskrik. Carson ble voldsomt angrepet og truet med rettsaker og latterliggjøring. ([URL] den 20.12.2009. Rachel Carson.)

¹⁷ Julaften i 1968 blir av mange sett på som et tids-skille, og en alvorlig vekker, når det gjelder jordens framtid. Da ble de første bildene av jorden, "den blå planeten", tatt over månens horisont av romfarerne på Apollo 8.

annet fødselsdefekter, seksuelle abnormiteter og sviktende reproduksjonsevne og uavklart kjønn hos dyr – og mennesker. Årsaken kan være syntetiske kjemikalier som imiterer hormoner som igjen forstyrrer normale reproduksjons- og utviklingsprosesser. Alvorlige ting skjer med alt levende. Fortsatt er kunnskapen alt for liten om giftige fremmedstoffer. Miljøkrisen, særlige ved klimakrisen, kjennetegnes av en helt grunnleggende ubalanse mellom naturen og menneskeheten. Klimakrisen er et felles og et kollektivt problem.

Mennesket er ikke bare blitt farlig for seg selv, men dessuten i tillegg for hele biosfæren. Klimagasser, som CO₂, CH₄ (metan) og NO_x (nitrogendioksider), øker drivhuseffekten som igjen truer jordens varmembalanse. Det er stor enighet blant forskere om at vi kan være på vei inn i en klimakatastrofe.¹⁸ Mange er uenige i hvor stor betydning CO₂-økningen har for den globale oppvarmingen. Videre er det uenighet om at den globale oppvarmingen, ved CO₂-økningen, er antropogenisk (menneskeskapt). Noen skeptikere hevder videre at drivhuseffekten grunnet menneskeskapt CO₂ er så liten at den ikke er målbar. Det har vært tilsvarende værtyper, variasjoner og varme opp gjennom historien, og det var varmere i middelalderen enn nå, er en av påstandene. ”Kloden har opplevd flere perioder med høyere temperaturer....Drivhuseffekten er bare en teori og ikke bevist....Det er ikke forsket nok.” Men Svante Arrhenius (1859-1927) påviste allerede i 1896 hvordan endringer i CO₂ ville ha så stor betydning for jordens klima at det ville utgjøre forskjellen mellom istid og mellom-istider.¹⁹ Det var i en del år framover uenighet om dette, men fra 1950 og utover øket enigheten om at konklusjonen til Arrhenius måtte være korrekt.

FNs klimapanel, IPCCs, fjerde rapport (fra 2007) forteller at det er meget sannsynlig – mer enn 90 prosent sannsynlig – at mennesket, særlig ved bruk av fossilt brennstoff (olje, gass og kull) er skyldig i den globale oppvarmingen – og da mest – i tiden etter 1950.

Fortsatt er det mange som hevder at klimakrisen vil ha liten innflytelse på vår måte å leve på. Om tvilerne, klimaskeptikerne, er det å si at det er nyttig med kritikere som kan øve press både på FNs klimapanel samt på politikerne.²⁰ ”Klimatiltakene vil være dårlig prioritering av ressursbruk” sier en av klimaskeptikerne, Bjørn Lomborg. Han argumenterer godt i sin bok *Cool It*. Han benekter ikke at klimaet endrer seg, men hans syn på å følge opp for eksempel Kyotoprotokollen er at det vil medføre slike enorme kostnader samtidig som det vil ha liten innvirkning på den globale temperaturen. Han foreslår i stedet å bruke penger på å bekjempe mer nærliggende problemer som malaria og HIV/AIDS. Han nevner også at det i

---

¹⁸ Klimakrisen er ingen katastrofe, men den kan føre til katastrofe hvis den får fortsette uten at noe blir gjort.

¹⁹ Svensken Svante Arrhenius fikk nobelprisen i kjemi i 1903.

²⁰ Meningsmålinger i mange land i Europa viser økende mistro til FNs klimapanel. Mange velgere oppfatter det som kommer fra FNs klimapanel, som skremselsscenarioer og dommedagsprofetier.

biltrafikken anslagsvis dør 1,2 millioner mennesker i verden hvert år – pluss veldig mange dyr (Lomborg. 2008. 153-154). Dessuten er han veldig opptatt av at det blir gjort noe med å skaffe ferskvann der det mangler. Vi opplever en uttørking av elver som mister sin vanntilførsel. Eksempler her er fra Øst-Afrika, Midt-Østen, og elver fra Himalaya og i Kina. Mange av de vannførende elvene som fortsatt finnes i Kina, er dessuten sterkt forurensset.

Motstanden mot å gjøre noe kommer mest fra eierne av oljeindustrien. Eierne ønsker mest mulig profitt på kortest mulig tid. Men det bør likevel handles nå med en gang med å kutte utslippene før det er 100 prosent sikkert at klimakrisen skyldes mennesket. Hvis en skal vente til en 100 prosent sikker, da vil det sannsynligvis være for seint. Situasjonen kan sammenliknes med Pascals (1623-1662) veddemål.²¹ Det drives fortsatt, i hvert fall tilsynelatende, bare en overflatisk narrepolitikk. *Jordens tilstand, State of the World* (som begynte å komme ut fra Worldwatch Institute i 1984) er Verdens mest leste miljørapport. Allerede i 1989-utgaven, for over 20 år siden, i *A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society*, står det:

Bangladesh as it is known today may virtually cease to exist. Cyclones originating in the Bay of Bengal before and after the rainy season already devastate the southern part of Bangladesh on a regular basis....Storm surges as much as six meters higher than normal can reach as far as 200 kilometers inland....and some 300.000 lives were lost in 1970 when surge waters covered an estimated 35 percent of Bangladesh...(State of the World. 1989. 74).

I den norske utgaven av *State of the World, Jordens tilstand* fra 1997 (s. 38) står det blant annet: "Befolkningveksten er en drivkraft bak mange miljømessige og sosiale problemer. Med en menneskehet som vokser noe tilnærmet rekordtempo på 88 millioner årlig, er en reduksjon av dette tempoet en livsviktig prioritet." Alle arter forsøker å formere seg så mye som mulig.

Befolkningsveksten vil berøre alle de andre problemområdene. Flere mennesker vil kreve mer mat, vann, energi osv. Mer giftige kjemikalier vil ødelegge luft, vann og jord enda mer. Hurtig erosjon av dyrket jord ved vann, vind og overbruk som gjør "jobben", bør nevnes. Det bør også rasing av dyrket jord til arealer for flere og bredere veier. Kamp om ressurser, etniske oppgjør samt uløselige politiske situasjoner i den tredje verden kan komme til å føre til internkriger, borgerkriger, som driver legale asylsøkere og illegale immigranter til Vesten i stadig økende mengder. Verdenssamfunnet er nå på en kurs som ikke er bærekraftig. Det

---

²¹ Jeg forstår sammenlikningen slik. Hvis vi tror at klimakrisen er så alvorlig at den er en fare for menneskeheten, og vi gjør en masse for å avverge en eventuell katastrofe – og lykkes, da vinner vi alt. Men hvis vi likevel gjør en masse, og det likevel ikke var noen fare for menneskeheten, da taper vi ingen ting. Blaise Pascal så på troen på Gud på samme måte. "Hvis du tror på Gud, og det er en Gud, da vinner du alt. Men hvis du tror og det ikke er noen Gud, da taper du ingen ting. "If you gain, you gain all. If you lose, you lose nothing."

største problemet av dem alle må være å tro at det er mulig å skille ut det viktigste miljøproblemet. ”The single most important problem is our misguided focus on identifying the single most important problem” (Diamond. 2006. 498).

Om CO₂ står det blant annet følgende i *State of the World*, i 2008-utgaven, (ibid. 3): ”Atmospheric carbon dioxide levels are at their highest level in 650.000 years, the average temperature of Earth is ”heading for levels not experienced for millions of years”, and the Arctic Ocean could be ice-free during the summer as early as 2020.” År 2013 er også nevnt. To lasteskip var i august 2009 på vei gjennom ”Verdens nye Snarvei” – Nordøst-passasjen. Dette var historiens første kommersielle seiling over Arktis. Problemene kan i den nære framtid bli store, og om et mulig globalt overordnet styre kan være middel til å avhjelpe de kommende problemene vil bli diskutert senere i denne oppgaven, i kapitlene 4 og 5.

1.1.1 Andre menneskeskapte problemer

Den eksponentielle veksten av drivhusgassene samt miljøproblemene ved blant annet spredningen av syntetiske kjemikalier, befolkningstallet, industrialiseringen, forbruk av ressurser som ikke fornyes – samt tiltakende reduksjon av matproduksjon per menneske – treffer vår sivilisasjon med full kraft. I forskningsrapporten *Limits to Growth* fra 1972 om verdens fortsatte vekst heter det blant annet: ”Vår verdensmodell var laget i den spesielle hensikt å undersøke fem hovedtendenser som opptar verden: Den akselererende industrialisering, den raske befolkingsøkningen, den utbredte underernæring, tømningen av ressurser som ikke fornyes og forringelsen av miljøet” (Meadows m. fl. 1972. 13). Klimaforverringen var ikke direkte nevnt da – i 1972. En stadig voksende befolkning kan ikke bruke stadig mer av begrensede ressurser. Frans av Assisi (1181/82-1226) var en av dem som advarte mot menneskets grådighet. Det gjorde også Epikur (ca 341/42-270 f. Kr). Epikur anbefalte i stedet venner, frihet og tenkning som en vei mot lykken. Garret Hardin tar for seg Epikurs tenkemåte, anvendt på våre begrensede ressurser. I *Living Within Limits* sier Hardin:

When as simple an idea as *limits* meets intellectual resistance, it generally helps to employ a metaphor. Ecologists have found the metaphor of a lifeboat useful in enforcing the discipline of Epicurean thinking. The image disturbs many kind-hearted people, but its basic meaning – a limited universe within which practical decisions must be made – is correct, because a limited world is the only world we will ever experience (Hardin. 1993. 280).

Livbåten kan bare ta et visst antall mennesker for ellers så vil alle havne i vannet og drukne. Alle som prøver å komme seg opp i livbåten, må skyves vekk. Men er det noen annen løsning? Hvis mennesket ikke gjør noen ting, så vil naturen selv ”løse” problemet. Hos Jared

Diamond, i boken *Collapse* (2006. 486ff), er problemet med overbefolkning bare ett av hele 12 hovedproblemer som han behandler. Flere mennesker vil kreve mer av det meste, av mat, først og fremst, men også av plass, vann, energi og andre ressurser. Mer av alt til alle hele tiden er ikke mulig. Men det som teller minst like mye som antall mennesker, er hvor mye menneskene virker inn på miljøet ved ressursforbruk, produksjon av søppel og utslipp av gasser. Det store problemet for kloden er, for det første, at befolkningen i den tredje verden også vil leve på same måte som Vestens befolkning. Så er det, for det andre, på grunn av politiske, økonomiske og sosiale problemer, den store immigrasjonen (både den lovlige og den ulovlige) til Vesten. Det er ikke nok ressurser til at alle kan leve som menneskene i Vesten, men hittil har få politikere i vestlige land hatt mot til å be sine velgere om å redusere sin levestandard.²² Det vil være politisk selvmord og ikke noe gjenvalg.²³

Andre kritiske problemer, som Diamond nevner, er avskogingen og ødeleggingen av dyrehabitater (leveområder for dyr) for å gjøre områdene om til menneskehabitater som boligfelt og veier. En betydelig del av dyreartene, med sitt genetiske mangfold, er allerede forsvunnet. Med dagens "utryddelsestempo" vil en stor del av de gjenværende være tapt i løpet av de neste 50 år. Mer enn halvparten av verdens skogområder er allerede gjort om til annet bruk, og opp mot en fjerdedel av resten kan være borte, også på mindre enn 50 år. Det reageres for lite på avskogingen. Også i antikken var det kriser og endringer i Middelhavsområdet på grunn av avskoging. Overfiske har vært et problem i flere hundre år, men nå er det verre enn noen gang.²⁴

Alle ressurser, som energi, ferskvann, fotosyntetisk kapasitet – og fisk – har et tak. Men begrensningene er ikke fast bestemt. Det kan hele tiden utvinnes litt mer av ressursene, men da til stadig høyere pris. Når det gjelder giftige kjemikalier er allerede Rachel Carson og Theo Colborn m. fl. nevnt. Giftig forurensning blir spredd i luften, i jorden, i havene og i innsjøer og elver og påvirker fugler, fisker og andre dyr pluss mennesket selv. Vi får giftene i oss ved luften vi puster inn, maten vi spiser og vannet vi drikker, samt direkte via huden.

Dermed er en del av de problemene som utgjør det som kan kalles miljøkrisen, blitt nevnt. Men den nærmeste og mest påtrengende krisen er klimakrisen.

---

²² Mahatma Gandhi (Indisk politiker, 1869-1948): "Verden har nok ressurser for å tilfredsstille menneskets behov, men ikke menneskets griskhet."

²³ Nå har også Paven og Vatikanet kommet "på banen" med syv nye dødssynder – som svar på dagens problemer. Vår tids største "dyd", hemningsløs og egosentrisk grådighet, blir en av Vatikanets nye dødssynder.

²⁴ Overfiske var også en av grunnene til at samfunnene på Påskeøyene, Mangareva og Henderson kollapset. Det overinvesteres i fiskeflåtene den dag i dag. Av svært sårbare områder kan Østersjøen og havet utenfor Vest-Afrika nevnes. Fiskerettigheter utenfor Afrika blir kjøpt opp av store firmaer i Vesten – og det medfører stor skade for lokalbefolkningen. De må jakte mer innover i landet da fiskeressursene utenfor kysten minker sterkt.

1.1.2 Litt om årsakene til problemene og krisene

Det er fortsatt vitenskapelig uenighet om årsakene til det som skjer med klimaet, for det er et høyst komplekst system som ikke er veldig godt forstått. Når noen av årsakene til miljøkrisen, særlig ved klimaet og overbefolkningen, skal nevnes, er det nærliggende å tenke på at mennesket i sin samtid bare har gjort, og gjør, det beste de kan for seg og sine. Og det er vel videre nedlagt i mennesket at det ønsker å bli mangfoldig (Bibelen). Men nå er menneskeheten blitt så tallrik at det ikke lenger er mulig at alle forbruker mer og mer.

Det er derfor mulig å si at også Sir Francis Bacons (1561-1626) ”*Kunnskap er makt*” er en medvirkende årsak til dagens miljøkrise. Han mente det godt, men det baconske program var innrettet på å få herredømme over naturen for å bedre forholdene for mennesket. Dette ble svært alvorlig og har vært det i lang tid. Politikernes ”abdikasjon” overfor pengemakten og markedet er også ord som kommer lett. Men det blir for lett bare å skylde på grådigheten hos alle mennesker. Det er politikerne som sitter med muligheten til å vedta lover som burde begrense finansakrobatenes halsbrekkende ”kunststykker”. Vestens umettelige ressursoverforbruk er andre stikkord.²⁵ Filosofen Hans Jonas snakker om et enormt øket stoffskifte i den samfunnsmessige totalorganisme. Han tar med hele naturen, og han tør å fortsette med det som nærmest er tabu i vår tid, overbefolkningen:

Befolkningseksplasjonen, betraktet som planetarisk stoffskifteproblem, fjerner grundlaget for velfærdsbestræbelserne og vil af rene overlevelsesgrunde tvinge en stadig mer fattiggjort menneskehet til det, som den for sin lyktes skyld kunne gjøre eller lade være med: til en stadig mer hensynsløs udplynning af planeten, indtil den begynder at tale sit magtsprog og modsætter sig misbruget.... Den massedød og det massemord, der vil ledsage en sådan situation med ”red sig, hvem der kan”, trodser enhver forestilling (Jonas. 1999. 209).

Det er verdt å legge nøye merke til at Jonas er meget bekymret for befolkningseksplasjonen. I boken *Teknikk, medisin og etikk* (1997[1985]) skriver Jonas om teknikkens velsignelser og om hvordan disse ”velsignelser” inneholder trusselen om å forvandle seg til en forbannelse. ”Teknikkens nedarvede tendens til grenseløshet gjør trusselen akutt. Og det er klart at menneskeheten er blitt altfor tallrik – takket være den samme teknikkens velsignelser ...” (ibid. 16). De økologiske likevektslover, som hindrer at en art tar overhånd, har lenge vært hindret med kunstige midler.²⁶ Disse likevektslovene vil kreve sin rett akkurat når en har

---

²⁵ Den norske Grunnlovs § 110b: Det er en lengre paragraf som handler om at enhver har rett til et miljø som sikrer sunnhet og en rett til en natur hvis produksjonsevne og mangfold bevares. Og videre: Naturens ressurser skulle disponeres ut fra en langsiktig og allsidig betraktning, som ivaretar denne retten også for etterslekten...

²⁶ I sitt innlegg / essay skriver filosofen Arne Johan Vetlesen i ”Efterord: Magtkritikkens utfordringer” (2006. 480): Gennem civilisationsprocessen bliver alt, der minder om natur, om noget rå, uformet, impulsivt og ukontrolleret, undertrykt hos den enkelte. Ellers udstødes individet fra ”det gode selskab”.

presset naturens toleransegrense til det ytterste. Det baconske ”*Kunnskap er makt*” ble misbrukt slik at mennesket nå er i ferd med å miste makten både over naturen og seg selv.

At andre systemer, som blant annet kommunismen bak jernteppet, var enda verre forurensere, fritar ikke demokratiene. Den tekno-industrielle grunnstrukturen i alle moderne samfunn er hovedårsaken til miljø- og klimakrisen. Men demokratiets medansvar kan vanskelig bortforklares. Nå er klimakrisen for lengst bevisstgjort for oss alle. Brundtlandkommisjonen satte krisen på dagsorden (i 1987) særlig med det nye begrepet bærekraftig utvikling (*sustainable development*).²⁷

Det var allerede da fullstendig klart at det måtte en radikal snuoperasjon til – både nasjonalt og globalt. Kyoto-protokollen, den internasjonale avtalen, ble fattet og vedtatt i desember 1997 – etter hele 10 år. Men avtalen er mislykket. Det står ingen internasjonal makt bak som kan tvinge fram gjennomføring av avtalen. Fortsatt mangler angrep på krisens dypeste årsaker, som er menneskets krav på livsgoder. En redefinering av menneskets verdier, holdninger og hele samfunnsstrukturen må til. Det betyr ikke noe mindre enn at mennesket må ta inn over seg at det må leve etter en ny etikk. Det er utfordringen.

For å runde av dette avsnittet med å peke på årsakene, må, i tillegg til Francis Bacon, filosofen Descartes (1596-1650) nevnes. Kolstad sier noe om dette i *Besinnelse* (2007. 205): ”Ved inngangen til den moderne tid skjedde det en gjennomgripende forandring i menneskets forhold til naturen. Med Descartes’ filosofi ble det fremsatt en metafysisk dualisme hvor hovedskillet ble trukket mellom tanke og legeme, mellom ånd og natur.” Da var det tanken som fikk prioritet og naturen ble frakjent enhver verdi og kvalitativ egenskap. Fra da av kunne naturen bli behandlet etter forgodtbefinnende. Menneskets selvforståelse ble mer autoritær og antroposentrisk. Mennesket kunne øve vold mot naturen fremfor å komme den i møte (ibid. 206). Descartes fullfører en filosofisk vending, som ble ytterligere forsterket i moderniteten.

1.2 Markedet og klimakrisen

Markedet og kapitalismen forsterker klimakrisen i den forstand at demokratiet må slåss på to fronter. Samfunnsøkonomen Rune Skarstein (1940-) kritiserte allerede i 1970-årene det nyklassiske økonomiske paradigmet som i dag er grunnlaget for nyliberalismen og

---

²⁷ FN opprettet i 1983 Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. Navnet ble etter hvert endret til Brundtlandkommisjonen, og i 1987 kom sluttrapporten som da het *Vår felles framtid* (*Our Common Future*). Hovedbudskapet var at verdenssamfunnet må innrette seg og gjøre det som kreves for å sikre at behovene til dagens mennesker blir dekket uten at dette svekker grunnlaget for framtidige generasjoner til å få dekket behovene sine. ”Sikre behovene til dagens mennesker.” Der sviktet vel rapporten ved stadig å ”forkynne” vekst?

monetarismen.²⁸ Og Naomi Klein skriver i sin bok *The Shock Doctrine* (2007) at det var i 1980-årene at de politiske lederne fikk mot til å innføre frie markeder (ibid. 18). Markedet og [den økonomiske] globaliseringen har etter hvert fått godt tak på nasjonalstatene og dermed også på demokratiene. De kommersielle aktørene (ved markedet) har i alt for stor grad frigjort seg fra den demokratiske kontrollen. Dette gjør det vanskeligere for demokratiet å gå til ”angrep” på klimakrisen. Den pågående globale omfordelingen av rikdom fra de fattige til de rike er en ekstra utfordring i tillegg til klimakrisen (fra Al Gore – parafrasert fra Lomborg. 2008. 51). ”De rike brukte opp vanlige menneskers pensjonspenger for å bli enda rikere, de kunne leke med pengene våre og skape derivater og kredittswapper. Og de slapp unna med det” sier [Michael] Moore i et intervju om den nye filmen ”Capitalism: A love story”.²⁹

To-fronts-kriger er krevende. Bent Sofus Tranøy utdyper dette med markedet i sin bok *Markedets makt over sinnene* (2007). Der beskriver han markedsfundamentalismen i krasse – og treffende – vendinger. Der skriver han blant annet: ”Slik de bokstavtro leser Bibelen og Koranen, har markedsfundamentalistene sine tekster om egoismen som samfunnsnyttig drivkraft, prismekanismen som signalsystem og markedet som system for optimal ressursanvendelse” (2007. 11).³⁰ Markedsfundamentalistene, som er disiplene til den store profeten for den frie markeds kapitalismen Ayn Rand (1905-1982), ønsker å rense bort den kunstige og skadelige staten. De ønsker likevel en svak stat for at lov og visse spilleregler likevel skal kunne sikres. De prøver også å spre den naïve troen på at markedet ordner alt. Det må være klare skiller mellom marked og politikk, men likevel må det være et nødvendig samspill mellom dem. Tranøy hevder videre at markedsfundamentalismen ikke kan sammenliknes med begrep som demokrati, maktfordeling og menneskerettigheter.

Samspillet mellom kapitalens forvaltere og folkevalgte ledere gir grunn til alvorlig bekymring. Neokapitalismen fjerner seg fra de moralske spilleregler som Adam Smith så som en forutsetning. Neokapitalismen har særtrekk som visker ut og fjerner mange klassiske dyder. Knefall for markedslovene satte inn og ble det vanlige.

1.2.1 To motsatte kriser

Både markedet og klimaet er i ulage. Dagens neokapitalisme vokste fram i 1980-årene og ble forsterket med den økonomiske globaliseringen i 1990-årene. Den økonomiske

---

²⁸ Skarstein ga i 2008 ut boken *Økonomi på en annen måte*. Den er om overgangen til en globalisert kapitalisme.

²⁹ *Dagens Næringsliv* (31 oktober 2009. 50).

³⁰ Drivkraften bak den enorme endringen av Vestens kultur var – særlig siden den industrielle revolusjonen – i første rekke egoisme, grådighet og begjær etter penger for dermed å skaffe seg makt og status. På 1700-tallet kom også troen på opplysning og kunnskap. Naturromatiske tanker kom også – symbolisert ved Rousseau.

globaliseringen, og særlig fra september 2008 med finanskrisen, samt klimakrisen som den mest synlige delen av miljøkrisen, viser svært så tydelig at nasjonalstatene ikke er i stand til å håndtere disse to helt motstridende problemene. Den politiske styringen blir overkjørt av profittinteressene.³¹ “Er det noe vi foreløpig bør ha lært av finanskrisen, så er det i hvilken grad eliten i banker, andre finansinstitusjoner og de største selskapene nesten konsekvent har styrt investeringsmidlene i gal retning” (Ryggvik. 2009. 402).

Det aller største problemet her er at det er politisk korrekt å snakke om disse to svært alvorlige, og helt motsatt krisene, som om de kan løses samtidig. Det kan de ikke. Politikerne later som de skjønner klimaproblemet – mens de samtidig ignorerer vitenskapens råd. De foreslåtte økonomiske tiltakene ser ut til å avhjelpe finanskrisens problemer på kort sikt – samtidig som klimakrisen forverres på lang sikt. Politikernes løsninger retter seg mot finanskrisens nære og synlige symptomer. Den virkelige årsaken er at kapitalismens aktører hele tiden er ute etter størst mulig avkastning og profitt uten hensyn til utarming, forringing, ødelegging og overforbruk av jordens ressurser. All verdi ligger nå i penger, ikke lenger i ære, verdier og anstendighet. Det er vanskelig å se klart hva slags systemer som skal til for å kunne takle både markeds- og klimakrisen. Verden har neppe noe annet valg enn snarest å arbeide for å få etablert overnasjonale beslutningssystemer med demokratiske verdier og kvaliteter.

Her kommer filosofen Jürgen Habermas (1929-) med noe forståelig. Han mener også det er nødvendig med en internasjonal verdensordning. Det er fullstendig latterlig, sier han, i et intervju i nr 46 av ukeavisen *Die Zeit*, at politikerne legger skylden på grådige finansaktører.³² Jeg parafraserer fra *Die Zeit* samt fra *Dagbladet*: Spekulantene har stort sett holdt seg innenfor lovens (nåtidige) rammer. De har bare søkt å maksimere sin fortjeneste. Og det er fortsatt juridisk tillatt, og det blir ikke regnet som moralsk forkastelig forøvrig i samfunnet – å gjøre det som er juridisk tillatt. Habermas hevder videre at det ikke er markedet, men politikerne som har til oppgave å sørge for samfunnets beste. Selv om politikerne ikke direkte utløste krisen, så har de ansvaret for den. Det blir helt feil av politikerne å be forbrukerne ta kampen opp mot de grådige finansaktørene ved blant annet å be dem bytte bank. Det er ikke politikernes jobb å moralisere over finansspekulantene som ikke har befolkningen beste for øye. Politikernes styringverktøy er lovverket og ikke moralske uttalelser.

---

³¹ I følge Noreena Herz – i boken *Silent Takeover* – er forrentningsverdenen i ferd med å detronisere politikken.

³² *Die Zeit*, den 6. november 2008, s 53-54 “Nach dem Bankrott. Der Privatisierungswahn ist an sein Ende gekommen....Ein Gespräch mit dem Philosophen Jürgen Habermas über die Notwendigkeit einer internationalen Weltordnung.” ”Etter bankerotten. Villfarelsen med privatisering er kommet til [veis] ende ....En samtale med filosofen Jürgen Habermas om nødvendigheten av en internasjonal verdensordning...” (oversatt av forf.). I tillegg *Dagbladet*, den 13 november 2008, s. 38.

Med finanskrisen er det en ideologi som har tapt, hevder Habermas, og det var den ideologien som blant annet ville gi all makt til arbeidsgiveren, og som ville tillate en voksende sosial ulikhet i samfunnet. Men Habermas peker også på en mulig vei ut av krisen. Det er å finne en kantiansk universalisme.³³ ”En spenning mellom kapitalismen og demokratiet vil det alltid være – fordi marked og politikk beror på motsatte prinsipper.”³⁴ En globalisert økonomi trenger en globalisert politikk. Overnasjonalitet på det politiske planet bør være et av svarene.

Det man kunne ha håpet på var at finanskrisen kunne ha hatt en positiv effekt på utslippene av klimagasser ved at forbruket av olje, kull og gass, fossil energi, avtok når den økonomiske veksten avtok. Najonalstatenes demokratier er hele tiden tilbakeholdne med å foreslå konkrete tiltak for dempe virkningen fra klimakrisen. Vi bør være realistiske, men ikke naïve, optimister og håpe på bedre tekniske løsninger både i kampen mot utslippene samt i utviklingen og forbedringen av nye former for energiforsyning. Teknologioptimistene blir imidlertid advart av IEA (International Energy Agency). For ting kan ta tid. For lang tid.

1.3 Sammenheng med konklusjoner

Vår tid lever på en knivsegg rent miljømessig. Filosofen Hans Jonas har for lengst spurt om hvor grensen skal gå og om hvor mye naturen skal tåle av menneskenes virksomhet, forbruk og utslipp. Mange andre filosofer, forskere og forfattere er også benyttet for å understreke det svært alvorlige ved miljøkrisens mest påtrengende del, klimakrisen. Det går fortsatt an, som mange gjør, å hevde at det ikke er noen miljøkrise og at det slett ikke er noen global klimakrise, men forskningsresultatene om klimaet er vanskelig å benekte.

Som konklusjon på kapittel 1, vil jeg først peke på at det hele tiden gjelder å være optimister samtidig som problemene ikke må skyves vekk. Med støtte fra, blant annet, FNs klimapanel er det vanskelig å konkludere med noe annet enn at menneskeheten står overfor store utfordringer, særlig klimakrisen. Dette gir utfordringer for en ny etikk. Å være uvitende om klimakrisen samt overbefolkningen er ikke lenger mulig. Økende utslipp til luft, jord og vann, og økende overforbruk av ressurser samt ekstremvær med tørke og flom med følger som sult, sykdommer, fattigdom og urettferdighet, er en del av resultatene.

Økonomi og politikk må igjen bli sett i sammenheng, men det er i dag nærmest utopisk å tenke seg fullt samsvar mellom lover og moral. Lovgivningen har fått nye premisser, for klassisk moraloppfatning og lovgivning er delvis løsrevet fra hverandre.

---

³³ Den vanlige måten å forstå Kantiansk universalisme på er at moralske plikter og rettigheter gjelder for alle moralske personer eller aktører.

³⁴ Oversatt av forf. fra: ”Eine Spannung zwischen Kapitalismus und Demokratie bleibt immer bestehen, weil Markt und Politik auf gegensätzlichen Prinzipien beruhen” (*Die Zeit*, den 6. november 2008, s. 53-54).

Politikken hadde, særlig ved ”hjelp” fra Machiavelli (1469-1527) og Hobbes (1588-1679), forlatt etikken og moralen. Det er ikke lenger politisk korrekt å snakke om moral. Dagens politikere omgår ordet moral og snakker heller om holdninger og holdningsedringer. Men samfunnet har ikke råd til at politikk og moral skal gå i hver sin retning. ”*Quid leges sine moribus?*” lyder et romersk ordtak: ”hva er vel lover uten moral?”

I neste kapittel blir den nye, og nødvendige, etikken, ansvarsetikken til filosofen Hans Jonas, tatt opp til behandling.

Kapittel 2: Hans Jonas – ansvarsprinsippet og ansvarsetikken

*Den tekniske utvikling, ja hele sivilisasjonen, er som
en øks i hendene på en sinnssyk kriminell.*
Albert Einstein (1879-1955)

Hans Jonas skrev, som nevnt, sitt hovedverk i 1979.³⁵ Tittelen på den danske utgaven (*Answarets princip: Udkast til en etik for den teknologiske civilisation*) forteller oss hva han vil forsøke. Det er å se på et utkast til en etikk for den teknologiske sivilisasjonen. Jonas' hovedanliggende er hvordan mennesket best kan handle [moralisk] ansvarlig både overfor seg selv og ikke minst overfor framtidige generasjoner i en teknologisk verden. I 1985 kom hans bok: *Teknikk, medisin og etikk – ansvarsprinsippet i praksis*. Teknologien har fra og med den industrielle revolusjon utviklet seg stadig raskere. Her i kapittel 2 og 3 vil jeg gå inn på noen av de etiske og moralske utfordringene klimakrisen stiller oss overfor.

Etikken er den delen av filosofien som søker å veilede mennesket i hva som er rett og hva som er galt. Etikken er derfor en rettesnor for hvordan vi bør handle og for hvordan verden bør være. Den er en visjon om det gode liv. Moral er knyttet til realisering av menneskets natur eller dets *telos* (dets livs formål eller mål), og vi bør handle overfor andre som vi selv ønsker å bli behandlet.³⁶ Dermed setter moralen krav til våre handlinger.

I denne oppgaven blir uttrykket etikk mest brukt, men jeg skiller ikke strengt mellom uttrykkene etikk og moral da etikken er, og betraktes som, teorien om moralen. De gamle etiske forutsetningene, helt tilbake til antikken og Aristoteles, må stadig omdefineres. Aristoteles, som tilførte Vesten så mye via stoikerne og senere ved filosofene Augustin og særlig Aquinas, knyttet datidens anerkjente moraloppfatninger (*endoxa*) opp mot en naturlig verdensorden. Aristoteles peker på – og staker ut – den dydige veien til et godt liv. Men han er ikke ute etter å være misjonær for å få menneskene til å gå der. Det må bli opp til hver enkelt. Etikken må hele tiden begrunnes i menneskets behov og de betingelser mennesket er født inn i og lever under. Det gode liv, det som varer, kan bare finnes i ens indre, i erkjennelse og fordypelse i oss selv og vårt samspill med naturen, hevdet Aristoteles. Naturfilosofen, og panteisten, Baruch Spinoza (1632-1677) kommer, i sitt hovedverk *Etikk* til samme resultat.

---

³⁵ Hans Jonas var en tysk-amerikansk jødisk filosof og etiker. Sin doktorgrad tok han i Marburg der han studerte under Martin Heidegger og Rudolf Bultmann. Der traff han også Hannah Arendt. De to ble venner for livet. På tysk heter hovedverket: *Das Prinzip Verantwortung – Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. I 1985 kom boken *Technik, Medizin und Ethik. Zur Praxis des Prinzips Verantwortung*.

³⁶ Det er dette som er den gyldne regel. Den finnes stort sett i alle religioner og livssyn. Blant annet i tredje Mosebok 19.18: ...du skal elske din neste som deg selv...og i Matteus, 7. 12: ...alt hva I vil, at menneskene skal gjøre mot jer, det samme skal I gjøre mot dem... (Dansk Bibel). Jødedommen bruker den negative formen: Gjør ikke mot din neste noe du vil mislike dersom det ble gjort mot deg. Samme negativ form brukte Kon Fu-Tse, og Hobbes i *Leviathan* (1998[1651]) (også negativ form) – på latin: *quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*.

Boken *Etikk* av Spinoza ”...viser seg å være en lære om sammenhengen mellom alle mennesker og mellom mennesket og naturen og den enkeltes plass i det hele” (Fløistad. 1988. 28). Samspillet med naturen var, er og blir dermed svært viktig sett i lys av klimakrisen. Hans Jonas hjelper oss videre herfra.

Den nye etikken, ansvarsetikken, til Hans Jonas, blir behandlet i den første delen av kapittel 2. Den bør stadig utvikles videre mot det som kan kalles en framtid- eller handlingsetikk. Det nye grunnlaget for etikken blir først undersøkt. Deretter blir etikkens nye utfordringer tatt opp. Den moderne teknologien blir så kort behandlet. I den andre delen tar jeg for meg Jonas’ eget kategoriske imperativ. I kapittelets tredje del er det mennesket ansvar for framtiden som blir behandlet. Den siste og fjerde delen er viet etiske plikter og hvilke politiske konsekvenser disse pliktene bør få.

2.1 En ny etikk for en ny tid

Som allerede nevnt så har ikke så mange moralfilosofene skrevet om nåtidens klimakrise. Det kan virke noe merkelig fordi mange politikere påstår at klimakrisen ikke bare er det alvorligste miljøproblemet i verden, men også at det i seg selv er det alvorligste internasjonale problemet. Vår nye situasjon krever derfor nødvendigvis en ny etikk. Men i dag er det lite som tyder på at noen ny etikk forårsaker endringer av den individuelle moralen. Det ser nesten ikke ut til at det finnes noen allmenngyldig moral lenger. Den er mer og mer blitt individualisert, og en følge av dette er at moralen forsvinner mer og mer fra det offentlige rom som da på en måte blir avmoralisert. Grunnlaget for felles moralske standarder forsvinner. Vi har fått frykt for moral. Ordet moralist er blitt et skjellsord.

Framtiden kan, særlig med tanke på klimakrisen, bli vanskelig. Pengene, som i en del land mye betyr oljepengene, er med på å bryte ned mange etiske normer.³⁷ Den nødvendige og globale forståelsen for klimakrisen blir dermed ikke slik den burde ha vært. Bare meget få har så vid ansvarshorisont at de tenker på hele verden.

Hans Jonas forsøker å hjelpe oss i denne situasjonen. Begrunnelsen for den nye etikken, ansvarsetikken, er enkel. Det er miljøkrisens mest påtrengende del, klimakrisen. Det er ansvar for den sårbare naturen og for framtiden. Og uansett hva som skjer, så er i hvert fall ett etisk grunnprinsipp nødvendig: ”Mennesket må – etter Kants [humanitets-]formulering av det kategoriske imperativ – aldri gjøres til *bare* et middel. Mennesket må være den siste

---

³⁷ Sofokles (497/496-406/405 f. Kr.), gresk tragedieforfatter og filosof, skal, blant annet, ha sagt følgende om penger: ”Hva er verre enn penger? De legger våre byer øde, driver folk fra hus og hjem, forfører og forderver hederlige menn, gjør dyd til skjensel og lærer oss å bli ugudelige skurker.”

hensikt, må *alltid forbli mål og kriterium*” (Küng. 1991. 57). Ved sin behandling av menneskets ansvar og plikter for framtiden spør Hans Jonas viktige spørsmål om hvor langt inn i framtiden det politiske ansvaret går og om hvorfor ansvaret til nå [1979] ikke har stått i sentrum for etisk teori. Jonas dekker et viktig område ved sin ansvarsetikk.

Klimakrisen er et verdispørsmål. Den er fundamentalt et etisk problem. ”The Millenium Ecosystem Assessment Project” har gitt ut sin endelige rapport. Denne omfattende analysen er utført av mer enn 1000 vitenskapsmennesker over en fireårsperiode. Konklusjonen er ikke oppløftende: ”... human activity is putting such strain on the natural functions of Earth that the ability of the planet’s ecosystems to sustain future generations can no longer be taken for granted” (Jamieson. 2008. 183-184). Klimakrisen angår mange områder. Vitenskap, økonomi, miljøetikk og ikke minst internasjonal politikk er noen.

Med utgangspunkt i de globale utfordringene som jorden, og dermed menneskeheten, står overfor, blir det lett å være enig i at klimakrisen vil kreve et fundamentalt paradigmeskifte i etikken. Hans Jonas viser til at livsvilkårene i vår tid er radikalt endret. Et nytt verdisystem er nødvendig. Klimaetikk er et av de mange navn på den nødvendige ansvarsetikken, og den er fortsatt bare i sin begynnelse. Den bør bygge på blant annet følgende dyder: ydmykhet, enkelhet, konservativisme og måtehold samt [politisk] mot. De to siste er kardinaldyder fra antikken. Av de mange generelle råd som Aristoteles ga i sin *Nikomaktiske etikk*, NE, er det metodologiske postulat. Det lyder:

Man har sagt nok om dette når man har klarlagt det så langt det underliggende materiale tillater. For man bør ikke tilstrebe det nøyaktige i samme grad ved alle drøftinger, liksom han jo heller ikke gjør det ved håndverksarbeider (NE/S, I.3, 1094b12-15).

Dette rådet kan vi se på som et svært riktig og viktig råd når det gjelder klimakrisen. Problemet må klarlegges så langt som mulig. Vi må med andre ord konsentrere oss om det viktigste, som her er klimakrisen. Det er vårt ansvar, men hvor mye ansvar er det enkelte menneske i stand til å ta inn over seg?³⁸ Filosofen Vetlesen sier noe om dette: ”Kan det tenkes at vår moralske erfaringsevne er truet i det fragmentarisk-rastløse postmoderne samfunn? Er det kanskje slik at samtidig som mer og mer moralsk sett kreves av individet, så er dets evne til å realisere ansvar og overskue sine handlinger på drastisk retur?” (Vetlesen. 1998. 12-13).

---

³⁸ Professor i psykologi Elke U. Weber ved Columbia University, New York, hevder at det enkelte menneske bare kan ta inn over seg en viss mengde bekymringer [og da antar jeg også ansvar] og at den enkelte da prioriterer det mest nærliggende og skyver de øvrige noe unna (parafasert fra: Gardiner. 2009. 145-147).

2.1.1 Nytt grunnlag for etikken

Jonas viser til hva som er endret siden Aristoteles. Han viser først og fremst til at mange av etikkens premisser fra antikken ikke holder lenger. Vi kan alle se, hevder Jonas, at det er oppstått et misforhold mellom konsekvensene av våre ”nye” handlinger og forutsetningen for den tradisjonelle. Den nye etikken krever langt mer enn den etikken vi har arvet fra Aristoteles. ”Hertil kommer deres kumulative karakter: deres virkninger legges til hinanden, således at situationen for senere handling og væren ikke mer er den samme....Al traditionel etik regnede kun med ikkekumulativ væremåde” (Jonas. 1999. 35).

”Det er fire trekk som kjennetegner det Jonas forstår med etikken fram til i dag, en etikk med samfunnsmessige og historiske utspring i antikkens Hellas” (Vetlesen. 2007b. 58). De fire grunnleggende trekkene det vises til er – for det første: Naturen ble betraktet som etisk nøytral. Mennesket har gått fra rollen som forvalter av naturen til å bli en utbytter. Og all handling i forhold til den ikke-menneskelige verden, i den teknologiske verden, i *technes* sfære unntatt den medisinske, var etisk nøytral, men det er den ikke nå. Den teknologiske utviklingen følger sin egen autonome framdrift og tar fullstendig makten over menneskene. Dette gjør at sfæren for det som er etisk relevant, stadig øker i samsvar med det mennesket bør ha makt over. Derfor må den nye etikken omfatte alt dette.

Det betyr, for det andre, at etikken ikke lenger er menneskesentrert, antroposentrisk. I antikken var etikkens område *praxis*, menneskers handlinger overfor sine medmennesker. Jonas sier: ”Som subjekt så vel som gjenstand for etisk relevante handlinger fremsto mennesket som konstant, uforanderlig, og ikke som gjenstand for omformende inngrep....Det virksomme handlingsrommet var lite...og kontrollen over omstendighetene begrenset” (ibid. 59). Nå angår etikken mest forholdet mellom mennesket og naturen og naturmiljøet. Inntil vår tid har ikke naturen vært et objekt for menneskets ansvar. Nå står det i vår makt å endre naturen for godt, og derfor må vårt forhold til naturen være en del av etikken. Naturen er sårbar for menneskets forskjellige inngrep. Den tidligere antroposentriske etikken må derfor delvis forkastes og fornyes for å tilpasses de nye forholdene som stadig oppstår.

For det tredje så er heller ikke mennesket selv konstant lenger. Det er ikke lenger gitt en gang for alle. Nå er også mennesket underlagt teknologien – *techné* – på godt og på vondt. Det er blitt avhengig av ”framskrittet” – av den teknologiske utviklingen. Det arbeides for eksempel hele tiden for å kunne øke livslengden. ”Our mortality will be in our hands” (Kurzweil. 2006. 9). ”Vår dødelighet vil [også] ligge i våre egne hender.” Jakten på ”aldringsgenet” er mer intens enn noen gang. Forlengelsen av livet er blitt et stort mål. Og adferdskontrollen, for ikke å si mangel på adferdskontroll, setter også krav til vår nye etikk.

De gamle etiske grunnspørsmålene må hele tiden omdefineres. Evolusjonen kjennetegnes ved ”ufullkommen design”. Det er stadig rom for forandringer og forbedringer. Og snart er mennesket i stand til å endre seg selv. Om det bør være et mål at mennesket skal gripe inn i naturen og evolusjonen / skaperverket er ennå et stort spørsmål.³⁹

For det fjerde så har våre handlinger i dag konsekvenser som når så uendelig mye lenger, både i tid og rom. Før var våre handlinger begrenset til her og nå. ”Det virksomme handlingsområdet var [tidligere] lite, tidsspennet for forutseelse, målbestemmelse og ansvarlighet var kort, og kontrollen over omstendighetene begrenset” (Vetlesen. 2007b. 59). Disse fire grunnleggende forutsetningene, som nå er nevnt, gjelder ikke på samme måte lenger. Våre handlinger her og nå må, hever Jonas, sette ansvaret i sentrum for etisk handling. Mennesket plikter å handle etisk overfor framtidige generasjoner. Da konsekvensene for våre handlinger ikke lenger ligger nær oss i tid og rom, må en helt ny etisk utfordring legges til grunn for våre handlinger. Nærhetsetikk med næransvar som grunnlag er ikke tilstrekkelig lenger. Det nye i vår tid er et avstandsansvar i tid og rom. Nytt grunnlag for etikken må fortløpende legges.

Det hevdes at vårt moralske ansvar for framtidige generasjoner er begrenset fordi vår evne til å forutse følgene av våre nåtidige beslutninger handlinger er begrenset. En av grunnene til det er for det første at vi ikke kan vite med sikkerhet hvor fort og i hvilken retning fremtidens vitenskap og teknologiutvikling vil føre oss. Videre hevdes det at denne uvitenheten, over tid, reduserer vårt ansvar fordi det på mange områder blir vanskelig å forutsi hvilke interesser våre etterkommere måtte ha. Det blir også vanskelig å forutse godt nok hvilke ressurser de framtidige generasjoner vil komme til å trenge. Men deres basisbehov er vi ganske sikre på (parafrase fra Ekeli. 2006. 70).

Det er rimelig å anta at ”...future human beings will have the same basic physiological (physical and biological) needs as we have”. Dette er noe av det Kristian Skagen Ekeli hevder i sin bok (Doctoral theses at NTNU) *Intergenerational Ethics and Representation of Posterity* (2006. 70). Med dette som bakgrunn, kan det hevdes at vi kan bli holdt ansvarlige hvis vi skader ressurser som er nødvendige for å opprettholde framtidige fysiologiske behov. Og da menes det skader som kunne ha vært unngått. Videre antydes det at det er umoralsk å påføre risikoer hvor følgende to betingelser er oppfylt: ”(1) the risk poses a threat to the ability of future generations to meet their physiological needs, and (2) the risk assessment is supported by scientifically based harm scenarios” (ibid. 70). Jeg er enig i denne argumentasjonen.

---

³⁹ At mennesket tilsynelatende griper inn i skaperverket er – kanskje – en del av evolusjonen / skapelsen? Det er bare det at dette er det vel ingen som klarer å forstå? Og eksperimenter med genene er irreversible handlinger.

Hvilke etiske og sosiale samarbeidsnormer bør så være retningsgivende for vårt framtidige liv her på jorden? Kanskje burde det kun være en eneste norm slik den danske filosof og nærhetsetiker Knud Ejler Løgstrup (1905-1981) var inne på: ”Løgstrup gjør rede for disse normer med utgangspunkt i søfolks moral som er beskrevet i Joseph Conrads romaner. Søens moral kan sammenfattes i een norm: ’Ikke lade nogen eller noget i stikken for at redde sit eget skind’.” (Andersen. 1998. 80). Dette kan man forstå som at mennesket må tenke på de framtidige generasjoner fremfor å karre til seg mest mulig ved hemningsløs egenrealisering. Mer om plikter og samarbeidsformer i 2.4 *Etiske plikter med politiske konsekvenser*.

2.1.2 Etikkens nye utfordringer

Ansvar for framtiden kan nødvendigvis ikke være et gjensidig forhold. Det må være et forhold hvor det ikke kan kreves noe av framtidens ufødte generasjoner. Jonas stiller ikke spørsmål ved den gamle etikken – innenfor sine egne rammer. Men det Jonas stiller spørsmål ved, er den ”gamle” etikkens anvendelighet overfor de nye sfærene for menneskelig handling. Ansvar for framtidige generasjoner må hele tiden settes i sentrum for våre moralske handlinger. Det blir utfordringen for den nye etikken. De moralske utfordringene er enorme. Hans Jonas viser til at de teknologiske framskrittene har ført til, og stadig fører til, en stadig økende utvidelse av handlingsbegrepet. Dermed vil det etiske rom – eller sfære – inneholde mye mer enn tidligere tiders etikk. Samkvemmet mellom mennesker omfatter langt mer enn før. Aktør, handling og virkning er ikke lenger sammenfallende. Ved bruk av den moderne teknikken får menneskets handlinger langt andre konsekvenser i tid og rom enn de fikk før. Våre handlinger i dag er kumulative og kan derfor ha konsekvenser for millioner av mennesker over alt på kloden om hundre år for ikke å si i tusener av år. Mange av våre enkelthandlinger kan godt være moralsk akseptable, men summen av alle disse handlingene kan skape alvorlige problemer. Menneskets *evne til å forutse* framtiden er for liten i forhold til den enorme makten til å handle som den moderne teknologiske kunnskapen gir oss.

Vi kan imidlertid forutse hevdet Jonas, i 1984, at økende produksjon, overforbruk av ressurser samt befolkningsveksten – som følge av den teknologiske makten – kan gjøre at vi mister kontrollen. Dette kan påvirke hele menneskehetens situasjon hevdet han. Framtidig eksistens for mennesket vil kunne stå på spill. Menneskets handlinger har dermed åpnet opp for en ny – og helt nødvendig – etikk. Framtidig eksistens er ikke lenger en selvfølge. Store deler av den ”gamle” og tradisjonelle etikken er ikke lenger holdbar. Etikken bør utvikles stadig raskere fordi livet i framtiden sannsynligvis vil bli langt mer komplisert og vil omfatte så mye mer enn før. Denne normative, og futuriske, premissen er svært viktig. Etikken til

Aristoteles var tilpasset livet i antikken. Aristoteles' etikk eller morallære var mye klarere for sin samtid. Normer og prinsipper for riktig handling var lettere å forstå. Etikken gjaldt bare der og da. "Etikk hadde med det som var her og nå å gjøre".⁴⁰ Jonas viser først og fremst til at mange av etikkens premisser fra antikken ikke holder lenger. Han hevdet, for mer enn 30 år siden, hva som er enda lettere å se i dag, at det er oppstått et misforhold mellom konsekvensene av våre "nye" handlinger og forutsetningen for den tradisjonelle etikken. Vår samvittighet, vår moralske intuisjon, og oppfatningen av hva som er moralske spørsmål, henger fast i den tradisjonelle morallæren. En ny, og nødvendig, etikk tilpasset nåtidens og framtidens utfordringer må utvikles hele tiden. Jonas viser ved eksempler hva som er behovet for det. Ett av hans eksempler er dette: Hvorfor blir vi rasende når vi ser noen slår et barn, mens vi er helt likegyldige når vi hører at regjeringen legger opp til å øke oljeutvinningen? Jonas svarer selv: I vår teknologiske sivilisasjon er vår makt til å gjøre ting øket så dramatisk at rammene for den tradisjonelle etikken er sprengt. Alle de overlevende etikkene er forskjellige former for "samtidsetikker" og "naboetikker". Uttrykket "nærhetsetikk" uttrykker det samme. De har alle opp gjennom religions- og filosofihistorien stilltiende hatt som forutsetning at de menneskene som er relevante for etikken, er våre nærmeste. Handlingene hadde før ingen uoversiktlige virkninger på en ukjent framtid.

Våre handlinger angår ikke lenger bare våre medmennesker her og nå, de angår i tillegg våre etterkommere minst like mye – om ikke nye mer. Dessuten angår våre handlinger dyr, planter og hele naturen. Det er skjedd mye siden antikken, langt mer enn "bare" den klimakrisen vi har nå. Dette er med på å forsterke behovet for en endring, og særlig utvikling, av etikken. "Vår tid er grunnleggende annerledes" (Jonas).

2.1.3 Den moderne teknologien

Mennesket er blitt et objekt for, og etter hvert offer for, teknologien som ruller framover og noen ganger skaper flere problemer enn den løser, blant annet i den forstand at også menneskelivet stadig forsøkes forlenget. Genetisk manipulering er antakelig bare i startfasen. Den moderne teknologien har, noen ganger, gitt oss helt nye krefter og muligheter, og derfor har summen av våre handlinger konsekvenser som når så uendelig mye lenger enn før, både i framtid og i rom. Men teknologiens velsignelser kan forvandle seg til forbannelse.

---

⁴⁰ "Ethik hatte es demgemäss mit dem Hier und Jetzt zu tun..." (Jonas. 1979. 23). (Oversatt, i teksten, av forf.).

Den moderne teknologien er en viktig medvirkende årsak til at etikken må utvikles, og utvides, fordi den griper mer og mer inn i menneskenes liv. Teknologien er underlagt etiske vurderinger så lenge bruk av teknologi er utøvelse av makt, og all utøvelse av makt er underlagt moralsk kontroll. Teknologien er ikke etisk nøytral lenger. Den drives ikke lenger mot bestemte mål, og den tar nærmest kontroll og styring over de planer og ønsker som satte den i gang. Den er blitt mål i seg selv, og ikke bare et middel. Mennesket er hele tiden pådriver på teknologien, som igjen gir mennesket makt over vann, luft og jord, det vil si over hele jordens miljø og klima. Dette gir også makt over andre mennesker. Våre kortsiktige, unødvendige og skapte behov, kan påføre våre etterkommere ubotelig skade. Den moderne teknologien har på mange områder fjernet mye av fundamentet for den antroposentriske etikken.⁴¹ Teknologien er kommet langt. Stikkord her er nanoteknologi, kommunikasjon, informasjon, gen- og fosterteknologi samt utviklingen av kunstig intelligens, *Artificial Intelligence (AI)*. Videre kan hukommelsesbiologi, nevrovitenskap, biologi, adferdsgenetikk og astrofysikk nevnes. Å skape kunstig liv er ikke lenger bare science fiction. Men hva vi skal bruke den syntetiske biologien til er foreløpig uklart. Vi er muligens, som Carlota Perez antyder, på vei inn i [en] ”Gullalder for [et] bærekraftig globalt kunnskapssamfunn” (Perez. 2009. 55). Mennesket må ikke la seg styre av teknologien. Det må derfor ta makten tilbake.

Et godt argument for den moderne teknologien er her at den nettopp skal hjelpe mennesket med å sørge for at det skal bli levelig på jorden. Nye metoder vil forhåpentligvis utnytte jordens ressurser på en langt mer skånsom måte enn det vi opplever i dag. Dessuten vil problemene med sult og sykdommer sikkert få mer teknologisk oppmerksomhet. Hans Jonas peker på en viktig konsekvens som teknikken har ”bebyrdet” oss med: Og det er ansvar.

Det springende punktet er at de fjerne, fremtidige og globale dimensjonene som her trenger inn i våre hverdagslige, verdslig-praktiske avgjørelser, er noe etisk nytt som teknikken har bebyrdet oss med; og den etiske kategorien som først og fremst blir fremkalt av det nye faktum heter: *ansvar* (Jonas. 1997[1985]. 11).

Det er viktig å merke seg at menneskets *ansvar* som følger med bruken av all teknologien, hele tiden øker. At teknologien til de grader tar makten fra mennesket, gjør at etikken går over i en alvorlig fase. De *etiske* kravene til menneskets ansvar øker stadig, og våre handlinger blir mer og mer påtrengende for de ufødte generasjonene. Teknologien går langt ut over den gamle etikkens horisont – både i tid og rom. Det tenkes her hele tiden på overforbruk av ressurser og utslipp av klimagasser samt “produksjon” av store mengder søppel og avfall. Alt

---

⁴¹ Det må her være mulig å snakke om et paradigmeskifte i den antroposentriske etikken. Det skjer en dramatisk intellektuell revolusjon, eller et paradigmeskifte, her. Thomas Kuhn (1922-96) ga begrepet en utvidet betydning.

dette får følger svært langt inn i framtiden. Mennesket har ikke lenger makt over naturen ved hjelp av teknologien. Nå er det teknologien som har tatt makten over mennesket. ”Denne avmakta er ikkje minst tydeleg i den politiske retorikken” (Fidjestøl. 2004. 111).

Ansvarsetikken er såleis ikkje primært ein tilbaketrekkings- og måtehaldsetikk, der vi alle må ta individuelt ansvar for å trekkje oss attende kvar til vårt for i minst mogleg grad å medverke til ressursøydinga og forbrukskarusellen. Det er tvert imot ein radikal politisk handlingsetikk, som krev av oss at vi som kollektive politiske aktørar tek attende den politiske styringsmakta over teknologien (ibid. 111).

2.2 Jonas’ kategoriske imperativ

Etikken endrer seg, og må endre seg, i takt med teknologiske nyvinninger. Den nye etikken, som må betraktes mer som en nødvendig tilleggsetikk, vil påskyndes som en følge av klimakrisen. Denne nye etikken vil ha flere retninger og flere navn. Den må være en føre-var-etikk, men den må også være, som Jonas hevder, en ansvarsetikk. Føre-var-etikk betyr at mennesket på forhånd skal, og er pliktig til, å sette seg inn i hvilke problemer dets handlinger kan komme til å få. Føre-var-etikken krever at vi blant annet må kunne forutse. Nå kritiseres imidlertid både ”ingen skade”-prinsippet etter Hippokrates (460-377 f.Kr.) og ”føre-var”-prinsippet for å være for konservative. Nå kan riktignok kjernen i ”føre-var”-prinsippet anvendes hvis en begrenser anvendelsen ”to those situations which satisfy John Rawls’s criteria for the application of a maximin principle:...” (Gardiner. 2004. 577). Men mennesket må uansett i langt større grad være seg bevisst naturens kritiske sårbarhet. Ansvar for menneskets fremtid hviler på oss som lever nå. ”Ansvar er primært menneskets ansvar for mennesket” (Jonas. 1999. 156). Det må handles ut fra et globalt ansvar er det som kan trekkes ut av dette. ”...vi har med andre ord fyrst og fremst ansvar for sjølve ansvaret” sier Alfred Fidjestøl (2004. 106), og det er på denne bakgrunnen, sier Fidjestøl, at Jonas kommer fram til sitt ofte siterte imperativ.

I den tyske utgaven av 1979 av Jonas’ bok finnes imperativet under ”*Alte und neue Imperative*”, gamle og nye imperativer (Jonas. 1979. 35). Kants kategoriske imperativ lyder: „[Du skal] handle slik at du også kan ville at din maksime blir [er] en allmenn lov.“ (Oversatt – ganske fritt – av forf.).⁴² Og under 2. skriver Jonas sitt eget imperativ (ibid. 36). Oversatt av Fidjestøl lyder det: ”Handle slik at verknadene av handlingane dine lét seg sameine med framhaldet av ekte menneskeleg liv på jorda”(Fidjestøl. 2004.106).⁴³ Denne nye situasjonen

⁴² „Handle so, dass du auch wollen kannst, dass deine Maxime allgemeines Gesetz werde” (Jonas. 1979. 35).

⁴³ Oversatt (av Fidjestøl) fra: ”Handle so, dass die Wirkungen deiner Handlung verträglich sind mit der Permanenz echten menschlichen Lebens auf Erden.”

representerer en ny grunn-situasjon for all moralfilosofi. Med den tradisjonelle etikken har mennesket med den beste samvittighet kunnet ødelegge vår planet samt å sulte i hjel millioner av andre mennesker. Det ble bare fokusert på de nære og kortsiktige konsekvensene.⁴⁴

2.2.1 Framtidsetikken som overlevelsesetikk?

Det kan være grunn til å anta at framtidsetikken kan bli en svært endret form for etikk, en etikk med et langt annet syn på liv og død, enn det som er dagens vanlige oppfatning. Denne delen av den nye etikken vil, blant annet, kunne kalles en overlevelsesetikk. Hans Jonas ser for seg at det kan bli nødvendig med barske ofre ved framtidens overlevelsesetikk:

Med de barske ofre, der kan blive nødvendige, kan netop det blive det mest prekære aspekt ved den overlevelsens etikk, der nu er pålagt os, og som vi senere hen vil sige meget mere om: en smal sti mellem to afgrunde, hvor midlerne kan ødelægge formålet. Vi må vandre ad denne smalle sti i vores videns uvisse lys og i respekt for det, som mennesket i årtusinders kulturelle bestræbelse har frembragt ud fra sig selv (Jonas. 1999. 206-207).

Den overlevelsens etikk som Jonas skriver om, vil også bli et av navnene på framtidens etikk. Garret Hardin hevder også at vi alle må vandre langs den smale sti mellom to avgrunner. Den smale stien jeg ser, er den mellom plikten og forbudet. Det etiske og moralsk frie området må, etter min mening, bli smalere og smalere.

Den australske filosofen Peter Singer beskriver forslag som også kan komme til å bli deler av fremtidens etikk.⁴⁵ Singer kommer med en forholdsvis radikal tenkning om liv og død i sin bok *Rethinking Life & Death*. Singer påviser også hvordan etikken svært lenge har vært i endring, og det er særlig noen beslutninger og dommer i 1980- og 90-årene omkring liv og død som viser dette tydeligst. Vestlig etikk har kollapset hevder han – allerede da – i 1994.⁴⁶ For mange høres det kanskje ut som Singer tar noe hardt i. Men Habermas (1929-) er enig med Singer. Det er mangel på tilstrekkelige moralske normer. Singer kommer også med noen konkrete forslag til endring av den gamle etikken. Det er fem bud han foreslår endring av:

First Old Commandment: Treat all human life as of equal worth.

First New Commandment: Recognize that the worth of human life varies.

---

⁴⁴ ”Lær deg å elske de nære ting” – het det før – i sangen. Kommentar: Det er vel og bra, men det er langt fra nok i den nye etikken, klimaetikken. Det etiske handlingsrommet er radikalt utvidet i forhold til tidligere.

⁴⁵ Det kan virke noe overraskende at USAs tidligere President Ronald Reagan kunne si følgende, i 1983: ”Every legislator, every doctor, and every citizen needs to recognize that the real issue is whether to affirm and protect sanctity of all human life, or to embrace a social ethic where some human lives are valued and other are not. As a nation, we must choose between the sanctity of life ethic and the ‘quality of life’ ethic.”

⁴⁶ Filosofen Peter Singer har vært en av de mest fremtredende tilhengere av eutanasi.

Second Old Commandment: Never intentionally take innocent human life.
Second New commandment: Take responsibility for the consequences of your decisions.

Third Old commandment: Never take your own life, and always try to prevent others taking theirs.
Third New Commandment: Respect a person's desire to live or die.

Fourth Old Commandment: Be fruitful and multiply.
Fourth New Commandment: Bring children into the world only if they are wanted.

Fifth Old Commandment: Treat all human life as always more precious than any nonhuman life.
Fifth New Commandment: Do not discriminate on the basis of species.

Singer har der lange forklaringer og utdypninger (Singer. 1994. 187ff). Singers ideer er interessante, men den danske teolog, filosof og etiker professor Peter Kemp er imidlertid ikke nådig i sin bok *Det uerstattelige: En teknologi-etikk*; der sier han blant annet: "Skulle man altså følge de tre australske filosofene, ville barnedrap være tillatt helt opp til slutten av andre leveår, ja kanskje helt opp til det tolvte året" (Kemp. 1996. 182).⁴⁷

2.3 Menneskets ansvar for framtiden

Politikerne og velgerne må dele på ansvaret. "De fleste" er nå etter hvert enige om at CO₂-utslippene må reduseres, men det er lite snakk om konkrete tiltak. Det er for eksempel lite handling i retning av å redusere privatbilismen. Det er lite snakk om en felles samfunnsvisjon og at vi faktisk må forme et nytt samfunn. Det må også være mulig med forbedringer av demokratiet. Raskere beslutninger og effektueringer av vedtakene kan være en del av det som må til. Men for den som i lengre tid har fulgt godt med i hva som skjer, er det helt tydelig at utredninger, debatter, voteringer, fotnoter, hensyn til mindretall og innflytelse fra dem som ikke har noen dypere innsikt, forsinker den demokratiske prosessen ganske betydelig. Og mye makt er overført fra nasjonalstatene og til markedet. Maktforskyvningen er problematisk.

Den globale finansverden, handelen og informasjonsindustrien er alle avhengige av den politiske fragmenteringen – *le morcellement* – av verdensscenen for å få bevegelsesfrihet og ubegrenset frihet til å forfølge egne mål. Man kan si at alle har egeninteresse av "svake stater" – dvs av stater som er *svake*, men som likevel *forblir stater* (Bauman. 1998. 84).

Sosiologen Zygmunt Bauman (1925-) fortsetter med å si at Den nye verdensorden alt for ofte likner på Den nye verdens-u-orden. Han fortsetter: "Adskillelsen av økonomien fra politikken og fristillingen av økonomien fra politikken regulerende intervensjoner, noe som resulterer i politikkenes umyndighetgjørelse som effektiv instans, innvarsler noe mye mer enn bare en forskyvning av den samfunnsmessige maktfordelingen." Nasjonalstatene, dermed også

---

⁴⁷ "De tre australske filosofene" er Peter Singer samt Michael Tooley og Helga Kuhse.

demokratiene, har fått innskrenket sitt handlingsrom ganske betydelig. De enkelte land er ikke lenger i stand til å handle effektivt – men ansvaret er like fullt der hele tiden.

En uvelkommen sannhet er i ferd med å bli klarere og klarere. Menneskets fortsatte eksistens er ikke lenger noen selvfølge. Klimakrisen (kapittel 1) har for lengst medført problemer for menneskene mange steder. Mangel på mat, vann og etter hvert andre nødvendige ressurser er for lengst blitt alt for tydelig. Klimakrisen, med den globale oppvarmingen, har hittil vært den tydeligste delen av miljøkrisen. Klimaets utvikling viser seg for flere og flere mennesker i land etter land og i alle verdensdeler. Jonas' første imperativ, som tidligere var en selvsagt forutsetning for all tidligere etikk, trenger nå både en eksplisitt artikulering og begrunnelse: "at det óg i framtida skal finnast menneske!" (Fidjestøl. 2004. 105). Menneskets fortsatte tilstedeværelse i verden er blitt et kritisk spørsmål fordi det blir mer og mer tydelig at det er uendelig sårbart når naturen til slutt "slår tilbake".

Menneskenes tilstedeværelse i verden ble tidligere fullstendig tatt for gitt. I dag, derimot, er menneskehetens fortsatte tilstedeværelse i verden et kritisk spørsmål; den er omgjort til en moralsk plikt snarere enn en banal kjensgjerning (Vetlesen. 2007b. 60).

Man kan ta tak i det mest fundamentale av alt, nest etter fødselen, nemlig døden. Fødsel, død og at mennesket har nedlagt i seg å ville føre sine gener videre er noe som hevdes av både Platon og Aristoteles (P/TAS 1252a25) (*The Politics*). Og Spinoza antar at: "Enhver ting, i den grad den er i seg selv, streber etter å vedvare i sin væren" (Spinoza. 2002. E3P6).

Jonas snakker også om eksistensplikt. "Jonas grunnar ikkje eksistensplikta til mennesket i det vi har utretta med evnene våre i det heile, men i vår potensielle evne til – og vår plikt til – å ta ansvar" (Fidjestøl. 2004. 105). Plikten til å eksistere begrunnes altså i vår potensielle evne og plikt til å ta ansvar. Nå er Jonas også inne på dette med adferdskontroll ved kjemiske eller elektriske midler og de etiske spørsmål dette reiser. Man er kommet langt på dette området. Og den mest ærgjerrige drømmen hos homo faber er fortsatt den samme. Det er drømmen om at mennesket kan ta sin evolusjon i egne hender "med det sigte, at det ikke blot vil opretholde artens integritet, men også forbedre og ændre den ifølge eget udkast" (Jonas. 1999. 54).

Alle mennesker ønsker seg en framtid på jorden. Dette er en relativt ukontroversiell påstand. Aristoteles mener å kunne påvise dette i funksjonsargumentet, i Ergon-argumentet. Ergon betyr arbeid eller reaksjon. Aristoteles:

Det som da blir igjen, er det handlingsliv vi har fordi vi har mening, dels i den forstand at vi retter oss etter en mening, dels i den forstand at vi har en mening og gjennomtenker meninger.... – hvis dette er så, blir det menneskelige gode sjelens virksomhet i overensstemmelse med dyd, og hvis det er flere dyder, overensstemmende med den beste og mest fullkomne (NE/S, I.7, 1098a5-17).

For Aristoteles er virkeligheten hierarkisk og teleologisk. At den er hierarkisk betyr at en hver ting som eksisterer, har sin bestemte plass i systemet. Og at virkeligheten er teleologisk betyr at alt som eksisterer, har et mål som det utvikler seg mot. Et argument mot dette kan være at mennesket slett ikke bør leve videre fordi livet – noen ganger – kan fortone seg helt meningsløst. Jorden vil klare seg uten mennesker.⁴⁸ Det finnes filosofer som setter spørsmål ved om mennesket skal leve videre. Den finske filosofen Georg Henrik von Wright heller til at ”naturens nemesis kan tyckas rättvis” (Fidjestøl. 2004. 105). Og den norske filosofen Peter Wessel Zappfe (1899-1990) mente at tilstanden er så meningsløs at vi like godt burde la være å forplante oss. Han lot være. Dessuten spør mennesket hele tiden om meningen med det hele. Zappfe skriver om dette i sin doktoravhandling *Om det tragiske* (1941): “...det ligger i menneskets natur å spørre etter mening ettersom mennesket er et meningskrevende vesen.”

2.4 Etiske plikter med politiske konsekvenser

De framtidige konsekvensene av menneskets handlinger har utvidet ansvaret for den enkelte, men enda mye mer for det globale politiske ansvaret. Det er det Jonas først og fremst er interessert i. Politikken nye og svært store oppgave er, og bør, ifølge Jonas nå være rettet mot framtiden, den usikre framtiden. Men etter som det ikke er sikkert hva som blir følgene i framtiden av våre handlinger nå, må det uvisse bli en del av vårt ansvar. Jonas konkretiserer ikke politikken mål. Det han ønsker er at politikk fortsatt skal være mulig og at det dermed kan arbeides mot det høyeste målet, som er menneskets fortsatte eksistens. Det politiske ansvaret må derfor rettes mot det målet som er at alt værende fremdeles må forbli å være værende. Men verken ansvarsetikken eller filosofien ”kan skrive ut resepten på den medisinen som trengst for å redde kloten. Men nokre ålmenne prinsipp lét seg leie ut [fra det Jonas skriver], som fire nye [etiske] plikter for menneska” (Fidjestøl. 2004.108).

Vår aller første etiske plikt, blir plikten til kunnskap, *plikten til å vite*. Det store problemet med ansvarsetikken er at konsekvensene av handlingene i våre gjennomteknologiske samfunn ikke lenger er opplagte. Vi ser ikke de langsiktige virkningene av våre handlinger. Det er derfor plikten til å skaffe oss kunnskap om de mulige og langsiktige sideeffektene av våre kollektive handlinger blir helt sentral. Svært få vil benekte at

---

⁴⁸ Boken *The World Without Us* (2008) av Alan Weisman er interessant i denne forbindelse.

i prinsippet skulle våre handlinger og vår politikk bli informert av best mulig tilgjengelige data og kunnskaper. Typisk for klimamodeller er at de undervurderer størrelser, hastigheter og utbredelse av klimakrisen. Derfor blir det vitenskapens plikt å vise oss langtidseffektene av teknologien. Det blir videre en plikt for oss alle å følge med i den tverrfaglige forskningen.

Men selv om vi har plikt til best mulig å vite ting, så vil det likevel gjenstå mange framtidige konsekvenser vi likevel ikke kan vite nok om. Derfor vil vår plikt til kunnskap innen ansvarsetikken bare ha brukbar mening hvis vi er oss bevisst den usikkerhet som preger vårt forhold til framtiden.

Mellom anna meiner Jonas at vi må gje dei dårlege prognosane førerang framfor dei gode, fordi følgjene dersom dei dårlegaste prognosane skulle slå til uten samanlikning er meir alvorlege enn følgjene dersom det i ettertid skulle vise seg at vi utan grunn hadde sett i verk tiltak (Fidjestøl. 2004. 109).

Vi må derfor *behandle det mest usikre som om det var sikkert*. Slike vage slutninger (hypotetisk-konjunkturale slutninger – hvis x, så kan kanskje y komme til å skje) må vi gi slik tyngde at vi er villige til å avstå fra mange materielle goder for å unngå risikoen for at noe uvisst skal slå til. Vi har plikt til å handle slik at konsekvensene av våre handlinger ikke blir liggende skjult i stummende mørke. Først når mennesket er truet, gir det mening å snakke om plikten til menneskelig eksistens. Det var den andre plikten. Behandlingen av det usikre.

Makten over den teknologiske utviklingen må vinnes tilbake. ”Jonas trekkjer, som så mange før han, fram Francis Bacon (1561-1626) som den som tydelegast har artikulert det makt- undertrykkingsforholdet naturen er underlagt i opplysningsprosjektet” (Fidjestøl. 2004.110). Menneskets forhold til naturen ble radikalt endret på Bacons tid. Naturen skulle tvinges ut av den naturlige tilstanden, og Bacons ideal lyktes bare så altfor godt. Forbruket per innbygger og dermed levestandarden øket ganske enormt. Og som en følge av øket levestandard, er antall mennesker på jorden er mangedoblet siden den gang, og dette igjen har ført til at tempoet i forbruket av ikke fornybare ressurser bare øker og øker. Mer om befolkningsøkningen i kapittel 5. Jonas hevdet at utviklingen omtrent ikke er til å stanse.

De tre pliktene som hittil er nevnt er først og fremst kollektive og politiske handlingsplikter – særlig fordi ansvarsetikken primært ikke er en individuell etikk. *Den fjerde etiske plikten* er plikten til å forsøke å se for oss fjerne og langsiktige konsekvenser av våre handlinger. Dette er ikke en handlingsplikt, men derimot en plikt til emosjonelt å ta inn over oss de lidelsene som kan bli følgene av våre handlinger. Det er her vi med empati, og ikke minst med sympati, må og bør tenke på dem som langt inne i framtiden kan komme til å lide

for vårt overforbruk av ressurser.⁴⁹ Det er en etisk utfordring å forsøke å se for oss ansiktene, og høre stemmene, til dem som om kanskje bare 50 år eller langt kortere tid, må flytte fra sine hjem på grunn av ekstremvær, flom og ras....eller må flytte fra områder hvor elvene tørker inn. Vi har plikt til å se for oss lidelsen i de framtidige ofrenes ansikt. Her kan vi hente støtte fra filosofen Levinas' hovedudskap. Han ber oss se den Annens ukrenkelighet. Den Annens ansikt kaller på vårt ansvar. Her tolker jeg Levinas slik at den Annen også kan være de framtidige generasjoner.⁵⁰ Det er her vi bør stanse vår egen selvutfoldelse. Det er her vi bør se den Annens ansikt som vår bror eller søster som ber om hjelp.

2.4.1 Kort tillegg til de etiske pliktene

I tillegg til de fire etiske pliktene nevner Jonas også frykt som etisk plikt – i tillegg til håp og ansvar. ”Håp er en betingelse for al handlen, eftersom den forudsætter, at man kan udrette noget og også satser på at gøre det i dette tilfælde” (Jonas. 1999. 315).⁵¹ Og om frykten sier Jonas: ”Det er ikke den frygt, der fraråder fra handlen, men den frygt, der oppfordrer til den, vi tænker på her, og den hører til selve ansvarets væsen og er frygt på vegne af ansvarets genstand” (ibid. 315). Det høres kanskje ut som om det skulle være vanskelig med frykt som etisk plikt, men det kan ha noe for seg. Mennesket lever i en brutal verden hvor tanken lett kan falle på sannsynlige framtidige ”ressurskriger”. Da kan det bli nødvendig å handle ut fra frykt. Å se på frykt som etisk plikt er derfor ikke så umulig som en *prima facie* skulle tro.

Det må stilles spørsmål ved vår framtidige ansvarsetikk. Vil ansvaret føles sterkt nok for demokratiets politikere slik at de ikke blir medskyldige i at biosfæren forurenses, i at overforbruket av ressursene fortsetter og at de frie markedskreftene fortsatt skal la kapitalismen få fritt spillerom? En politisk konsekvens av de etiske pliktene må bli å arbeide mot et overordnet globalt styre. Alt er ikke like mørkt for i de senere årene er i hvert fall dydsteori, ikke direkte ren dydsetikk, begynt å få en viss innflytelse på miljøetikken.

I forelesningsnotatet *Dydsetikk; Hursthouse og andre*, av filosofen Jørgen Sandemose, kan vi blant annet finne at: ”Dydsteorier kalles ofte, med et engelsk uttrykk, ”agent-based”, fordi en kan si de er basert mer på en analyse av den handlende enn av handlinger.”⁵² Sandemose kommenterer en artikkel av moralfilosofen Rosalind Hursthouse (1943-) hvor hun

---

⁴⁹ Fidjestøl bruker begrepet tenkeplikt, på nynorsk ei tenkjeplikt og på tysk *eine Denkhpflicht*. En bør ta for gitt at Fidjestøl i sin bok *Hans Jonas* har hentet begrepet *Eine Denkhpflicht* fra filosofen Hans Jonas. (Fidjestøl 2004. 112). Begrepet bør gi god mening hvis en, i Levinas' ånd, også ser det som en tanke på den Annen.

⁵⁰ Den fransk-litauiske filosofen Levinas (1906-1995): ”Den Annens ansikt stanser meg i min selvutfoldelse og sier: Hit og ikke lenger. Se opp og hør hvorfor du er i verden. Du er der for å være medmenneske.”

⁵¹ Håpet er meget viktig, og det er seiglivet. På folkemunne heter det da også: ”Håpet er det siste som dør.”

⁵² Jørgen Sandemose. 2009? *Dydsetikk; Hursthouse og andre*. ([URL] den 30.10.2009).

argumenterer mot en kjent kritikk av dydsteorien som hevder at den beveger seg i en logisk sirkel. Videre kan vi lese, fra Sandemoses artikkel, at:

....Mye av det som hittil er sagt, forteller også noe om grunnen til at dydsteoriens egentlige hjemsted er det gamle samfunnet....På den andre siden er det rimelig at dydsteorien gjennomgår forandringer når den anvendes i moderne tid. Et viktig tegn på dette er at Foot [moralfilosofen Philippa Foot (1920-)] vil forene begrepet om visdommen med begrepet om viljen. Den som mener visdommen er en intellektuell dyd, skal vite at "visdom [har] en spesiell forbindelse med viljen og har flere kontaktpunkter med den".

I min oppgave betrakter jeg oss alle, men særlig politikerne, som "den handlende" når det gjelder klimakrisen. Jeg finner det spesielt interessant – og riktig – når Foot hevder at visdommen har flere kontaktpunkter med viljen. At vi vet mye om klimakrisen og dermed får visdom om den, bør føre til at flest mulig av oss får en langt sterkere vilje, og dermed et moralsk imperativ, til å reagere på og besvare klimakrisens utfordringer. Dette er den ideelle reaksjonen vi bør ha, men på grunn av viljesvakhet og flere andre problemer og unnskyldninger, som Gardiner også kommer inn på i neste kapittel, er det ikke alltid like lett å handle slik vi bør på grunnlag av de kunnskapene vi har.

2.5 Sammendrag med konklusjoner

Kritiske spørsmål ved Jonas' ansvarsetikk må og bør stilles. Hvor anvendelig og relevant kan Jonas' ansvarsetikk være? Er det så sikkert at Jonas' forslag til ansvarsetikk er holdbar? "...Er den konkret nok til å gi oss presise handlingsanvisninger innen de forskjellige områder for våre dagers "anvendte etikk"?..." (Vetlesen. 2007b. 71). Aristoteles ga heller ikke detaljerte anvisninger for alle situasjoner – ganske enkelt fordi alle situasjoner, som den gang var nær i tid og rom, også var forskjellige.

Derfor mener jeg det er langt mindre å vente at Jonas skal kunne gi konkrete og presise handlingsanvisninger for vår samtid – og særlig for vår ukjente framtid. Usikkerheten er nå langt større. Rapporter fra skeptikerne kommer hele tiden. Ett av håpene må hele tiden være at klimaskeptikerne i hvert fall, i noen grad, har rett når det gjelder klimaet.

Miljøforkjemperen Rachel Carson (1907-1964), nevnt tidligere, ba om at mennesket igjen måtte "turn again to the earth and in the contemplation of her beauties to know of wonder and humility" (Jamieson. 2008. 91). Carson misforsto riktignok deler av miljøproblemet ifølge James Lovelock, men hun var ikke mindre viktig for det.

En konklusjon her i slutten av kapittel 2 må bli at de fjerne og langsiktige konsekvensene av klimakrisen blir mer og mer etisk relevante ettersom tiden går. De etterlater liten, eller ingen, tvil. Premissene har stor sannsynlighetsovervekt. Økende produksjon,

økende overforbruk av livsviktige ressurser, befolkningsveksten og ikke minst klimakrisen må nødvendigvis utfordre til en ny etikk. Den nye etikken, som filosofen Jonas kaller ansvarsetikken, må utvikles stadig raskere fordi menneskenes liv i framtiden sannsynligvis vil bli mer komplisert og vanskelig enn det er i dag.

Ansvarsetikken bør derfor utvikles videre mot en framtids- eller handlingsetikk som bør føre til at verdens nasjoner etter hvert mer og mer innser at de bør gå inn for mer bærekraftige måter å leve på i framtiden slik at mennesker flest skal få gode og leveverdige liv. Dette vil jeg argumentere for i kapittel 4 og 5. For at verden skal kunne klare dette, bør spørsmålet om et verdensstyre reises. Det er her jeg mener vi må se videre framover fra Hans Jonas. Han var også opptatt av hvilket styre som best kunne redde menneskets eksistens. Det skrev han om allerede i 1979, under den kalde krigen, ti år før murens fall. Han holdt fast ved at det er hensynet til menneskets eksistens som går foran alt annet. Med jevne mellomrom kan en i denne forbindelse se at ”grønt” diktatur, i en midlertidig overgangsperiode, blir antydnet som en nødvendig styreform. Bør et tenkt framtidig verdensstyre bli et globalt demokrati? Dette vil i tilfelle bli en stor global utfordring. En mulig forbedring av demokratiet i retning av et globalt demokrati vil jeg argumentere for – og i mot – i kapittel 4.

Men først – i neste kapittel – vil jeg se på Jonas’ ansvarsetikk fra en litt annen synsvinkel. Det er tre store moralske utfordringer jeg der vil komme inn på – og da ved hjelp fra moralfilosofen Stephen M. Gardiner. Som tidligere nevnt, så skiller jeg ikke skarpt mellom etikk og moral.

Kapittel 3: Tre store moralske utfordringer

The peculiar features of the climate change problem pose substantial obstacles to our ability to make the hard choices necessary to address it.
Filosof Stephen M. Gardiner.

Klimakrisen gir oss alle alvorlige etiske og moralske utfordringer, og utfordringene gjelder ikke bare vår egen tid. De gjelder enda mer framtiden og framtidige generasjoner. Moralfilosofen Stephen M. Gardiner tar opp disse utfordringene på en litt annen måte enn Hans Jonas. Her i kapittel 3 vil jeg derfor se på klimakrisen samt ansvarsetikken til Hans Jonas fra en annen vinkel – og da ved noe hjelp av Gardiner.⁵³

Gardiner hevder at nåtidsmennesket, ved klimakrisen, er i ferd med å utsette seg for en perfekt moralsk storm. Det er lett å følge med i, og å være enig i, det han skriver i sitt essay (*revised draft*) med navnet, *A Perfect Moral Storm* (2006) når han hevder at denne ”perfekte” stormen består av et sammentreff av tre store moralske utfordringer – eller stormer.⁵⁴ Den klimakrisen vi har nå, kaller han den globale stormen. Det er den første store moralske utfordringen. Han går så videre til den andre store moralske utfordringen. Det er det etiske og moralske ansvaret vi har overfor framtidige generasjoner. Dette behandler han under *Intergenerational Ethics*. Den tredje stormen er den teoretiske (*The Theoretical Storm*). En perfekt storm får vi ved et uvanlig sammentreff av uavhengige, skadelige og farlige faktorer hvor sammentreffet svært sannsynlig kan resultere i alvorlige og katastrofale tilstander.

De vitenskapelige rapportene (særlig fra IPCC, FNs klimapanel, i 2001 og 2007) om klimaendringene forteller oss at: Natur- og samfunnsvitenskapene samt teknologien har den nødvendige informasjon og de nødvendige bevisene som trengs for å fatte beslutninger om de menneskeskapte inngrepene i klimaet. Sannsynligheten for at rapportene fra IPCC er holdbare er svært stor, det vil si over 90 prosent. Klimakrisen er et veldig stort og sammensatt problem som gjør seg gjeldene på mange områder. Etikk, politisk filosofi, økonomi og miljøetikk er noen. Etikken er fundamental her. En kommer ikke langt i diskusjoner om klimakrisen uten å trekke inn etiske betraktninger.

Overforbruket av ressurser sammen med overbefolkningen forsterker klimakrisen ved økende påvirkning (*impact*) på kloden. Dette må vi alle være bevisst. Det spiller en rolle hva vi alle, og særlig politikerne, gjør. Vi må alle ta inn over oss de store moralske utfordringene. De etiske og moralske spørsmålene vil være grunnleggende for nødvendige politiske

---

⁵³ Moralfilosofen Stephen M. Gardiner er professor i filosofi ved University of Washington, Seattle.

⁵⁴ Uttrykket *The Perfect Storm* har Gardiner lånt fra Sebastian Jungers bok med samme navn. Den handler om det 72 fot lange fiskefartøyet *Andrea Gail* som ble truffet av tre stormer – samtidig – og gikk ned(!).

beslutninger som angår hvor nivåene for utslipp av klimagasser skal ligge. Ett av mange grunnlagene for disse beslutningene avhenger av hvor mye vi vil at våre egne interesser skal veie mot framtidige generasjoners interesser. Disse vanskelige beslutningene må bli tatt ved å vurdere hvordan utslippene skal fordeles. Hvordan skal vi se på energiforbruket til de forskjellige generasjonene? Enda en ting som må vurderes, er hvor viktig vi anser at vårt historiske ansvar for problemet er.

Det som diskuteres i dette kapittelet, og som er grunnleggende, er hvordan etisk refleksjon kan belyse vår nåværende situasjon. Dette angår den viktige prosessen med å utarbeide en holdbar klimapolitikk. En påstand på bakgrunn av det som hittil er lagt fram, må da bli akkurat det Gardiner legger fram (og som her oversettes av forf.): ”De spesielle problemene ved klimakrisen er alvorlige hindringer for vår evne – og dyktighet – til å fatte de vanskelige beslutningene som må til, for å gjøre noe med dem” (Gardiner. 2006. 2).

Dette kapittelet er delt opp på følgende måte. Målet med den første delen er å undersøke særlig de tre hovedtingene den første store moralske utfordringen påvirkes av. Det er for det første sammenhengen mellom årsaker og virkninger. Videre er det problemet med pulverisering av handlingsansvaret og til slutt den organisasjonsmessige utilstrekkeligheten. I del 2 legger jeg fram den andre store moralske utfordringen ved først å diskutere klimakrisen som et forsinket fenomen. Deretter tar jeg opp viljen til å handle. I del 3 behandles den tredje store moralske utfordringen. Mulig moralsk korrupsjon blir tatt opp her.

3.1 Den første store moralske utfordringen

De to første store moralske utfordringene, den globale og den mellom generasjonene, kommer begge av tre viktige karakteristikk ved klimakrisen. Disse tre er: Sammenhengen mellom årsaker og virkninger er ikke synlig, så er det pulverisering av handlingsansvaret. Den tredje er organisasjonsmessig utilstrekkelighet. Disse karakteristikkene viser seg spesielt ved de to dimensjonene rom og tid. (parafrase fra Gardiner. 2006. 2ff).

Det er nyttig og viktig å skille disse to dimensjonene, rom og tid. De to gjør at virkningene oppleves helt forskjellig. Romdimensjonen gjør at virkningen av klimakrisen oppleves her og nå, mens tidsdimensjonen gjør at klimakriseproblemet forsterkes og skyves inn i framtiden. Den første store moralske utfordringen svarer derfor til den vanlige forståelsen av klimakrisen, og denne forståelsen kommer fra den romlige forståelsen av de tre nevnte karakteristikkene.

3.1.1 Sammenhengen mellom årsaker og virkninger skjules

Den første karakteristikken ved den første store moralske utfordringen er at sammenhengen mellom årsaker og virkninger skjules. Klimakrisen blir derfor et globalt problem fordi alle utslipp av klimagasser influerer på klimaet over alt på kloden. Klimakrisen er ikke forårsaket av noen få, men av et enormt stort antall individer, institusjoner og bedrifter. Det er ingen felles og koordinert handlemåte blant forurenserne. Dermed er det ikke mulig å se noen direkte sammenheng mellom de enkelte utslipp og den samlede virkningen. Sammenhengen mellom årsak og virkning er dermed godt skjult.

3.1.2 Pulverisering av handlingsansvaret

At sammenhengen mellom årsaker og virkninger er skjult, gjør det vanskelig å bli enige om noen felles handling overfor klimakrisen. En stor del av vanskeligheten kommer av det nåværende internasjonale systemet med selvstendige nasjonalstater. At det ikke er noe effektivt verdensstyre – og dermed heller ikke noen formelle verdensledere – gjør det derfor ekstra vanskelig å koordinere et effektivt mottiltak mot klimakrisen. Det vanlige argumentet er slik: Klimakrisen er et internasjonalt problem, mens de relevante parter er selvstendig stater eller land som alle representerer sine egne lands interesser. Det er derfor mulig å se demokratiet (i de enkelte land) som en klimatrussel fordi felles handling er meget vanskelig.

Dette argumentet blir ofte gitt et skarpere uttrykk ved å sammenlikne med en mer kjent teoretisk modell, og den internasjonale situasjonen blir vanligvis forstått som spillteoriens 'Fangens dilemma'. Garret Hardin kaller dette 'Almenningens tragedie' – for det er egentlig det (som) det er, når en har med felles ressurser å gjøre. Dette er blitt en standard analysemodell når det gjelder å forstå regionale og globale ressursproblemer generelt.⁵⁵ Klimaproblemet er ikke noe unntak. Det er for det første ingen land som ønsker klimakrisen. Derfor ønsker "alle" land mye mer at de andre landene reduserer sine utslipp enn at ingen reduserer sine egne utslipp. Det er kollektivt rasjonelt å samarbeide for å redusere utslippene. På den annen side ønsker "alle" land å være gratispassasjer på de andre lands handlinger (særlig utslippsreduksjoner). Gratispassasjerer betaler ikke før de må. Når da hvert land har makt til å bestemme om de vil redusere sine utslipp, så foretrekker "alle" å ikke redusere sine utslipp. Når en ser det i et slikt perspektiv, synes det som om klimakrisen er en "normal" almenningens (fellesbeitets) tragedie. De fleste har for mange "sauer" som da dør på grunn

---

⁵⁵ Dette trenger ikke gjelde lokale felleseiendommer med stabile lokale forhold. Amerikaneren Elinor Ostrom, som fikk Nobelprisen i økonomi for 2009, har gjennom empiriske studier påvist at fellesressurser ofte forvaltes på en bærekraftig måte gjennom et sofistikert sett av beslutnings- og håndhevningsmekanismer. Men Ostrom ser heller ingen løsning på hvordan en skal kunne samarbeide om de globale klimaendringene.

av sult fordi ingen vil redusere sin andel av ”sauer” til et bæredyktig antall. ”Ingen” vil gjøre sin del av det som er til felles beste – av frykt for at de andre heller ikke vil gjøre sin del. Dette er en typisk menneskelig ting en gjør. Aristoteles foreslo strenge staffer for den som ikke gjorde sin del av det som var til det beste for alle. Nå trenger ikke dette gå så ille som det er framstilt her. De fleste skjønner at problemer kan løses hvis de har fordeler av det. Dette er tilfelle ved for eksempel når det gjelder handel og sikkerhet.

3.1.3 Organisasjonsmessig utilstrekkelighet

Det er her at de forskjellige landene kan bli enige om å endre sitt handlingsmønster ved å introdusere et system med tvangsmessige sanksjoner. Hardin kaller dette ”mutual coercion, mutually agreed upon” (Gardiner. 2006. 4). Dette burde hindre at landene benytter seg av ikke å gjøre det de andre landene må gjøre. Dette ser enkelt ut. Men praksis er noe langt annet. ”For behovet for tvangsmessige sanksjoner møter en meget stor utfordring på det globale nivået på grunn av begrensninger ved nasjonale institusjoner og fordi det mangler et effektivt overordnet eller globalt styre”⁵⁶ (ibid. 4). Dette betyr at en løsning på problemet med klimakrisen, kunne vært mye nærmere med et effektivt globalt styre. Om et globalt demokrati virkelig er ønskelig blir behandlet i neste kapittel.

På en måte bør dette være gode nyheter. For, i prinsippet skulle det være mulig å motivere de forskjellige landene til å danne et slikt styre. Landene bør forstå at det er i deres egen interesse å fjerne muligheten av å reise som gratispassasjer på de andres bekostning. På den måten burde landene gjøre den virkelige samhandlingen til en rasjonell strategi på det individuelle så vel som på det kollektive plan. Men dessverre, dette er ikke slutten på en forholdsvis enkel argumentasjon. For det er også andre ting enn klimakrisen som gjør den nødvendige globale sammenslutningen svært vanskelig – og som derfor forsterker den første store moralske utfordringen.

En av grunnene til at en global sammenslutning blir svært vanskelig, er mangelen på holdbare data omkring kostnader og fordeler (*costs and benefits*) ved klimaendringene på det nasjonale nivået. Det kan medføre stor fare for at enkelte land kan komme i tvil om de heller kan komme like bra fra det med klimakrisen – som uten. Men enda viktigere er det at noen land kanskje vil spekulere i om de ikke vil komme bedre ut enn andre land, og at de derfor kanskje kan komme unna med å betale mindre for å unngå medfølgende kostnader.

---

⁵⁶ Oversatt – ganske fritt – av forf.

Slike faktorer kompliserer situasjonen slik at det kan bli vanskelig å komme til en overenskomst. Klimamøtet i København, COP15, i desember 2009 skulle samarbeide om og mot en mulig overenskomst. I andre sammenhenger trenger ikke problemet med vitenskapelig usikkerhet bli så alvorlig. Men en annen karakteristikk og forståelse av klimaproblemet forsterker saken ganske alvorlig i denne forbindelse. Og det er at årsaken til klimakrisen ligger så dypt og så inngrodd i infrastrukturen til de menneskelige sivilisasjoner. Derfor vil forsøk på å redusere utslippene ha alvorlige innvirkninger for menneskelig sosialt liv.

Det er nettopp forbrenning av fossile energikilder som gass, kull og olje (behandlet i kapittel 1) som er med på å drive den eksisterende økonomien. Så, hvis vi derfor, over tid, bremser klimakrisen ved å redusere de globale utslippene, kan vi vente at en slik handling vil ha alvorlige følger for den grunnleggende økonomiske organiseringen av utviklede land (i-landene) samt for forhåpningene til utviklingslandene (u-landene).

Reduksjon av de globale utslippene – ved reduksjon særlig av tilgangen på energi – vil ha mange og alvorlige følger. For det første vil dette svært sannsynlig medføre at de som har interesse av en fortsettelse av det nåværende system – mange av dem kan ha tungveiende politisk og økonomisk makt – vil motsette seg slike handlinger. For det andre, hvis ikke erstatninger for energien blir funnet, fort, kan situasjonen ventes å få alvorlige følger for hvordan menneskene lever og for hvordan de forskjellige samfunn utvikler seg. Derfor kan handlinger for å redusere utslippene av klimagasser komme til å stille alvorlige, og kanskje svært ubehagelige spørsmål omkring hvem vi er og om hvem vi ønsker å være. Energisituasjonen blir tatt opp i kapittel 5. For det tredje, så antydes tilbøyeligheten til ikke å endre det bestående. Å gå inn for usikkerhet og forandring er ofte ubehagelig. Det kan være svært nervepirrende og stressende.

Det er enda et problem med å gjøre noe med klimakrisen. Geopolitikk er viktig, og det kan oppstå vansker med den globale maktstrukturen.⁵⁷ For det første, så ligger ansvaret for det historiske og nåværende utslipp for det meste hos rike og sterkere nasjoner, og de fattige landene har ikke muligheter til å holde de rike landene ansvarlige. For det andre, så ligger mange av de fattige landene nettopp i svært klimafølsomme områder, og disse landene har ikke de nødvendige økonomiske ressursene som skal til for å gjøre nok med problemet. Hele verden må gå inn med felles tiltak.

---

⁵⁷ Det hjelper ingen ting at klimakriseproblemet kommer mer og mer (øker mer og mer) i en uheldig geopolitisk situasjon. Snarere tvert i mot. De internasjonale forholdene avleder en god del av den nødvendige oppmersksomheten fra den alvorlige klimakrisen. Den dominerende globale aktøren inntil nå, USA, har etter presidentskiftet i januar 2009, begynt å delta noe mer aktivt i løsningen av klimaproblemene. Dessuten: kampen om ressursene i Arktis er ennå bare i startfasen.

3.2 Den andre store moralske utfordringen

Her kan vi bruke de samme tre karakteristikkene som ved den første store moralske utfordringen, og de var: Sammenhengen mellom årsaker og virkninger skjules, pulverisering av handlingsansvaret og institusjonell eller organisasjonsmessig utilstrekkelighet. Den første store moralske utfordringen kom fra den romlige forståelsen av disse karakteristikkene, men en kan argumentere for at et annet og enda alvorligere problem dukker opp når vi ser problemene i et tidsperspektiv. Da kan vi først se på dette med tildekkingen av årsakene fra virkningene. Her kan vi langt mindre se årsakene til virkningene. Her har vi det som Gardiner, kaller ”stormen mellom generasjonene” – eller intergenerasjonsproblemet. Våre etterkommere kan komme til å leve i en kaotisk tid. Her kommer vi inn på spørsmålet om etisk og moralsk ansvar overfor de unge og de ufødte.

3.2.1 Klimakrisen er et forsinket fenomen.

Den menneskeskapte klimakrisen er et fenomen som har innebygget en alvorlig forsinkelse. Dette er delvis fordi noen av de grunnleggende mekanismene som blir satt i gang av drivhuseffekten – slike som stigning av havet – tar meget lang tid før de viser seg. Men det er også fordi at langt den viktigste drivhusgassen som mennesket slipper ut er CO₂. Og når først molekylene i CO₂ er sluppet ut, kan de oppholde seg svært lenge i den øvre atmosfæren. Den amerikanske forskeren professor David Archer sier at det faktisk at CO₂ blir så lenge i atmosfæren ennå ikke har nådd oppmerksomheten til det store publikum. Derfor sier han at en kan si dette på en forenklet måte, nemlig at CO₂ befinner seg der oppe (i atmosfæren) i hundrevis av år, pluss at 25% vil bli værende der for alltid (fra Gardiner. 2006. 6).

Klimakrisens tidsforsinkelse skaper mange problemer. Det blir for det første rett og slett vanskelig å håndtere problemet. For det andre så forårsaker forsinkelsen av klimakrisen meget store kunnskapsmessige vanskeligheter – særlig for dem som mest bør være oppdatert, nemlig politikerne. En ting er at forsinkelsen gjør det ekstra vanskelig å begripe forbindelsen mellom årsaker og virkninger. Dette kan svekke viljen til å handle. Det kan igjen føre til enda mer endring av klimaet – før noe blir gjort. Dette vil ytterligere undergrave viljen til å handle. Det tredje er at effekten av forsinkelsen reiser spørsmålet om evnene til standardinstitusjonene (det politiske systemet, investorene og de store selskapene) til å håndtere problemene. En ting er at politikerne har en relativt kort tidshorison – den neste valgperioden – en politisk karriere. Det er også tvilsomt om demokratiet og de nødvendige institusjonene ser seg i stand til å bruke de nødvendige økonomiske midlene som skal til for å håndtere forsinkede

påvirkninger. Politikernes korte tidshorisont kan i mange land, til en viss grad, motveies noe ved å trekke rettssystemet sterkere inn. Det er mer langtidsrettet.

3.2.2 Viljen til å handle

Men enda alvorligere er det at den store forsinkelsen sannsynligvis vil undergrave viljen til å handle. Dette er fordi at det er et annet problem: De dårlige og uønskede effektene av nåtidens utslipp sannsynligvis vil falle, eller falle uforholdsmessig mye, på framtidige generasjoner. "Fordelene" ved utslippene derimot viser seg i nåtiden. "The possibility of nonlinear effects, such as in abrupt climate change, complicates this point, but I do not think it undermines it" (Gardiner. 2006. 7). Ikkelineære effekter av klimakrisen kan komplisere det generelle bildet.

Det er grunn til å si noe mer om tidsskillet fram til våre etterkommere. Tidsskillet mellom handling og virkning er viktig. Det er enda verre og vanskeligere å håndtere enn det romlige skillet – til og med hvis vi ser på problemene isolert. For, i prinsippet kan romlig skille bli løst ved at en får en forenet handling, men handlinger som er skilt i tid, kan ikke bli forenet med framtidens handlinger. Nåtidens oppsamling og forsinkelse forårsaker til sammen et nytt handlingsproblem som kommer i tillegg til "almenningens tragedie". Den var forårsaket av den nåtidige klimaforverringen (den globale stormen). Og dermed blir situasjonen enda verre. Problemet oppstår når en slapper av på den antakelsen at en kan stole på landene til å representere sine interesser i nåtiden i tillegg til interessene for de framtidige generasjonene.

Anta at landene heller vil ta vare på interessene til nåtidens generasjon. "Fordelene" av CO₂-utslipp oppleves da bare av nåtidens generasjon i form av billig energi, hvor kostnadene er utsatt til framtidige generasjoner.⁵⁸ Klimakrisen kan derfor føre til en tilstand av et alvorlig handlingsproblem når det gjelder de framtidige generasjoner. Og enda mer. Problemet vil bli gjentatt. Hver ny generasjon vil stå overfor den samme handlingsstrukturen så snart den har fått makt til å handle – eller ikke å handle.

3.3 Den tredje store moralske utfordringen

Den tredje store moralske utfordringen som skal nevnes her, er vår nåværende teoretiske udugelighet. Vi er særdeles dårlig utrustet til å håndtere mange av de problemene som er karakteristisk med tanke på det som ligger langt inne i framtiden. Selv våre beste teorier møter grunnleggende og ofte veldig alvorlige vanskeligheter når det gjelder viktige saker som

---

⁵⁸ Kostnadene er å forstå som stadig større problemer med en alvorlig klimakrise som kan forverre seg i retning av en klimakatastrofe.

vitenskapelig usikkerhet, rettferdighet mellom generasjonene, framtidens mennesker, dyrene samt hele naturen. Men klimakrisen omfatter alt dette og mere til. Det er ikke nødvendig å diskutere noen av disse vanskelighetene i detalj her. I stedet kan vi peke på hvordan det kan gå når de faller sammen med hverandre og særlig hvordan det går når de faller sammen med både den første og den andre store moralske utfordringen. Da oppstår et nytt og distinkt, et skarpt og klart problem for etisk handling når det gjelder klimakrisen. Og det er problemet med moralsk korrupsjon. Dette er et svært alvorlig problem for den moderne verden. Moralsk korrupsjon kan føre til sosial ruin.

3.3.1 Moralsk korrupsjon

Det kan argumenteres for at samhandlingen, eller sammenfallet, mellom disse tre store moralske utfordringene dessverre forverrer og skjuler det snikende problemet med moralsk korrupsjon. Dermed kan moralsk korrupsjon bli av større praktisk viktighet enn noen av de tre nevnte utfordringene. Denne korrupsjonen kan gjøre seg synlig på mange måter. Det kan for eksempel være ved ”distraksjon, selvtilfredshet, urimelig tvil, selektiv oppmerksomhet... falske vitner og ved skinnhellighet”⁵⁹ (Gardiner. 2006. 10). Bare denne oppstillingen av disse forskjellige strategiene bør være nok til å gjøre hovedpoenget klart, og den som nøye følger med i den politiske debatten om klimakrisen vil oppdage at mange av disse forskjellige strategiene er involvert allerede. Det er grunn til spesielt å vise til selektiv oppmerksomhet. Problemet er dette: Siden klimakrisen består av et sammenfall av problemer er det på mange måter lett å lure seg selv ved å anvende sin oppmerksomhet selektivt (parafrase fra Gardiner. 2006. 10). Her er det nok å betrakte praktisk politikk for å se hva som skjer.

For eksempel er det mange politikere som understreker og bruker betraktninger som gjør at det ikke å handle kan unnskyldes selv om handlingene er ønskelig. Men strategien med selektiv oppmerksomhet kan også vise seg mer generelt. Og dette frambringer en meget ubehagelig tanke. Kanskje er det et korrupsjonsproblem i den teoretiske så vel som i den praktiske debatten. For eksempel så er det mulig at den globale storm-modellen ikke er uavhengig av den eksisterende intergenerasjonsstormen, men til og med kanskje bare oppmuntret av den. Nåværende generasjon kan finne det høyst fordelaktig å forholde seg til den globale stormen, som er den nåværende globale klimakrisen, den første store moralske utfordringen.

---

⁵⁹ Oversatt av forf.

For det første så vil dette føre til å trekke oppmerksomhet mot forskjellige saker av global politikk og vitenskapelig usikkerhet. Dette synes å problematisere handling og leder dermed bort fra saker som har med intergenerasjonsetikken som å gjøre. Saker som egentlig krever oppmerksomhet blir skjøvet unna. På denne måten vil en oppmerksomhet på den globale stormen gjøre det lettere å gå inn for en strategi med utsettelse og forsinkelser. For det andre så antas det at relevante parter er nasjonalstater som ”til evig tid” representerer interessene til sine egne innbyggere. Derfor vil den globale stormens analyse ha den effekten at den vil redusere, eller helt ta vekk, intergenerasjonsaspektet ved klimakriseproblemet. Da vil en urettmessig understrekning av dette skygge for, eller skyve vekk, mye av det som står på spill når det gjelder å få til en skikkelig klimapolitikk. På den måten vil politikerne begunstige den nålevende generasjonen. Dermed har vi en enda farligere situasjon.

3.4 Sammenheng med konklusjoner

Konklusjonen av dette blir da rimeligvis at framstillingen av problemet med moralsk korrupsjon, i tillegg til de tre store moralske utfordringene, viser fram noe annet og langt verre enn de tre store utfordringene hver for seg. Klimakrisen kan bli en perfekt moralsk storm. Problemet kan vise seg å passe fint for oss som er den nålevende generasjonen. Men det kan også være at denne strategien også vil bli brukt av våre nærmeste etterkommende generasjoner som kommer til å ta vår plass. Og det forsterker problemet i urovekkende grad.

Dette gir, for det første, hver generasjon – under dekning av å ta saken alvorlig ved å forhandle mindre og lite viktige globale problemer – og så hevde at de disse (små) problemene er store gevinster (mål som nåes) – når det i virkeligheten bare er å utnytte den tidsmessige posisjonen. For det andre: Alt dette kan vise seg uten at den utnyttende generasjon virkelig behøver å anerkjenne, og tilstå, at det er dette de gjør. For å unngå ekstrem egoistisk oppførsel, kan tidligere generasjoner se seg tjent med å benytte seg av framtiden uten de ubehagelighetene det er å stå til rette for det, tilstå det og erkjenne det – enten overfor andre, eller, kanskje enda viktigere, overfor seg selv.

Da er vi ved den hovedkonklusjonen som kan trekkes fra dette kapittelet. Og det er at behovet for et verdensstyre som kan utøve myndighet over det som skal skje når det gjelder å takle og håndtere klimakrisen på en ansvarlig måte, er større enn noen gang. Er et globalt demokrati nødvendig, mulig og virkelig ønskelig? Det skal diskuteres i neste kapittel.

Kapittel 4. En stor global utfordring

*There is no denying that many problems facing humanity are global in nature.
If we are to solve them all, we need to solve them on a global level.*
Torbjörn Tännsjö (1946 -).

Tännsjö slår fast at hvis vi skal løse mange av de globale problemene, som vi står overfor, så må de løses på det globale nivået. Det same hevder Lovelock (1919-) og Habermas (1929-). Også klimakrisen krever løsninger globalt, men hvordan bør politikken organiseres for å oppnå de ønskede løsningene? Den nye etikken vil kreve løsninger på store og vanskelige spørsmål.⁶⁰ Vil det være mulig å oppnå demokratisk støtte for store, og kontroversielle, reformer? Utfordringen for verdens statsledere må være å finne nye internasjonale samarbeidsformer. Nasjonenes egeninteresser overskygger for lett de globale utfordringene – samtidig som den nasjonale politikken maktbase forvitrer særlig fordi store konsern nesten fører sin egen utenrikspolitikk. I dette kapitlet vil jeg forsøke å analysere problemstillingen om globalt demokrati bør søkes innført. Konklusjonen her bør være til hjelp for å få et best mulig svar på problemstillingen i neste kapittel. Hovedhensikten med et eventuelt globalt demokrati er å kunne håndtere klimakrisen bedre samt å arbeide for en bærekraftig (holdbar) levemåte eller landing (*sustainable landing*) i et bærekraftig miljø.

Grunnene til at den demokratiske styreformen er valgt i denne oppgaven er flere. En styreform som er avhengig av befolkningens godkjenning ved valg synes å være langt mer aktuell enn andre styreformer for da kan velgerne selv være med på å påvirke det som skal og bør skje vedrørende klimakrisen. Det er viktig at demokratiets velgere, så langt det er mulig, er godt, oppriktig og riktig informert om klimakrisens trusler. Om demokratiet er i stand til å fatte de vanskelige vedtakene slik at nødvendige tiltak kan effektueres, gjenstår å se.

Kan demokratier først slutte seg sammen i overnasjonale grupper, som for eksempel EU eller et mer demokratisert FN – og der avgi en nødvendig del av sin myndighet? Spørsmålet om innføring av et globalt demokrati er en stor global utfordring. En ting er å snakke om – og kanskje ønske seg et globalt overordnet styre i form av et globalt demokrati, men en helt annen ting er å finne ut om det er nødvendig, om det er mulig og dermed om det virkelig bør innføres. Som hjelp her i dette kapitlet støtter jeg meg, i tillegg til Aristoteles,⁶¹

---

⁶⁰ Vi bør dessuten være forberedt på at det i framtiden enda kan komme problemer som vi ennå ikke har hørt om.

⁶¹ Den kloke leder kjennetegnes blant annet av en trygg moralsk forankring, ydmykhet, selvinnsikt og orientering mot løsninger. Han eller hun ser det ulike i alle situasjoner. Denne måten å lede på har sin idéhistoriske opprinnelse i Aristoteles' tenkning. Denne tradisjonen har siden 1980-årene dannet grunnlaget for nye retninger som blant annet den moderne dydsetikken. Dette er viktig å ta med seg for samtidens og framtidens demokratiske ledere.

noe til filosofen David Held ved boken *Models of Democracy* samt også en del til filosofen Torbjörn Tännsjö ved boken *Global Democracy – the Case for a World Government*.⁶²

Det er her grunn til å se på en overgang eller et sprang fra Jonas' ansvarsetikk via global handlingsetikk til en global politikk. Ved å kombinere de fire nevnte etiske pliktene (som er behandlet i kapittel 2) til en global ansvars- og handlingsplikt burde det være teoretisk mulig å bearbeide og forbedre demokratiet i retning av et globalt demokrati. Om et globalt demokrati virkelig skal forsøkes innført er dermed en stor etisk utfordring i vår tid. Tanken om overnasjonalitet eller et verdensstyre er gammel. Men allerede St. Augustin (354-430) hadde innvendinger mot et verdensstyre. Innvendingene var på grunn av alle de forskjellige språkene. (Tännsjö. 2008. 119). Og Rousseau (1712-1778) hevdet at det ville være utopisk med et verdensstyre. Siden har Immanuel Kant, sosialfilosofen John Rawls og andre oppfattet et verdensstyre som noe som heller burde fryktes.⁶³

Allerede i *Den Nikomakiske Etikken*, NE 1.2, kommer Aristoteles inn på statsmannskunsten, samfunnskunstens, betydning. Det blir gjort klart fra starten av at da, på Aristoteles' tid, hang etikk og politikk tett sammen – og at politikken er etikkens fortsettelse. Aristoteles hadde også noe å si om veldig store stater. Han tenkte også her middeelveien.⁶⁴ Han kommer med en advarsel mot for store stater. Denne advarselen bør vi fortsatt lytte til.

Kapittel 4 er bygget opp slik at del 1 og 2 er ment å være nødvendig grunnlag for resten av kapittelet. Målet med del 1 er å gi en kort innføring i demokratiets utvikling opp mot vår tid. I den andre delen er det dagens demokrati som er emnet. Der behandles demokratiets styreform opp mot hvordan det fungerer. I delene 3, 4 og 5 er det forsøkt å se på om det er nødvendig med et globalt demokrati, om det er mulig og om det dermed virkelig er ønskelig.

4.1 Demokratiets utvikling opp mot vår tid

Tanken på et folkestyre kom fra de greske filosofer. Det klassiske demokratiet behandler David Held i sin bok *Models of Democracy* (2006). Av andre modeller behandler han videre republikanismen med to hovedvarianter, det liberale demokratiet med to hovedvarianter og den fjerde modellen som er et direkte demokrati. I løpet av det tyvende århundre vokste det, skriver Held, fram fem forskjellige modeller ut fra det liberale demokratiet og det direkte

---

⁶² Om grunnlaget for demokratiet kan vi også lese mye om i *Politikken* av Aristoteles.

⁶³ Hans Kelsen (1881-1973) er en av de "andre". Østerriksk rettsteoretiker. Regnes som en av de fremste jurister i det tyvende århundre. Emigrerte til USA i 1940.

⁶⁴ "De fleste mennesker tror at for at en stat skal kunne være lykkelig, bør den være stor; men selv om de har rett, har de ingen forestilling om hva en stor stat og hva en liten stat er....Det er en grense for statens størrelse på samme måte som for andre ting, planter, dyr, redskaper; for ingen av disse beholder sin naturlige styrke når de blir for store eller for små, for enten taper de sin natur fullstendig eller de blir ødelagt" (Aristoteles 684-622 fKr). Aristoteles advarte mot at demokratiet ville degenerere til oklokrati (pøbelvelde) – hvis man ikke passet på.

demokratiet. De fem var: "Competitive elitist democracy, Pluralism, Legal democracy, Participatory democracy [og] Deliberative democracy" (Held. 2006. 5).

Den klassiske demokratimodellen og kritikken av den har hatt en varig virkning på den vestlige politiske tankegangen. Denne modellen har vært en kilde til inspirasjon for mange demokratiske tenkere, mens kritikken samtidig har vært en advarsel mot de farer som den demokratiske politikken kunne innebære (parafrasert fra Held. 2006. 27). Modellen nådde imidlertid ikke ut over livet i de gamle by-statene. Platons kritikk er velkjent, og hans metafor (i *Staten – The Republic*) om sjømennene som kranget, uten å høre på kapteinen, om hvordan skipet skulle seiles og styres, er berømt.⁶⁵ Sokrates og Platon var skeptisk til at alle kunne uttale seg, og at man så fulgte flertallet. I Aten ble demokratiet avsluttet i år 322 f. Kr. Demokratiet var utbredt i de gamle greske bystater i tiden cirka år 500 f. Kr. til cirka år 200 f. Kr. Perikles' gravtale fra 430 f. Kr. (over falne i Pelleponeskrigens første år) er kjent etter Tykudids parafrase av den. Der forteller Perikles at styret heter demokrati fordi styret nettopp ikke er samlet hos noen få, men hos flertallet. Kritikerne understreket at demokratiet ikke er et folkestyre, men et flertallsstyre av det fattige flertallet. Demokratiet forsvant så i nesten to tusen år og var nesten glemt inntil det dukket opp igjen på 1700-tallet.⁶⁶ Det dukket ikke opp igjen i den europeiske politiske tankegangen ... "until the Italian Renaissance and the flourishing of the Italian city-republics, and it was not until Rousseau (1712-78) and, later still, Marx (1818-83) and Engels (1820-95) that many aspects of the idea of direct participation were fully re-examined and readvocated" (Held. 2006. 27).

I den politiske debatten på 1700-tallet ble moralske og intellektuelle dyder som uavhengighet, mot og offervilje regnet som de viktigste dydene hos borgerne. Den engelske filosofen Mary Wollstonecraft (1759-1797) pekte også på hvor viktig dette var for en samfunnsutvikling i demokratisk retning.⁶⁷ Det mytiske solonske demokratiet – det vi kjenner fra *Politikken* av Aristoteles – våknet igjen først i USA og så i Frankrike. I mellomtiden var det bare noen ganske små og få demokratier. Det er stor likhet mellom "det athenske demokrati i 5. århundre f. Kr. og det liberale demokrati i vor tid" (Hansen. 2008. 40-41).

Mangelen på offentlig oppdragelse og skolegang var et av de viktigste ankepunkter filosofene hadde mot demokratiet. Det er flere tenkere og filosofer som har vært inne på dette at manglende utdanning kunne være en fare for demokratiet. John Stuart Mill (1806-1873)

---

⁶⁵ "Et skib bør navigeres af en styrmand og ikke sejle efter sømændenes flertalsafgørelser. Tilsvarende bør statsskibet styres af en statsmand og ikke af en folkeforsamling" (Hansen. 2008. 19).

⁶⁶ I mellomtiden hadde Machiavelli og Hobbes skilt politikken fra etikk og teologi (nevnt i kapittel 1). Skillet etikk og politikk øker stadig. Og Hume (1711-1776), og Kant (1724-1804), skilte så igjen, i sin tid, etikken fra teologien.

⁶⁷ Mary Wollstonecraft (1759-1797). Engelsk likerettskvinne, pedagog, forfatter og moralfilosof.

var også en av dem som var skeptisk til demokratiet.⁶⁸ Han var i sterk tvil om demokratiet skulle innføres i land som ikke hadde grunnlag for det. Mill var, i likhet med de gamle filosofer, bekymret for utdanningen til befolkningen.⁶⁹ Her kan det nevnes at den lavkirkelige bevegelsen på 1800-tallet også var en del av prosessen for økt demokratisering.

Negativ frihet er det frihetsbegrepet liberalismen går inn for. Individets frihet skal være frihet fra inntrengning – blant annet fra staten. Det må likevel nevnes at denne friheten er en del beskåret i dag. Mennesket skal ha frihet til å forfølge egne individuelle mål. Og som John Stuart Mill sier, enhver må forfølge den negative friheten så langt det ikke hindrer andre i gjøre det samme. Det er et gode i seg selv hevdet Mill at samfunnet organiserer seg slik at det ikke bare tillater, men også stimulerer til en pluralitet og mangfoldighet i individenes forestilling om det gode.⁷⁰ Den økonomiske liberalismen gikk ut på fri konkurranse og et marked regulert av tilbud og etterspørsel, men Mill var klarsynt og redd for at liberalismen skulle gå for langt. Han så at en uhemmet kapitalisme kunne være uønsket. Store økonomiske problemer dukker opp med visse mellomrom. Finanskrakkene i 1929 og 2008 kan nevnes. Mill mente at overbefolkningen ville gjøre nullvekst ønskelig som en forutsetning for menneskelig utvikling. Mill var tilhenger av ytringsfriheten (Mill. 1985. 116-118).

Det er mange grunner til at vi ønsker demokrati. Mennesket ønsker frihet, beskyttelse og ”de nødvendige ressursene” slik at livet skal bli godt (Thompson. 1992. 190).⁷¹ Nå mener det moderne menneske så mange ting med ”det gode liv”. ”Democracy has a purpose. It’s *freedom* that democracy is finally for” (Ringen. 2008. 5).⁷² Aristoteles advarte mot feiloppfatninger om av hva frihet er.

De liberale demokratiene har funnet ut fra sine erfaringer i det 20de århundre at demokratiet synes å være sikrere og mindre utsatt for revolusjon, og langt mindre utsatt for kriger med hverandre, enn oligarkiene. I den politiske utviklingen framover mot det moderne demokratiet løsrives politikken – med sine lover – fra etikken (nevnt tidligere). Dermed er det

---

⁶⁸Det var den franske tenkeren Alexis de Toqueville (1805-1859), med *Democracy in America* i 1835-1840 og den engelske filosofen, og sosialliberaleren, John Stuart Mill (1806-1873) med *On Liberty* i 1859 som var opphavet til uttrykket ”The tyranny of the Majority”. Toquevilles analyse er fra Amerika (det vil si USA), det moderne demokratiets hjemland. De var begge skeptiske til et demokrati hvor flertallet skulle avgjøre alle ting, men Mill var en forkjemper for demokratiske institusjoner. Han ville gjøre stemmeretten avhengig av kunnskap. (Ifølge John S. Mill var boken *On Liberty* et samarbeidsprosjekt med hans kone Harriet Taylor Mill.)

⁶⁹ Filosofen Harriet Taylor Mill (1807-1858) hadde, også her, en innflytelse på sin (andre) mann, John S. Mill.

⁷⁰ Isaiah Berlin (1909-1997) advarte mot den positive friheten – som er at frihetens mål og innhold er bestemt – enten av en filosofisk teori eller bestemt i det praktiske i form av at myndighetene trer en innholdstung forståelse over hodet på individet i den betydning å ha mer begrep om friheten enn individet selv.

⁷¹ ”If individuals are to exercise their freedom and maintain their communities, then they must have resources sufficient for these purposes” ([Janna] Thompson. 1992. 190).

⁷² ”Demokratiet er et styre av folket, ved folket og for folket.” Noe fritt etter President Lincolns tale ved Gettysburg – 19 november 1863 (272 ord). Riktignok var Perikles gravtale i 430 f. Kr. et perfekt motstykke til Lincolns Gettysburg Address.

nå blitt mange uetiske lover. Det har forlengst vist seg at det er blitt et stort problem (også i Norge). Mange "elendighetskurver" (rus, skilsmisser, selvmord, osv) stiger brått fra cirka midten av 1960-årene. Se boken *Det gode Norge* om dette (Hareide. 1991. 21ff).

4.2 Dagens demokrati

Demokrati er i vår tid et positivt begrep, og det vinner stadig fram, i antall demokratier. Motstanden mot demokratiet er mer eller mindre brutt sammen i og med at svært mange land har kjempet seg fram til denne styreformen. Det er mange varianter av dem, men få, om noen, er perfekt.⁷³ I mange tiår har det vært en vedtatt sannhet at det er en klar sammenheng mellom et lands økonomiske utviklingsnivå og politisk frihet og demokrati. Det er likevel i de senere årene blitt stilt spørsmålstegn ved denne sannheten blant annet ved å se på den økonomiske veksten i Kina. Men fortsatt holdes det fast på demokratiet. FNs utviklingsprogram, UNDP, gir hvert år ut en liste over menneskelig utvikling. De 20 øverste landene på denne listen er alle demokratier. Av de 50 første er de fleste demokratier. Det er imidlertid noen unntak som Hong Kong, Singapore og noen gulfkongedømmer. Ønsket om demokrati er likevel forholdsvis globalt, men ikke like godt utviklet overalt.⁷⁴ Selv de beste av dagens demokratier, som de Skandinaviske, har mangler. De gjør det ikke så godt som de burde. De fleste demokratier kan ha innebyggede svakheter. De kan kanskje ha passert toppen (Ringen 2007. 1).⁷⁵ Det kan alltid være en fare for at demokratiet, av forskjellige grunner, kan bli erstattet. Det kan mistes. For vårt velbefinnende og for vår sikkerhet ønsker vi hele tiden at demokratiet skal være underlagt vår kontroll slik at vi kan være sikre på at det styrer akkurat i henhold til våre interesser. De fleste ønsker økonomisk vekst og beskyttelse av miljøet. Akkurat det, økonomisk vekst og beskyttelse av miljøet, er ofte selvmotsigende. Demokratiet må likevel være slik at menneskene kan skape sine egne liv på måter som er gode for dem.

Enkeltindividene har en mye sterkere stilling enn fellesskapet i moderne demokratisk politikk. Her ligger nok mye av årsaken til hele klimaproblemet. Den individuelle interessen går hele tiden foran fellesskapets. Demokratiet har i dag – som i oldtiden – to aspekter. Det er det politiske system og den politiske ideologi. Det er troen på at de demokratiske idealer

---

⁷³ I praksis er det ikke folket som styrer. Det er eliten som styrer, men i parlamentariske systemer har folket en kontrollfunksjon. Det kan ved valg kaste både regjering og parlament. Flertallet fremmer den politikken som fremmer deres interesser. Minoritetenes interesser er ikke beskyttet av det parlamentariske systemet i seg selv.

⁷⁴ Om Afrika sier Dambisa Moyo: "On the political side, some 50 per cent of the continent remains under non-democratic rule" (Moyo. 2009. 6). Hun viser videre til Vestens opptatthet av demokratier i u-land (ibid. 23).

⁷⁵ "Vestens kultur har ikke bare passert toppen, men må kanskje være innstilt på en periode med irreversibel nedgang." Det var historiefilosofen Oswald Spengler (1880-1936) som skrev om dette i sitt mest kjente verk: *Der Untergang des Abendlandes, Vesterlandets undergang* i to bind (1918-1922). Dessuten: Aristoteles minner oss på om, i *NE*, om at vellykket stat er avhengig av menneskenes dyder, og han advarer mot at en dårlig moralsk stat er det vanskelig å gjøre noe med når den først er dannet.

fremmes av de demokratiske politiske institusjoner mer enn av noen annen statsform. Platon behandler også demokratiet i boken *Staten (The Republic)*. Der sier han blant annet i 558C, noe syrlig: ”Disse egenskaber, sagde jeg, og andre af samme slags vil demokratiet altså have, og det vil så vidt jeg kan skønne, være en behagelig og herreløs og broget forfatning, som på ligelig vis fordeler en slags lighed til lige og ulige” (Platon. 1991. 317-318).

Av nåtidens forskjellige demokratier kan det, som en grov oversikt, nevnes fire typer: Den vestlige formen med den velkjente skandinaviske modellen er den første. Store deler av Europa, samt USA og Canada, men også andre land, er med her. USA avviker riktignok en del fra den skandinaviske modellen. Den norske modellen er en stor stat i den betydningen at den griper inn i mange områder i samfunnet. Men den skandinaviske demokratimodellen har også sine svake sider. Allerede i 1989 sier Alan Wolfe blant annet dette i sin bok *Whose Keeper?* ”My point here is that, especially in comparison with the United States, there is a ”Scandinavian” approach to moral obligation that overrides local differences” (Wolfe. 1989. 133). Styrken til velferdsstaten er at den har klart å bli en suksess i moderne liberale demokratier – ved at den erkjenner at leveforholdene til mennesker som er helt fremmede for oss, likevel er noe som i høyeste grad angår oss. Problemet er hvis denne suksessen blir til på bekostning av de sosiale og moralske båndene i det sivile samfunnet, særlig innen familiene og lokalmiljøene. Men velferdsstaten kan også, i sitt kjølvann, trekke med seg et uventet problem (parafrasert fra Wolfe. 1989. 133). ”...when government assumes moral responsibility for others, people are less likely to do so themselves” (ibid. 133). Dette er noe vi alle kan observere. Ansvarsfølelsen avtar. Dette gjelder særlig olje-landet Norge – og land vi gjerne ikke(!) vil bli sammenliknet med – ifølge det forfatteren Simen Sætre skriver i sin bok *Petromania* (2009).

Den andre modellen, den russiske, avviker nå etter hvert ganske mye fra den første. Et medlem av Helsingforskomiteen bruker uttrykket ”det autoritærkapitalistiske demokraturet” om den russiske modellen. I Russland skimtes nå en innsnevring av demokratiet i retning av ettpartistaten. I Afrikanske land, særlig sør for Sahara får opposisjonspartier sjelden mer enn 20 prosent av setene i parlamentet. Opposisjonen opplever liten eller ingen vekst. Et av hovedprobleme kan være at afrikanske partier styres av individuelle karrieremotiver. Bistand kan også være et hinder for demokratisk utvikling.⁷⁶ Presidentene sitter lenge ved makten. Latin-Amerika er en motsetning til Afrika. Mange land der preges av enorme lønnsforskjeller og av stor fattigdom. Og presidentene der avsettes raskere enn noe annet sted i verden.

---

⁷⁶ Se også boken *Dead Aid* (2009) av Dambisa Moyo.

4.2.1 Demokratiets styreform mot hvordan den fungerer

Når en skal sette demokratiet som styreform, som nå er gjennomgått forholdsvis oversiktlig, opp mot hvordan det fungerer, må en kunne konkludere med at det stort sett fungerer brukbart, men det er problemer. Styreformen er i dag utsatt for trusler fra flere kanter. Et viktig tegn på om demokratiet fungerer er om folk bruker stemmeretten sin. Der kan vi se en økende likegyldighet, selv om enkeltsaker oppe til avstemning kan får høy stemmeprosent. Ved direkte folkeavstemninger er det ikke sjelden at de etablerte partier misliker resultatet sterkt, men demokratiet svekkes når muligheten for reelle prioriteringer reduseres. Elitedemokratier forsøker å kontrollere opinionen – via mediene.

Mange politikere har tatt etter markedsoperatørenes profesjonelle salgsmetoder i så stor grad at dette slår tilbake. Tilliten til demokratiet svekkes. Retorikken kan manipulere folkemeningen, men bare til et visst punkt. Det kan se ut som at den politiske styringen av samfunnet får mindre og mindre betydning. Det parlamentariske demokratiet er på en måte under angrep fra politikerne selv som mer og mer opptrer som administratorer og forretningsfolk – enn som politikere. Neokapitalismens virkninger har etter hvert korrumpert den politiske tenkningen. Men det er selvsagt store variasjoner rundt om i verden og svært store forbedringer er mulig. Hvis demokratiet skal fungere etter sin opprinnelige hensikt, så må menneskets frie tanker komme fram. Dagens utvikling går i dag bort fra den demokratiske parlamentarismen – og i en markedstilpasset retning med ferdig fordøyde meninger. Politiske rådgivere og medierådgivere overtar mer og mer av den politiske styringen av form og innhold. Demokratiene styres mer og mer etter bedriftsøkonomiske prinsipper, og velgerne mister mye av forutsetningene for å delta i samfunnsdebatten. De føler seg skjøvet ut og over sidelinjen. Det blir for tette bånd mellom politikerne og næringslivet der politikerne burde hatt makten. Det ser ikke ut til at demokratiets politikere er i stand til å styre kapitalistene. Politikken blir administrasjon og teknokrati. Verden er i ferd med å bli avdemokratisert ”i et tempo de færreste er klar over” (Eriksen. 2009. 127).

Politikk uten reelle valgmuligheter er ikke folkestyre, men administrasjon. Det er derfor grunn til at demokratiet, om mulig, bør videreutvikles og forbedres i framtiden. Om et globalt demokrati er nødvendig, mulig og virkelig ønskelig blir behandlet nedenfor.

4.3 Er et globalt demokrati nødvendig?

I mangel på en overnasjonal myndighet med sanksjonsmidler blir det fristende for mange land å ikke gjøre det de bør gjøre. Verden mangler en internasjonal ”coercive muscle” (Gardiner.

2004. 582). ”Vi mangler en overordnet makt.” Og den makten bør helst utvikles i retning av et globalt demokrati. Det finnes motforestillinger mot dette.

”Mangel på politisk vilje og handlekraft”, ”holdninger og adferdsproblemer” som ”utgjør kjernen av krisen” – slike uttrykk går igjen i FNs publikasjoner. De beskriver en virkelighet det er umulig å benekte – politisk handlingsvilje er mangelvare når det gjelder å håndtere ørkenspredning, fattigdom, vannmangel, tap av biodiversitet og global oppvarming (Dessau. 2006. 121).

De forholdene som går igjen i FNs publikasjoner, viser at det er behov for en overordnet politisk handlekraft og handlingsvilje. Globalt demokrati kan på grunn av de nevnte forholdene bli sett som nødvendig. Politisk vilje og handlekraft er uansett svært viktig. Det ble i de tidligere kapitlene i denne oppgaven også antydnet et ønske om overnasjonal myndighet. Nasjonale demokratiske organer ser ikke ut til å kunne gjennomføre nødvendige tiltak fordi de ikke tror at flertallet av velgerne er villige til å endre livsstil. Men å ta vare på vår planet samt å styrke og utvide demokratiet burde bli sett som to sider av samme sak.

Deler av økonomien er allerede globalisert. Den økonomiske globaliseringen og en tenkt demokratisk globaliseringen må ikke motarbeide hverandre. Tidligere generalsekretær i FN (de fem årene fra og med 1992 til og med 1996), Boutros Boutros-Ghali, sa det på denne måten: ”We need to promote the democratization of globalization, before globalization destroys the foundations of national and international democracy” (Tännsjö. 2008. x). En av grunnene til at vi trenger et globalt demokrati har å gjøre med de multinasjonale selskapene. Hvis et land av miljømessige hensyn kommer med restriksjoner overfor en industri, kan selskapet bare velge å flytte produksjonen til et annet land. Hvis vi skal kunne redusere klimakrisen til et nivå som er til å leve med samtidig med utviklingen av et bærekraftig samfunn, med bærekraftig produksjon og forbruk, vil det derfor være nødvendig å få til løsninger på et globalt plan. Og makt eller styre på det globale plan kan, og bør, bety et globalt demokratisk styre slik at menneskene selv, ved politikerne, kan bestemme.

Et argument mot dette er, for det første, at det ikke noe behov for et globalt demokrati fordi nasjonalstatene inntil nå, på et vis, har vært i stand til å løse små og større problemer. Verden og demokratiene har klart seg forholdsvis bra hittil uten at det har vært nødvendig med noe globalt demokrati. Problemene må i framtiden også kunne løses i all minnelighet mellom landene. For det andre så kan vi se på hva Dambisa Moyo blant annet skriver i boken *Dead Aid*: ”In a perfect world... what poor countries at the lowest rungs of economic development need is not a multi-party democracy, but in fact a decisive benevolent dictator to push through the reforms required to get the economy moving” (Moyo. 2009 – nevnt i

forordet i boken s. xi).⁷⁷ Dette siste argumentet gjelder imidlertid særlig de landene som er på nederste trinn av økonomisk utvikling.

På den annen side (som *Aquinas* sa ved motargumenter) så kan det, for det første, vanskelig benektes at mange av de problemene som menneskeheten nå har fått, er globale. Av alvorlige problemer som det må arbeides med, er mange av de største nevnt tidligere. Urettferdighet og ikke minst fattigdom er andre store problemer.⁷⁸ Alle disse problemene kan svært vanskelig bli løst tilfredsstillende innen de nasjonale demokratiene. Det er derfor vanskelig å se for seg noe annet enn at et globalt demokrati er nødvendig for beslutningstaking over det nasjonale nivået. Overnasjonale grupper eller demokratier peker seg ut som nødvendige i arbeidet mot et globalt demokrati, men likevel ikke på bekostning av de nasjonale demokratiene.

For det andre så gjør de mange forskjellige begrensninger ved dagens demokratier at behovet for et utvidet demokrati enda større. For det tredje kan følgende belegg anføres: "...den pågående integrasjonen i Europa, som begynte med Kull- og ståunionen, har utviklet seg til Den europeiske union, EU, og var, og fortsatt er, et uttrykk for et ønske om å skape fred ved hjelp av frihandel" (etterord av Raino Malnes i Kant. *Den evige fred*. 2002[1795]. 82). EU-prosessen betraktes av mange som belegg for at Kant hadde rett. Kant skriver blant annet: "Det må finnes et forbund av en spesiell art som man kan kalle *fredsforbundet* [som]... vil ha slutt på *alle* kriger for alltid" (ibid. 25-26). Kant mente i hvert fall at et forbund av en spesiell art, om ikke et globalt styre, var nødvendig.

Her må det være rimelig med en konklusjon som sier at et globalt demokrati er nødvendig, men ikke for enhver pris. Selv om motargumentene er av en viss styrke, så er argumentene for at et globalt demokrati er nødvendig enda sterkere.

4.4 Er et globalt demokrati mulig?

Ovenfor ble det konkludert med at et globalt demokrati er nødvendig, men i tillegg til dette bør også følgende to – og sammenhengende – spørsmål undersøkes: Er et globalt demokrati mulig? Og – bør dermed et globalt demokrati virkelig innføres?

Et globalt demokrati burde være mulig hvis en starter en trinnvis prosess. Det første argumentet mot denne påstanden er av generell karakter. Og det er at et globalt demokrati

---

⁷⁷ Fra omtalen om Dambisa Moyo: Dambisa completed a PhD in Economics at Oxford University, and holds a Master's from Harvard University Kennedy School of Government. She was born and raised in Lusaka, Zambia.

⁷⁸ "Demokratiet er bare til pynt hvis ingen dokumenterer urettferdighetene" sier journalistlegenden Günter Wallraff.

slett ikke vil være mulig hvis en tar i betraktning forhistorien opp til nå. Den har bestått av mange kriger, uenigheter, alvorlige uoverensstemmelser og ikke minst forsvar og kamp for egne interesser. Både fortiden og vår samtid bærer preg av at problemene som et globalt demokrati vil møte, foreløpig er for store. Klimakrisen gjør det ikke lettere – snarere tvert imot. For det andre er Vesten så veldig opptatt av å hevde at flerparti-demokratier er en betingelse for institusjoner med høy kvalitet. Det tenkes da på rettssikkerheten, respekten for den private eiendomsretten og et uavhengig rettssystem. For det tredje så kan en mer enn antyde at språkvanskeligheter også vil gjøre det vanskelig å få mange nok land med i et fungerende globalt demokrati.

I et demokrati er det velgernes flertall, ved sine representanter, som må vedtatt og få igjennom og nødvendige reformer som den nye etikken krever. Dette kan bli svært vanskelig da det nåværende demokratiske systemet er organisert slik at alle, i hvert fall så godt som alle, vedtak lar interessene til den nåværende generasjon gå foran interessene til de framtidige generasjonene, dyrene og hele naturen. Demokratiene representerer her, for det første, bare sin egne borgeres interesser, i sine egne land. Derneft går de demokratiske flertallsbeslutningene mest i retning av kortsiktige interesser.

Politikerne tør ikke ta upopulære beslutninger som avviker for mye fra det (de tror) er velgernes interesser. Straffen kan i tilfelle bli at de ikke blir gjenvalgt. For det tredje så bærer flertallsbeslutninger ofte preg av politiske forhandlingsprosesser (hestehandel) med sterke og organiserte interessegrupper. Dette kan være grupper med rike medlemmer, fagforeninger eller andre kapitalinteresser som er ute etter konkrete økonomiske og snarlige fortjenester – og/eller tjenester. I et slikt system kan mektige interesser være i stand til å forsinke nødvendige endringer særlig hvis vedtakene blir fattet som kompromisser mellom konkurrerende interessegrupper. (Dette siste avsnittet er noe parafrasert fra Ekeli. 1999. 34).

Når det gjelder argumenter for min påstand at et globalt demokrati er mulig, er det for det første å si at de fleste ting er mulige hvis en svært alvorlig situasjon foreligger. En alvorlig situasjon er ofte en alvorlig krisesituasjon, og nå er vi på vei dit. Det mener mange – blant annet FNs klimapanel, IPCC. For det andre burde et globalt demokrati være mulig hvis en klarte å få FN demokratisert tilstrekkelig samtidig som nasjonalstatene la sine militære styrker under FN. Da kunne vi tenke oss at en folkevalgt forsamling i FN, som kunne ta opp klimakrisen for så å komme med anbefalinger om nødvendige – og om eventuelle drastiske handlinger. Riktignok arbeider FN med klimakrisen, men de store resultatene uteblir.

Det er et stort problem at mange medlemsland i FN ikke er demokratier. Reformen i FN er også av denne grunn ønskelig og vil være små skritt på veien. Det er mange optimister,

men ikke alle er det. Garri Kasparov (den tidligere sjakkspilleren), lederen for Den forente front, en aktivistgruppe i Russland, er ute etter ”et globalt Magna Carta”. Men når det gjelder FN, så har han ikke høye tanker. Han mener verdensorganisasjonen nå er så utdatert at til og med ”forslag om å reformere FN i seg selv er utdatert”.⁷⁹ Det nevnes ofte at FN langt på vei er handlingslammet. Derfor vil neppe FN med det første være brukbart som grunnlag for et globalt demokrati. Arbeidet med å utvikle og styrke FN må derfor fortsette da det er vanskelig å finne alternativer – til FN. Det som skulle være helt klart er at verden trenger et annet og langt mer effektivt internasjonalt styringssystem enn det FN kan hjelpe oss med i dag.

Når det gjelder EU, så kunne det vært ønskelig at EU som overnasjonalt politisk system kunne demme opp for skadevirkningene av et globalt marked og en nyliberal ideologi. Og noe fare for krig mellom handelspartnerne i EU er det ikke (Malnes i Kant. 2002. 82). Et av problemene ved EU, som sjelden er nevnt, er de europeiske språkbarrierene. Et alternativ i retning av et globalt demokrati kunne da tenkes å være videreutvikling av den store politiske sammenslutningen EU. Men EU sliter tungt med mange ting for tiden. Noen av medlemslandene er heller ikke så enkle å ha med å gjøre. EU har mange demokratiske utfordringer – blant annet fra eurokritiske bevegelser. EU vil derfor neppe, i overskuelig framtid, være til hjelp for utviklingen av et globalt demokrati.

Det vil gå ut over rammene for denne oppgaven å gå inn i EUs demokratiske utvikling.⁸⁰ EU har ikke noen lett framtid ifølge Det nasjonale sikkerhetsrådet i USA. National Intelligence Council (NIC) ser for seg en haltende gigant som bukker og nikker for russerne. I en ny rapport fra NIC pekes det på at fremveksten av organisert kriminalitet er et av de økende problemene som Europa står overfor. Den svenske filosofen Torbjörn Tännsjö vurderer også både FN og USA i sin bok *Global Democarcy* når det gjelder å se på muligheten av å få til et globalt demokrati. Veien til globalt demokrati er både lang og vanskelig, men teoretisk slett ikke umulig hevder han. I tillegg til det som er anført her, kan det videre vises til demokratiens store etiske ansvar samt til dets mange utfordringer.

Å komme fram til en entydig konklusjon om et globalt demokrati er mulig er ikke svært vanskelig. Alle de problemene som er tatt opp her heller mot at et globalt demokrati i praksis ikke er mulig i overskuelig framtid. Da har vi sett at et globalt demokrati er

---

⁷⁹ (Dagbladet, 24.08.2007, s. 22-23). (Og dessuten: Arktiske urfolk har ikke en gang en stemme i FN.)

⁸⁰ Et slikt prosjekt er for øvrig allerede utført av filosofen Øyvind Stokke i doktorgradsavhandlingen ”Demokratiet, Europa og det moderne prosjektet”. Stokke tar i sin avhandling utgangspunkt i filosofen Jürgen Habermas (1929-) og hans teorier om den offentlige sfære og en kritisk offentlighet (*Klassekampen*, 7 november 2008, s. 8). Stokke sier blant annet: ”Det trengs en rasjonell kommunikasjon for å holde markedet og byråkratiet i sjakk, med en levende offentlig debatt.” Stokke ønsker seg en mer nyansert debatt om EU.

nødvendig, men selv om det kan være teoretisk mulig, vil det i praksis ikke være mulig å innføre i overskuelig framtid. Det siste spørsmålet som gjenstår er da så godt som besvart.

4.5 Bør et globalt demokrati innføres?

Effektive og demokratiske miljøadministrasjoner bør etter hvert bli globale. Og noe blir også faktisk gjort i denne retning. Globaliseringskonferansen i Oslo i november 2008 var et eksempel på det. Demokratisystemet, som har fungert i nasjonalstater, må kunne overføres til høyere nivåer. Mange land har demokrati på flere nivåer. Målet må være å overføre dette til regionalt eller overnasjonalt nivå, regioner med flere land (først i verdensdeler) og etter hvert til globalt nivå. Men ovenfor ble konklusjonen at det ikke er praktisk mulig med et globalt demokrati i overskuelig framtid.

Men uten at et globalt demokrati blir etablert må verden fortsatt holde ut å være utsatt for stadige kriger, urettferdighet og ikke minst den miljømessige ødeleggelsen – i retning mot en miljøkatastrofe – vi nå ser tydeligere og tydeligere. Selv demokratier kan gå til krig mot hverandre, og for det andre er det ingen garanti for at et globalt demokrati kan innføres selv om en arbeider hardt for det. Mektige demokratier kan til og med, hvis de finner det nødvendig, blokkere veien til demokrati i deler av verden. De kan også styrte etablerte demokratier hvis de finner det nødvendig. Etniske og religiøse problemer er også noen av de problemene som er argumenter mot et globalt demokrati i overskuelig framtid. "Ethnic self-centredness, religious fundamentalism, right-wing nationalism and unilateralist politics are once again on the rise, and not just in the West" (Held. 2006. 310). Held mener også det er viktig å legge til "a reflection on 9/11 and to say what it means in this context".

Et globalt demokrati vil i en eventuell begynnelse ha få og begrensede muligheter. Dessuten vil det i en tidlig fase være helt i hendene på USA, og det kan en regne med svært stor motstand mot. FN og EU er allerede diskutert. G20 er kanskje det nærmeste man noen gang har vært en verdensregjering.⁸¹ Og et globalt demokrati vil i alle fall, og nødvendigvis, måtte bli til slik andre demokratier er blitt til. Det er ved politisk kamp.

Og det er enda flere argumenter som taler mot at et globalt demokrati vil bli innført. Det er blant annet at den økonomiske integrasjonen bare er kommet et lite stykke på vei, og da slett ikke langt nok til at den kan hjelpe fram et globalt demokrati. Den økonomiske integrasjonen vil være en av forutsetningene for et globalt demokrati. Dessuten er det svært stor frykt for at et globalt demokrati kan bli et globalt tyranni – ved flertallet over

---

⁸¹ G20-gruppen består av EU, de gamle G8-landene og de store u-landene. G8 består av USA, Canada, Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Italia, Russland og Japan. (USA og Kina kalles nå G2).

mindretallet. Filosofer som Sokrates, Platon og Mill er noen av dem som har advart mot tyranni. Som argumenter mot kan videre anføres at en blandet (hybrid) løsning vil være bedre enn en helhetlig løsning. Og så til slutt: Det er ikke noe felles kulturelt samfunn i verden som det kan bygges videre på i retning av et globalt demokrati. Dette er det kommunitaristiske argumentet. Til slutt kan det nevnes, nok en gang, det Augustin brukte som argument mot et stort felles styre. Det er ikke noe felles språk. Riktignok brukes engelsk mye, men det er neppe nok. Et globalt demokrati bør ikke forsøkes innført i overskuelig framtid.

4.6 Sammendrag med konklusjoner

Vår etiske utfordring bør framtre som en handlingsetikk som igjen bør vise seg i arbeidet med en krevende og omfattende forbedring av demokratiet i retning av et globalt demokrati. En situasjon der de nasjonale regjeringene er avhengige av hverandre kan føre til forringelse av de økonomiske og sosiale systemene. Tanken på et verdensstyre er gammel. Rousseau (1712-1778) var skeptisk og hevdet at det ville være utopisk. Han mente at suverenitet var udelelig. Siden har Immanuel Kant, Hans Kelsen og John Rawls oppfattet et verdensstyre som noe som heller burde fryktes. David Held er heller ikke optimistisk. Det kan derfor være grunn til, nok en gang, å minne om Aristoteles' advarsel mot for store stater.⁸²

Når det gjelder ønsket om et globalt demokrati, så er det her vist til at det er så godt som umulig å få det realisert. Å tenke seg EU eller FN som hjelp her, virker for tiden nærmest som utopiske tanker. Særlig FN bærer preg av handlingslammelse. Innføringen av et globalt demokrati synes, dessverre, å vise seg å bli alt for vanskelig. Det vil bare teoretisk, men ikke i praksis bli mulig med et globalt demokrati. Det bør derfor ikke forsøkes innført i overskuelig framtid. Globalt demokrati var ikke en gang et diskusjonstema i forkant av klimamøtet i København i desember 2009. En annen måte er å se for seg et fredelig samarbeid mellom landene på, er å håpe på en vedvarende forhandlingsprosess. En tredje måte kan være at alle land blir mer demokratiske og dermed inngår samarbeider for å redusere klimaforverringen, ressursoverforbruket og andre store problemer som spredning av giftstoffer i biosfæren. Håpet må i alle fall være at samarbeidet mellom landene om reduksjon og kutt av klimagassene samtidig med innføringen av bærekraftige samfunn likevel, i nødvendig utstrekning, blir mulig. Det blir den største etiske utfordringen, og det blir tatt opp i neste kapittel.

---

⁸² ”De fleste mennesker tror at for at en stat skal kunne være lykkelig, bør den være stor; men selv om de har rett, har de ingen forestilling om hva en stor stat og hva en liten stat er.” Han tenkte også her middeelveien og advarte videre mot at den naturlige styrken ikke ville holde seg. ”....Det er en grense for statens størrelse på samme måte som for andre ting...for enten taper de sin natur fullstendig eller de blir ødelagt.”

Kapittel 5: Den største etiske utfordringen – bærekraftig tilbaketrekning

...if we fail to take care of the Earth, it surely will take care of itself by making us no longer welcome.

James Lovelock (1919-)

Den største etiske utfordringen blir å arbeide for å skape en overgang til framtidige bærekraftige samfunn samt å arbeide for å minske, eller helst utslette, fattigdommen i verden.

Det har vist seg etter alle klimamøter at frivillige – og utilstrekkelige – tiltak ikke er effektive. Men vi kommer ikke unna å ta klimakrisen på alvor. Det kan for svært mange være snakk om å overleve. Det er ikke lenger bare snakk om en holdbar utvikling hevder James Lovelock. Det er nå snakk om – i tillegg til store nødvendige reduksjoner av CO₂-utlippene – å arbeide for en bærekraftig, holdbar, tilbaketrekning (eller bærekraftig landing). Da tenker en også på om det er mulig å gjøre noe med befolkningsveksten. Videre må matsikkerheten vies stor oppmerksomhet. Dessuten blir det nødvendig med et annet økonomisk system. Demokratiet må ta tilbake makt fra markedet. Og det framtidige energiproblemet er fortsatt uløst, og der ligger det en stor oppgave.

For å kunne håndtere klimakrisen, må vi blant annet lære av militæret hevder Lovelock: "The quality of generalship is measured in military circles by the ability to carry through and organize a successful retreat" (Lovelock. 2006. 149). Napoleon klarte ikke dette da han gikk mot Moskva høsten 1812.⁸³ Vi må gå inn for en holdbar retrett nå. Det er mulig å se flere måter dette kan skje på. I dette kapittelet skal jeg forsøke å gå inn på noen. Å gå inn for en brukbar løsning er dypest sett ikke et politisk spørsmål, men et moralsk. Grunnen til det er at problemet angår alle – mennesker, dyr og hele naturen. Det er derfor et spørsmål om rett og galt – og da med det synet at den levende naturen bør bestå.

Framtiden kan inneholde minst tre, men ikke skarpt adskilte hovedforløp som kommer oss i møte, hvis ikke en retrett settes inn i tide. Det første hovedforløp er det de fleste svært gjerne benekter. Det er en miljøkatastrofe. Det internasjonale energibyrået (IEA) advarer mot dette i IEA-rapporten, "World Energy Outlook" (i november 2009). Og med en hurtig kommende miljøkatastrofe menes en katastrofe for sivilisasjoner. Det hurtige paradigmet blir dette kalt av moralfilosofen Stephen M. Gardiner – i essayet *Saved by disaster?* (fra 2009). En del mennesker – og jorden – vil klare seg. Den nest verste situasjonen er den som medfører en

---

⁸³ Napoleon hadde allerede gått for langt, og det minket fort på forsyningene. Og dessuten var han ikke oppmerksom på den hjelpen russerne skulle få fra de uimotståelige styrkene som ble ledet av general Vinter (Lovelock. 2006. 149). Klimakrisen er i ferd med å bli vår tids general Vinter.

gradvis økende ulikhet mellom fattig og rik samtidig som miljø-ødeleggelsene bare fortsetter. Det er det gradvise paradigmat. Den tredje måten en kan se for seg, er at det blir svært vanskelig å håndtere klimakrisen med de demokratiske styreformene vi har i dag. Allerede nå er det mulig å påstå at jorden er på vei inn i alle disse nevnte tre situasjonene – samtidig. Det ukjente svaret er bare hvilket av de tre situasjonene som blir den mest aktuelle.

I forrige kapittel ble min konklusjon at et globalt demokrati ikke vil bli innført i overskuelig framtid. Dette vil legge en ekstra stor belastning på de enkelte land. Dette kan være medvirkende til en vesentlig reduksjon av levestandarden i flere deler av verden. Noen global materiell likhet blir det vanskelig å komme fram til. En følge av reduksjonen av levestandarden kan paradoksalt nok bli at livsstandarden for en del mennesker vil øke. Og det hevdes av enkelte at finanskrisen er bra for folkehelsen – i deler av Vesten.

I dette kapitlet vil jeg ta opp og diskutere den største etiske utfordringen, og det er hvordan mennesket kan arbeide for å komme fram til en global og bærekraftig (holdbar) tilbaketrekning. Med dette mener jeg en aktiv levemåte som mennesket, så langt det er mulig, må tilpasse seg klima- og miljøproblemene på. Det er her i oppgavens siste kapittel at jeg vil forsøke å få svar på min hovedproblemstilling. Og den var: Gitt klimakrisens utfordringer, hvilke tiltak er nødvendige for at framtidige generasjoner skal få meningsfulle, leveverdige og gode liv? Min påstand blir at mennesket trenger nye og noen ganger kanskje smertefulle tilpasningsninger ved nye tiltak for å kunne møte en usikker framtid. Det kan bli nødvendig med drastiske tiltak for å komme fram til en bærekraftig eller holdbar måte å leve på. Med drastiske tiltak menes her tiltak som kan medføre uvante og hardere levevilkår enn det den ”første Verden” har i dag. Noen konkrete og nødvendige utfordringer for etikken blir her tatt opp til diskusjon og argumentasjon. Hva må mennesket gjøre for å komme fram til en holdbar levemåte i en mulig vanskelig framtid?

I kapitlets første del er det problemet med en nødvendig endring av livsstilen med fokus på klima og ressursoverforbruk som er emnet. Det kan bli snakk om restriksjoner og rasjoneringer av ressurser på mange områder. Videre behandles jordvern og vern av naturen generelt, mens det i andre del er befolkningsveksten – samt produksjonen av mat – som vies oppmerksomhet. Spørsmålet om en ny økonomi blir emnet i den tredje delen, mens spørsmålet om energi kommer i fjerde. Blir kjernekraft nødvendig som hovedenergikilde? I siste del kommer jeg inn på om en mulig ”redning” kan komme ved en rask forverring.

5.1 Livsstilen må endres

Min påstand er at mennesket kan bli nødt til å endre noe på livsstilen på veien mot å leve et leveverdig liv videre i framtiden. Med leveverdig mener jeg at alle mennesker har nok å leve av (mat og vann med mere), husly, nok plass – samt nok energi – og ikke minst brukbar helse samt noe meningsfullt å leve for slik at de kan få realisert seg selv – så langt som mulig – i et liv med menneskelig verdighet.⁸⁴ Menneskets basiske og biologiske behov vil neppe endre seg nevneverdig i overskuelig framtid. Tidsåndens radikale brudd med de enkle ting bør fortsatt være en alvorlig advarsel.⁸⁵

5.1.1. Forskjellige tiltak

Det er allerede for seint å diskutere om verden skal gå inn for reduksjon av utslippene eller om det er en tilpasning (bærekraftig tilbaketrekning) som skje. Det må bli begge deler. Det som kan sies med stor sikkerhet er at: Den materielle veksten kan ikke fortsette – ”i all framtid”. Den må stoppes. Et svakt argument mot dette er, for det første, at mennesket ikke trenger noen spesielle tiltak eller hjelp for å kunne leve videre da det ikke er noen krise som rammer. Mennesket har klart seg i uminnelige tider, og det vil fortsatt klare seg i en uoverskuelig framtid. Dessuten hevdes det, for det andre, at teknologien sannsynligvis kommer til å hjelpe oss med energiproblemet og med mange andre påtrengende problemer.

Men argumenter for påstanden om at det er nødvendig med tiltak er, for det første, at markedøkonomien holder fram til naturen sier stopp. Markedet har ingen mekanismer som regulerer størrelsen på økonomien, og markedet hindrer oss ikke i overutnytte naturressursene. Landene i Europa, særlig de 27 EU-landene, samt USA bør fatte vedtak som smerter, særlig økonomisk – og så må vedtakene settes ut i livet. I-landene får et ekstra ansvar overfor u-landene. I desember 2009 satte de fleste sin lit til klimamøtet i København. Det som var noe betenkelig, var at flere land allerede før møtet begynte å tone ned forhåpningene til resultater fra det viktige møtet. Det gikk da heller ikke bra.

Det er dette at noe kan komme til å smerte som, blant annet, kan være et kjennetegn på drastiske tiltak. Og det haster, for ”...alle overlagte forsøk på å nå en rasjonell og varig likevektstilstand... må bygge på en grunnleggende forandring av verdier og mål både på det

---

⁸⁴ Menneskelig verdighet er et nøkkelbegrep i Martha Nussbaums (1947-) politiske filosofi: ”Staten eller myndighetene bør gi alle mennesker mulighet til å leve og handle i overensstemmelse med denne verdigheten.”

⁸⁵ Dette er ikke noen ny situasjon. Mange mener at en av tolkningene som kan legges i boken *Frankenstein: Den moderne Prometheus* (utgitt i 1818) av Mary Godwin Shelley (1797-1851), er at de store endringene som kom med den industrielle revolusjonen førte til at det mennesket frambringer, etter hvert vender seg seg mot sin skaper (slik det skapte uhyret i Shelleys bok vendte seg mot sin skaper). Dagens tolkning av boken kan forstås i retning av kritikk mot blant annet den moderne genteknologien og – nettopp miljøkrisen med klimakrisen som hovedkomponent. Mary Godwin Shelley var datter av moralfilosofen Mary Wollstonecraft (1759-1797).

individuelle, det nasjonale og det internasjonale plan” (Meadows 1972.185). Det var med andre ord klart for lenge siden at verdier og mål måtte endres. Nå nytter det ikke lenger med de små skritt slik blant annet Aristoteles – og Karl Popper – er tilhengere av.

For det andre kan det vises til at mange er av den oppfatning at noe drastisk må gjøres. En serie i *Dagbladet* høsten 2007 kunne fortelle om ”21 måter å redde verden på”.⁸⁶ Førstemann ute der var Howard Gardner, professor ved Harvard Graduate School of Education, og han starter med å si: ”Regulér rikdommen. Ved å la markedet kontrollere vår skjebne har vi mistet av syne hva det betyr å være ’rik nok’ ”. Gardner setter spørsmålsteget ved om markedet fungerer best når det er uregulert.⁸⁷ Hans forskerteam (i USA) fant ut at:

...folk finner det vanskelig å tro at direktører og stjerneatleter ikke alltid har tjent millioner, at toppskatten på høye inntekter en gang var over 90 prosent og at noen lever lykkelige liv uten flere biler, eiendommer og utdanning på privatskoler.

”Akkumulering av rikdom er gått for langt....når en ung hedgefond-direktør kan ta hjem en sum som tilsvarer brutto nasjonalproduktet i et lite land, er det noe som er fryktelig skjevt” sier Gardner videre, og han foreslår videre et tak både på lønninger og på formuer. Dermed ”kunne vi bruke de nyvunne milliarder, sannsynligvis trillioner,” sier han videre, ”til å løse” en del av ”de problemene” som verden står overfor. Og Garri Kasparov, Putin-kritikeren og lederen for Den forente front, en aktivistgruppe i Russland (nevnt i kapittel 4), sier: ”I dag trenger vi nye rammer som kan erstatte de gamle strukturer og avtaler som dikterer globalt diplomati.” Han har ikke høye tanker om FN. Helseproblemet tas opp av en tredje, av Sebastian Mallaby. ”Halve verden dør av sykdommer vi ikke har noen behandling for. Her er en løsning som ikke vil koste oss noe.” Men det er et tungt etisk dilemma å redde en masse mennesker i en overbefolket verden. Så kommer en hel serie på enda 18 problemområder – og med eksperter på hver sine områder. Noen områder er: Den globale oppvarmingen (selvsagt), videre er det religiøs ekstremisme, narkotika, økonomi som virker, ta vare på sjøen, upålitelig oljetilgang, atomvåpen, og mange flere emner og problemer – også energiproblemet. En mulig styrt reduksjon av deler av velferdsamfunnet – i mange land – er i ikke nevnt der, men i kjølvannet av finanskrisen er det i ferd med å skje ting som ikke er bare hyggelig.

---

⁸⁶ Serien i *Dagbladet* startet 24.08.2007. s 22-23.

⁸⁷ Gardner mener, blant annet, at det globale økonomiske systemet gir lite rom for etisk, moralsk handling. Han mener også at ekstreme lederlønninger er moralsk forkastelige, likedan det at man kan arve milliarder av dollar uten å ha gjort et dagsverk.

5.1.2 Restriksjoner og rasjoneringsressurser

Det ser ut til å bli en "krig" for å komme fram til en bærekraftig tilbaketrekning. Kampen for å få klima- og miljøkrisen til et nivå som kan tolereres, kan bli vanskelig. Velferdssamfunnet kan komme til en grense der behovene vil overstige kapasiteten til de offentlige tjenestene. Velferdsmodellen kan i mange vestlige land komme under sterkt press og dermed være i fare. Det kan bli en kamp i den forstand at mange "goder" kan bli fjernet fra mange mennesker. Rett til minimum utslipp nødvendig for å overleve må vurderes – svært forsiktig. Her er det også vanskelig å finne motargumenter i tillegg til dem som allerede er nevnt. Det kan vanskelig hevdes at det er alt for mye igjen av de fossile energikildene som olje, gass og kull. Å hevde at det fortsatt er håp fordi krisen kanskje ikke er så alvorlig, er også lite realistisk.

Men argumenter for at restriksjoner og rasjoneringsressurser er nødvendig, er det flere av. For det første ville jordens miljøsystem for lengst ha brutt sammen hvis alle mennesker i verden skulle hatt samme levemåte som i den vestlige verden. Bare det å antyde det er ikke realistisk. Vi snakker dermed om en viss reell, og nødvendig, reduksjon av levestandarden for mange mennesker i store deler av verden. For å klare en holdbar måte å leve på, kan vi komme til å trenge restriksjoner samt rasjoneringsressurser på flere områder. Det tenkes da først og fremst på bruk av de fossile energikildene olje, gass og kull. Og CO₂ bør etter hvert skattlegges så hardt at det etter hvert gir tilstrekkelig grunn til å ta i bruk karbonnøytrale energikilder – slik at karbonreservene i form av kull og olje, inntil videre, kan bli liggende der de er. Sjefsøkonom i Det internasjonale energibyrået (IEA), Fatih Birol, varsler oljekrise. "Verdens oljefelter tømmes raskere enn antatt...Vi må forlate oljen før oljen forlater oss." ⁸⁸ Birol sier videre: "...at mange land ikke ser ut til å ta hensyn til at oljen, som det moderne samfunnet er avhengig av, ser ut til å ta slutt fortere enn tidligere antatt." IEA advarer oss mot et katastrofescenario for år 2030. ⁸⁹ Nei, det kan ikke være mye fornuftig for menneskeheten "...to go after every last drop of oil and gas in the ground" (Hansen. 2009. 247). Framtidige generasjoner kan få nok av problemer likevel. "Alle" snakker nå om å redusere privatbilismen samt å gjøre noe med langtransporten med trailere, men politikerne vegrer seg mot å bruke pisk i samferdselspolitikken. Men alle ser at det ikke holder med gulroten. Enda et område for mulige restriksjoner bør nevnes. Det gjelder arbeid.

Et nytt syn på arbeid bør vurderes. Det er en masse arbeid som er nødvendig, men arbeid bør vel heller kanskje reguleres eller rasjoneres slik at bare nødvendig arbeid utføres? Det er ikke ressurser til at det stadig skal produseres mer og mer unødvendige varer.

---

⁸⁸ *Aftenposten*, morgen 4 august 2009. Økonomi, s. 13.

⁸⁹ Advarsler om oljens slutt er ikke noe nytt. Den ble spådd av geofysikeren M. King Hubbert allerede i 1962.

Forbruket av materielle produkter må revurderes. Og er all energitrenghende tungindustri nødvendig? Denne industrien bør i hvert fall sees i sammenheng med arbeid.⁹⁰

På den annen side (*Aquinas*) bør vi også her være forsiktige og ikke være for sikre. For flere arbeidshender later til å bli nødvendige i Vesten, særlig i helsevesen og i den offentlige omsorgen – på grunn av økende levealder samt på grunn av eldrebølgen.

Det blir veldig vanskelig å få Vestens overklasse til frivillig å redusere sin levestandard. Antydning av belegg for dette kan vi, blant annet, også hente hos Aristoteles som hevdet at man får ikke alle mennesker til å gjøre det som er til felles beste uten at det er en lov som ilegger streng straff for ikke å gjøre det.⁹¹ Og President Bush, den første, kom med følgende nedslående kommentar på Rio-toppmøtet (Rio Earth Summit) i 1992: "...the American way of life is not negotiable" (Jamieson. 2008. 200). Den amerikanske levemåten var med andre ord ikke diskuterbar. Dette var litt av et paradoks etter som det langt ut i 1980-årene var USA, og ikke Vest-Europa som var ledende i den globale arbeidet med å beskytte miljøet.

Kanskje er "kriserasjonering" det rette ordet, for det blir en "krig" for å gjøre noe med klimaet og ressuroverforbruket. Kampen om ressursene vil bli mer og mer politisk – kanskje militær. En fundamental årsak til mange av dagens konflikter er ønske om kontroll over nødvendige ressurser. NB! Ressursene i Arktis kan nevnes her. Og kriger krever, hvis de skal vinnes, full enighet og støtte i "Hjemlandet".⁹² Hvis ikke menneskene gjør nok for å redusere problemene som klimakrisen påfører oss, kan naturen selv "løse problemet" ganske brutalt – ved sult, sykdommer, fattigdom, vannmangel, matmangel, flukt fra fra ubeboelige områder, forurensninger, uvær med mere. Mange kompetente mennesker vil gjøre noe med dette. Mary Wollstonecraft tenkte på et annet menneskelig problem da hun for over 200 år siden skrev følgende: "Naturen krever respekt i alt, og den som krenker dens lover, gjør det sjelden ustraffet" (Wollstonecraft. 2003. 178). Nå krenker vi naturlovene.

En konklusjon kan her mer enn antydes, og den er at den materielle veksten ikke kan fortsette – "i all framtid". Den må begrenses kraftig – eller stoppes. Restriksjoner på mange områder må komme og rasjonering i bruken av ressurser er nødvendig fordi de selvskapte

---

⁹⁰ I denne forbindelsen nevner jeg holdningen til Aristoteles når det gjaldt å arbeide. Vi kan lese følgende i NE/S 1177b5-6 bok X.7: "Og lykken later til å ligge i fritid. For vi strever for at vi kan få *fritid* og fører krig for å leve i *fred*." En tar nødvendig *trouble* for å få fritid, *leisure*. I vår tid er fullstendig politisk ukorrekt å hevde noe slikt. Å sette spørsmålsteget ved arbeid strider mot det vi er opplært til i vår nåværende kultur. Jean Calvin (1509-1564) var med sin predestinasjonslære mannen som innprentet oss at å arbeide var viktig. Denne læren var idéen om hvordan arbeidsinnsats i det dennesidige gir den enkelte en pekepinn om utsiktene til nåde i det hinsidige. Og Weber hevdet at velferdsstaten oppdro borgerne til forsinket takknemlighet.

⁹¹ Dette er nevnt før, i kapittel 3. Men det skal virkelig mye til for å få til en felles innsats fra menneskene.

⁹² Carl von Clausewitz (1780-1831) hevder dette i sin bok *Vom Kriege*. Og "Hjemlandet" kan her være enkeltland eller sammenslutninger av land (nå f.eks. Nato). "Der Krieg ist ein Instrument der Politik" (2005. 425).

problemene nå er så store at en ny måte å leve og handle på, er helt nødvendig. Konklusjonen er ikke tett, men den etterlater lite tvil. Argumentet er i høyeste grad relevant da det har å gjøre med påstanden om at klimakrisen bør føre til drastiske tiltak for å fremme en bærekraftig livssituasjon for oss og for framtidige generasjoner.

5.1.3 Vern om naturen – og miljøet.

På ett område må vi imidlertid ikke være for forsiktige, og det gjelder vern om naturen. Der kreves det mye. Den nye etikken krever vern om naturen fordi mennesket ikke bare bruker og forbruker naturen, men også overforbruker, raserer og utplyndrer naturen etter eget forgodtbefinnende. Rovdriften og privatiseringen (ved markedet) ”av begrensede, men livsnødvendige naturressurser reiser med full styrke spørsmålet om etisk ansvar for den ikke-menneskelige verden *så vel som den menneskelige*” (Vetlesen. 2007b. 64). Et motargument her, er som tidligere nevnt, at det fortsatt er mange politikere, pluss mange andre som ikke ser ut til å ta klimakrisen helt på alvor da det ikke er mulig å se endringer fra år til år.⁹³ Menneskene har ikke alltid hatt like lett for å samarbeide. Det kan like vel være et lyspunkt at klimakrisen nå får stor oppmerksomhet i mediene, men det er stort problem at myndighetenes beslutninger om nødvendige og drastiske mottiltak uteblir. Det kommer bare små og ”ufarlige” forslag til tiltak, som deretter ikke blir gjennomført. Grunnene kan være mange, men redsel for ikke å bli gjenvalgt nevnes ofte. Mange håper nok at skeptikerne får [noe] rett.

5.2 Befolkningsveksten

Globalt er menneskets påvirkning på naturen bestemt av tre hovedparametre. Det er den materielle levestandarden, den teknologien som brukes for å oppnå denne levestandarden samt alle de menneskene som skal ha denne levestandarden. Da ”ingen” land er villig til å gå ned i levestandard (les: villige til å kutte CO2-utslippene samt å redusere overforbruket av naturressursene), står vi igjen med kappløpet mellom en voksende befolkning og den teknologiske utviklingen. Bare i siste halvpart av det tyvende århundre ble jordens befolkning mer enn fordoblet. Om mulig dekning av behovet for energi se underkapittel 5.4.

Garret Hardin behandler overbefolkningen i sin bok *Living on a Lifeboat*. Det er ikke lenger mulig å ta for gitt at planetens økosystem kan være bærekraftig for framtidige

---

⁹³ Følgende situasjoner finnes fortsatt. Offentlig ansatte kan sitte helt vegg i vegg og være opptatt med helt motsatte ting. På det ene kontoret kan de være opptatt med skrive forskrifter samt prøve å sette i verk miljøtiltak, mens de på nabokontorene er opptatt med planlegging av boring etter olje uten noen som helst tanke på konsekvensene.

generasjoner. Mennesket har i det tyvende århundre gjort seg skyldig i den største økningen av miljø-ødeleggelsene samtidig som befolkningen aldri i historien har vært så tallrik. Hvis alle mennesker på jorden skulle leve som en gjennomsnittssamerikaner, så ville det kreve mer enn fem planeter på jordens størrelse. Stor befolkningsvekst vil skje blant dem som forbruker forholdsvis lite per person, men utslippene vil likevel stige betydelig. Befolkningsveksten er ikke så stor når folk blir rikere, men de forbruker ikke mindre. De bruker mer. Behovet for å gjøre noe med befolkningsveksten er like viktig som å tenke på kutt i CO₂-utslippene, men ingen (eller svært få) er villige til å ta tak i problemet. FN-konferansen i Rio i 1992 vedtok imidlertid "Agenda 21" som er en handlingsplan for miljø og utvikling i det 21. århundre. Et av målene der var en bærekraftig befolkningsutvikling.

Den største miljøutfordringen blir befolkningsveksten og dermed en dramatisk mangel på mat, drikkevann og andre viktige ressurser – i tillegg til kutt av klimagassene.⁹⁴ Belegg for denne påstanden finnes allerede i den norske utgaven av *Jordens tilstand* fra 1997 (s. 38): "Befolkningsveksten er en drivkraft bak mange miljømessige og sosiale problemer." Hvis en antar en gjennomsnittlig befolkningsvekst fra 1,2 til opp mot 1,7 prosent ved en befolkning på over 6,8 milliarder, så vil det komme opp i mer enn 70 til 90 millioner tilvekst per år! Befolkningsveksten avtar noe i mange deler av verden, men det totale folketallet kan likevel komme opp i ni milliarder mennesker, eller mer, i 2050. Det er grunn til å være svært bekymret siden det er vanskelig å forestille seg hvordan jorden skal kunne fø på en så stor befolkning.⁹⁵ Og hvor skal alle menneskene bo? Verdens befolkningsvekst bør få langt større oppmerksomhet med hensyn på en bærekraftig utvikling.

Noen filosofer hevder at de første tiltak som er nødvendig, er en drastisk reduksjon av befolkningen.⁹⁶ Det må være å ta for hardt i? Men å arbeide for en reduksjon av veksten er langt mindre radikalt. Det er viktig med en kursendring. En kan lese det i *The Guardian Weekly* (08.02.2008, s. 24) at befolkningen ikke øker noe særlig i Vesten. Det er to unntak:

But US and UK growth rates are atypical; even the OPT concedes that by 2050 "the population of the most developed countries is expected to remain almost unchanged, at 1.2 billion". In the EU 25 (the first 25 nations to join the union) it is likely to decline by 7 million.⁹⁷ ... This... is of little consolation to

---

⁹⁴ Ingeniører er for eksempel for lengst i gang med å planlegge framtidens "WC-er" uten nedskylling og sløsing med en masse ferskvann. Vacuum-WC'er med lite vann er for lengst i bruk mange steder.

⁹⁵ Det var i slutten av 1980-årene at ressursforbruket begynte å øke fortere enn jorden klarte å erstatte dem. Planeten klarer ikke flere mennesker hvis alle skal forbruke lite mye som menneskene i Vesten gjør. Dette reiser også alvorlige spørsmål om rettferdighet (parafrase fra Jamieson. 2008. 190).

⁹⁶ Den radikale finske økolog og "dødsfilosof" Pentti Linkola (VG 11.11.2007) tar til orde for det samme som Garret Hardin – og James Lovelock. "Jordens befolkning burde vært av størrelsesorden noe over en milliard."

⁹⁷ OPT = The Optimum Population Trust. OPT er en av mange organisasjoner som har som formål å redusere befolkningsveksten. Lovelock er en av OPTs høye beskyttere. Og 1.2 billion er 1,2 milliarder sagt på norsk.

the UK, where numbers are expected to rise from 61 million to 77 million by 2050....Eighty per cent of UK growth, according to the OPT, is the direct or indirect result of immigration.

I UK, Storbritannia, ventes den en vekst fra 61 millioner i 2008 til 77 i 2050. Og i USA øker befolkningen med cirka 3 millioner hvert år (Bartlett. 2007. 4). I rapporten, fra desember 2007, *Thoughts on Immigration Into the United States* sier Albert A. Bartlett blant annet følgende: "The United States has the highest population growth rate of any industrialized country!....A clear case can be made that the world's worst population problem is right here in the United States." USA har nå cirka 300 millioner innbyggere.

I land med store helseproblemer, som for eksempel Russland, hvor alkoholisme, rusmisbruk og en AIDS-epidemi ute av kontroll – samt tuberkulose – er økende, går folketallet tilbake med 0,7 millioner per år (andre skriver *nærmere en million*). Befolkningstallene fra Russland bestrides. Folketallet øket noe i 2009 – kunne vi nylig lese.

Folketallet går også tilbake i noen afrikanske land på grunn av AIDS. Men Afrikas befolkning er likevel firedoblet opp til 1 milliard i løpet av de siste 60 årene. Det ventes, med en fødselsrate på 5,3 i land sør for Sahara, en fordobling av dette til cirka 2 milliarder i løpet av de neste 40 årene.⁹⁸ Et annet sted i artikkelen (i *The Guardian Weekly*) kan en også lese at det er dem som hevder at befolkningen er vårt aller største miljøproblem. "...population is our number one environmental problem." Det hevdet også toppsjefen i FNs befolkningsprogram (UNFPA), Thoraya Ahmed Obaid.⁹⁹ Hun viser til at det foran klimamøtet i København i desember 2009 var mest fokus på utslippskutt, ny teknologi og energipolitikk og at befolkingsdebatten var fraværende i klimadebatten. Hun mente dette ville straffe seg i arbeidet med å begrense problemene og ikke minst når det gjelder tilpasning til klimakrisen. Det er antall mennesker som øker påvirkningen (*the impact*) på kloden.

Peter Singer (1994. 98) skriver, for mer enn 15 år siden, at: "As I write, the governments of 140 countries have agreed on a wide-ranging plan to slow the growth of the world's population, currently projected to reach eight billions by 2015." ('a billion' er en milliard på norsk). Og det var "bare" cirka to milliarder mennesker i 1930 (og cirka en milliard i år 1800). Veksten er eksponentiell. Det er blitt mer enn en seksdobling av folketallet siden Malthus' dager. Singer hevdet at dette også vil medføre en raskere endring av synet på abort og i synet på liv og død. Å bremse veksten er en ting, men å redusere antallet mennesker er noe langt annet. Det er svært problematisk å se for seg hvordan en befolkningsreduksjon i

---

⁹⁸ *Aftenposten. Innsikt*, februar 2010, s. 53-55.

⁹⁹ *Aftenposten. Innsikt*, februar 2010, s. 53-55.

det hele tatt kan diskuteres uten at et globalt styre blir etablert.¹⁰⁰ Det er nærmest umulig å behandle et så sensitivt problem som jordens overbefolkning. Å nevne en reduksjon av befolkningen er så godt som tabu. Kina som har praktisert sin ettbarnspolitik i cirka 30 år, venter likevel en befolkningsvekst fram mot år 2050. Det som må til, er sannsynligvis deler av det Václav Havel for lengst har antydnet. Det er en endring av menneskets måte å tenke på. Å gjøre noe med befolkningsveksten ved å vise til det som en av utfordringene til den nye og nødvendig etikken, avsvaretikken, ser ikke ut til å virke. Appell til velgernes kunnskap om klimakrisen samt deres bruk av fornuften ved å vise til de kommende konsekvensene kan være veien å gå. En kan også vise til at en får betydelige energikrav ved flere mennesker.

Å konkludere med noe her er nærmest umulig. Selv det å antyde måter å redusere veksten på er for sensitivt. Noen global enighet om, og i tilfelle hvordan, befolkingsveksten skal reduseres, er det ikke mulig å se for seg, særlig fordi globalt overordnet styre ikke vil bli innført i overskuelig framtid. En vilje til stabilisering bør likevel finnes i de enkelte land.

5.2.1 Produksjon av mat

Matforsyningen er det viktigste for menneskene. Befolkningsvekst og mer produksjon av mat er uløselig knyttet sammen, og antall sultne mennesker øker stadig. Hvor mange som sulter er det vel ingen som vet nøyaktig, men tall fra en milliard og langt høyere tall nevnes.¹⁰¹ FAO (FNs mat- og landbruksorganisasjon) mener at tallet på sultne vil øke betraktelig innen 2050.¹⁰² Det var, i november 2009, 30 land som trengte matvarehjelp, 20 av dem i Afrika.

Hvis ikke det skjer noen handling nå, kan det føre til uttørring av hele kontinenter. Dyrkbar jord kan bli til ørken. Klimakrisen har allerede gjort store områder mindre fruktbare. Dessuten er det i den senere tid kommet advarsler fra landbrukshold om at det etter hvert blir mangel grunnstoffet fosfor. Det er viktig i kunstgjødselen. Disse tingene samt spelulasjonsproblemet (herunder også oppkjøp av jord i fattige land – spesielt i Latin-Amerika, Asia og særlig i Afrika), øker sultproblemet ytterligere i store deler av verden. Nettstedet www.grain.org gir en oversikt over slike ”jord-ran” (*land grabs*). Det er nødvendig med mye mer mat. Ekspertene mener at matproduksjonen må økes med opp mot 50 til 70

---

¹⁰⁰ Hvis vi antar at Vesten – særlig USA – den rike verden – forbruker av jordens ressurser, og varmer opp, svært mange ganger så mye pr menneske som i den ”fattige verden” (noen sier så mye som fra 60 til 80 ganger så mye), så kan en stille seg spørsmålet om hvor en eventuelt skal sette i gang med styrt befolkningsreduksjon. Det må like gjerne være i den ”rike” verden.

¹⁰¹ Onora O’Neill skriver i boken *Matters of Life and Death* om ”Ending World Hunger” (1993. 235-279).

¹⁰² Et sørgelig paradoks er at menneskene i Vesten, også cirka en milliard, samtidig er i ferd med å utvikle et fedmeproblem med tilhørende sykdommer. Ett av problemene er at overvektige vordende mødre utvikler ekstra mye insulin som igjen utvikler mer av det mannlige kjønnsormonet testosteron som igjen overføres til fostrene – av begge kjønn. Hvilke følger det har på lang sikt er ennå ikke godt nok kjent.

prosent før 2050 dersom en også vil bekjempe underernæring samtidig som en må ta hensyn til sløsing og eventuelle endringer i forbruksmønsteret. Global matsikkerhet er stikkordet her.¹⁰³

Motstanden mot genmodifisert mat (GMO-mat) er fortsatt stor fordi kunnskapen på dette området fortsatt ikke er betryggende. Syntetisk mat blir ennå ikke diskutert seriøst, men det ville kanskje, en tid, være mulig med et leveverdig liv for opp mot 10 milliarder mennesker, som, for en stor del, spiste syntetisk mat. Videre må det legges opp til at vekster for bioenergi ikke skal utkonkurrere nødvendig og livsviktig matvareproduksjon. Diskusjonen om dyrking av vekster for biodrivstoff er komplisert. Verdensbanken hevdet i 2009 at dyrking av biodrivstoff var en stor del av årsakene til prisøkningen av på matvarer i tiden 2007 til 2008. Noe motargument mot det verdensbanken hevder, kan vanskelig finnes, men det kan kanskje hevdes at dyrkbar jord i verden riktignok avtar noe, men den dyrkbare jorden kan benyttes bedre. Men den må også – som mennesket – få nødvendig hvile.

På den annen side så skaper matvareproduksjon store miljøproblemer ved industrielt landbruk, bruk av for mye kunstgjødsel og giftige kjemikalier, samt ved fordelingsproblemer ved lange transporter. Bruk av større og tyngre jordbruksmaskiner fører til et økende problem med jordpakking, sammenpressing av jord, slik at dette på noe sikt reduserer jordens evne til å produsere mat. For mer enn 15 år siden fastslo FN at over halvparten av matjorda i verden var i ferd med å ødelegges. Industrilandbruket er ikke holdbart fordi det bidrar alt for mye til utslipp av klimagasser (cirka 17 prosent). Politikerne i de enkelte land bør, da et verdensstyre og langt mindre et globalt demokrati ikke er aktuelt nå, legge til rette for mest mulig produksjon til egen befolkning i sine egne land. Både politisk og økonomisk er det fornuftig å fokusere på selvforsyning innenfor matforsyning og jordbruk. Matproduksjonen må styrkes lokalt, og det blir da også gjort. Varig driveplikt av fulldyrket og overflatedyrket jord samt innmarksbeite, som finnes på eiendommen, blir innført flere og flere steder. Jordbruket må integreres med trær og skog – og produksjonen av kjøtt bør ned. For mye kveg øker CO₂-utslippene. Kjøttproduksjon er langt mer ressurskrevende enn vegetarisk kosthold.

Utviklingen av industrielt og miljøfiendtlig jordbruk bør stoppes, og nedbyggingen av matjord bør reduseres kraftig eller helst stoppes helt hvis det skal være mulig å produsere nødvendige mengder av mat. Å stoppe nedbyggingen av matjord er derfor en etisk utfordring fordi en større og større del av jordens befolkning med årene vil mangle tilstrekkelig tilgang til dyrkbar jord. Problemet med jordvern må løftes opp på det globale nivået. Politikerne må

---

¹⁰³ Dyrking av mat krever kunstgjødsel som inneholder grunnstoffet fosfor (P). Fosfor er nødvendig for et godt fungerende økosystem. Kjente mengder fosfor holder, ifølge landbruksmyndighetene, bare til ca 20-30 år videre med en befolkning på nærmere sju milliarder mennesker. Dermed er matsikkerheten i verden svært kritisk.

sette i verk restriksjoner mot at matjord legges under asfalt eller blir benyttet til urbanisering. Jordvernet må i en verden som sulter, settes inn i en ansvarsetisk sammenheng som er omfattende nok både i tid og rom. Det handler hele tiden om hvordan ressursoverforbruket og miljøødeleggelsene utfordrer oss til å tenke og handle ansvarlig overfor framtidige generasjoner. Erosjonsproblemet og vannproblemet må også vies tilstrekkelig oppmerksomhet. Det må også den stadige forørkningen flere steder i verden. Naïv tillit til ny teknologi i jordbruket bør tones ned. Eksisterende teknologi holder lenge. Mat-, befolknings- og klimakrisen er gjensidig forbundet – det samme er løsningene.

5.3 En ny økonomi er nødvendig

Vitenskapen er klar på at økonomien må legges om for å ta vare på jorden og menneskeheten. Den er på kollisjonskurs med de fleste økonomer. Førstnevnte mener at økonomien må legges om til en bærekraftig økonomi, mens mange økonomer fortsatt holder på at vekst er en forutsetning for å løfte folk ut av fattigdommen og for å sørge for mat til verdens befolkning. Verdens ledere bruker lånte milliarder i et forsøk på å demme opp for den globale finanskrisen ved å stimulere til vekst samt for å holde folk i arbeid. For mange av disse lederne er det fortsatt en økonomi med vekst som er målet. Men nå truer gjeldsbyrden i mange land med å kvele offentlige budsjetter. Flere og flere setter nå, i likhet med økonomen og filosofen Mill (1806-1873), spørsmålsteget ved hvorfor vi trenger vekst. John Maynard Keynes (1882-1946) som nå er aktuell igjen, mente at vekst ikke var nødvendig når man hadde nådd et visst nivå. Alternativet til konkurranse bør være samarbeid.

Finans- og gjeldskrises, som dukker opp ganske regelmessig, ødelegger grunnlaget for global stabilitet av økonomien. Markedsdiktaturet overtar mer og mer av makten ved en snikende prosess. Kapitalismens fundamentale premiss er knapphet. ”Market should rule economies, not the state...” hevdet Adam Smith (1723-1790). Men det var først i siste halvpart av det 20de århundre at høyresidens økonomiske tenkere fjernet store deler av statens begrensninger på markedsøkonomien. Staten deregulerte. ”....Så lenge man ikke stopper overføringen av politisk beslutningsmakt til markedet, vil kampen mot klimakrisen være ineffektiv og halvhjertet” slår [professor i human økologi, Riccardo] Petrella fast.¹⁰⁴

Demokratiene abdiserer for kapitalismen. Kontrollen bør bli tatt tilbake. Demokratiene bør bryte med den kapitalistiske markedsøkonomien. Enten så vokser den på en måte som er økologisk uforsvarlig eller den kommer i kriser som er økonomisk eller sosialt ødeleggende.

---

¹⁰⁴ Petrella slår dette fast i *Le Monde diplomatique* iflg *Klassekampen*, 9 desember 2009, s 2.

Den inneholder selvforsterkende mekanismer. Tvangen til vekst ligger i selve systemet. Verden er nå, både fysisk og filosofisk, veldig forskjellig fra Adam Smiths og David Ricardos (1772-1823) tid. Den konvensjonelle økonomien fra den tid er ikke brukbar lenger. Økonomisk vekst bør ikke lenger være det overordnede målet.

”There is no true economic integration in our world, at least not in the sense that all peoples are, or are rapidly becoming, involved in the economy on equal terms” (Tännsjö. 2008. 121). Bedre internasjonalt samarbeid og kontroll av uansvarlige finanskrefter er nødvendig. Et alternativ til økonomisk vekst er et fundamentalt annet økonomisk system.¹⁰⁵ Men verden er ikke bare Vesten. Dambisa Moyo (nevnt i kapittel 4) skriver i forordet, *Preface*, til boken *Dead Aid*: ”Although the *Dead Aid* thesis might be controversial, it carries an important message. The lives of billions [på norsk: milliarder] rest on getting the right financing solutions to the problems of developing nations” (Moyo. 2009. xvi).

De nøyaktige kostnadene ved reduksjon av utslippene samt kostnader ved en nødvendig tilbaketrekning er det for det første ikke mulig å beregne. Men tallet to prosent av verdens BNP nevnes flere steder. Og to prosent for alltid. ”The costs ...are estimated at two percent of GNP forever” (Gardiner. 2004. 570). Dette tallet kan synes politisk uhåndterlig i mange land. Harde prioriteringer må til. Men på lang sikt, flere tiår, vil knapt nok noen merke dette. Selv skeptikeren Lomborg går med på at disse kostnadene ved en bærekraftig tilbaketrekning på ingen måte vil sende oss ”til fattighuset” – ”to the poorhouse” (ibid. 571). For det andre, og mer interessant for etikerne, er at det er noen mer basiske filosofiske problemer ved den konvensjonelle økonomiske analysen. Det ene er: Hva med forholdet til framtidige generasjoner? Det andre er at alle kostnader, unntatt de mest katastrofale, forsvinner etter noen årtier. Dette har alvorlige konsekvenser for intergenerasjonsetikken. Problemet løses ikke ved å antyde kapitalistenes ansvar. Heller ikke ved å påpeke umoralen.

I april 2010 møttes 380 fagfolk – og aktivister – i Barcelona for å diskutere hvordan man kan arbeide seg fram mot en ny økonomi som ikke vokser. Og det i en tid mens skremte næringslivsledere, finansfolk samt medier og politikere i store deler av verden fortsatt ønsker mer vekst i økonomien. Det som undersøkes er ”en annerledes økonomi som baserer seg på en frivillig og planlagt nedtrapping”, forteller Giorgos Kallis, miljøforsker ved Institutt for miljøvitenskap og teknologi (ICTA) ved Barcelonas autonome universitet.¹⁰⁶ Det diskuteres om det er muligheter for en ny økonomi som skal erstatte BNP-vekst med mer fokus på menneskelig trivsel og et bærekraftig miljø. Men de faglige uenighetene er store.

---

¹⁰⁵ Nå er det dem som hevder at det vil skje fundamentale endringer av økonomien ved bortfall av oljen.

¹⁰⁶ *Klassekampen* 7 april 2010, s. 18-19.

The Economist siterer Paul Krugman, nobelprisvinneren i økonomi 2008, på at mye av de siste 30 årenes makroøkonomi ”i beste fall har vært iøynefallende ubrukkelig, i verste fall direkte skadelig”. Og de to nobelprisvinnerne (begge i økonomi) Joseph Stiglitz (2001) og Amartya Sen (1998) er kommet til en tilsvarende erkjennelse. Sammen med kolleger ved The Institute of New Economic Thinking ønsker de to sistnevnte å bane vei for et nytt økonomisk paradigme basert på ”en forståelse av at den økonomiske disiplinen i dag opererer løsrevet fra planeten og ikke lengre avspeiler den virkelige verden”. En finansreform er nødvendig.

Det er nødvendig med en miljøpolitikk som er mer enn kapitalistisk ekspansjon. Politikken bør komme med løsninger som fremmer en bærekraftig tilbaketrekning. Den må bygge på global rettferdighet. Å stole på at framtidige tekniske oppfinnelser skal løse våre problemer kan vise seg å være litt for optimistisk. Det ligger en stor politisk utfordring i å gå inn for minsket og endret forbruk. En økonomisk omfordeling må til. De som har mest, må belastes mest. Det må skapes en politisk aksept for hva som er rettferdig for ellers blir det for vanskelig å drive en effektiv bekjempelse av klimakrisen. Det kan bli nødvendig med en global rettferdighetsbevegelse som arbeider for å gjenvinne de demokratiske rommene som den internasjonale finanskapitalen arbeider for å gjøre mindre. En bærekraftig tilbaketrekning vil neppe være mulig bare ved ny teknologi, ved noe endring av forbruket og andre enkelttiltak. Det er den kapitalistiske vekstøkonomien som politikerne må gå løs på ved strengere lover. Utgangspunktet må være at økologien har forrang og styring over økonomien. Krisen trenger mer nøytralt webersk byråkrati og en mer helhetlig og langsiktig budsjettering.

Miljøorganisasjonene (som nærmest har gjort seg selv irrelevante), demokratiets politikere og alle andre må slutte med å innbille seg at løsningen ligger i å stole på framtidige tekniske oppfinnelser. Kjernen, den kapitalistiske tvangen til ekspansjon, må angripes. Kapitalismen vil nok overleve finanskrisen, men et stort spørsmål er om verden vil overleve at kapitalismen kommer tilbake. ”Å bryte med vår avhengighet av profitt og vekst ville gjøre livene våre bedre og ikke verre.” Det hevder den britiske filosofen, og økologen, Kate Soper (1943-).¹⁰⁷ Den økonomiske nedgangen, resesjonen, må kunne betraktes som en mulighet til en nødvendig endring av den nåværende økonomien samtidig som vi står i en viktig overgangsfase når det gjelder store omstillinger i blant annet energisektoren

---

¹⁰⁷ *Aftenposten Innsikt* nr 7 juli –august 2009 s. 57. ”Økonomiske nedgangstider kan være bra for folkehelsen.”

5.4 Energi. Energikilder. Kjernekraft.

Energieffektivisering er et viktig tiltak når det gjelder energi – både økonomisk og ikke minst for virkningen på klimaet og miljøet generelt. ”To recover, even to lessen the consequences of our past errors, will take an extraordinary degree of international effort and a carefully planned sequence for replacing fossil carbon with safer energy sources” sier den britiske vitenskapsmannen James Lovelock (Lovelock. 2006. 6). Olje, kull og gass er viktige energikilder, men disse ressursene tar slutt. Energien holder liv i den moderne sivilisasjonen, og elektrisiteten er livsviktig for oss alle. Den blir tatt for gitt. Men utviklinglandenes akutte behov for mer energi er også et sentralt tema. Verden trenger mer energi. Flere burde, også av energihensyn, leve i velregulerte og lite arealkrevende tettsteder og byer.

Å finne argumenter mot at verden trenger mer og stabil energitilførsel er svært vanskelig. Argumentene for er rett og slett at verden trenger en mer stabil energitilførsel. Lange kuldeperioder og ekstreme vær-situasjoner er nok til å vise det. Sårbarheten et kritisk punkt, og den er betydelig hvis deler av gassen som driver kraftverk kommer fra land som ikke er helt politisk stabile. Dessuten kan terroristangrep på olje- og gassledninger gjøre forsyningene ekstra ustabile. Sårbarhet, ustabilitet og alt for store utslipp av CO₂, gjør at en må se seg om etter en langt mer stabil levering av energi.

Fornybar energi, grønn energi ved ”grønn teknologi”, er bra, men det blir problemer med å få nok energi fra disse energikildene – i tide. Det er her at kjernekraften kommer inn som et alternativ når det gjelder produksjon av elektrisitet i store nok mengder. Store vindmølleparker samt dyrking av biodrivstoff – på dyrkbar jord – må ikke redusere muligheter for nødvendig dyrking av mat.¹⁰⁸ Kjernekraften er derfor, om vi liker det eller ikke, den som peker seg ut som selve løsningen – i en overgangsperiode – inntil eventuelt andre og sikrere energikilder kan bli aktuelle. Kjernekraftverk bygges nå i flere og flere land, men fortsatt er det skepsis i befolkningen. Men opinionen, mange steder, svinger nå likevel i retning av mer bygging, selv om det er teknisk krevende og svært dyrt. Men lite CO₂-utslipp.

Det er to helt forskjellige former for atomenergi. Den første utnytter energien som frigjøres når de store atomene i grunnstoffer som uran, plutonium og thorium deler seg. Dette kalles en fisjon og er det som skaper energien i de atomkraftverkene som finnes i dag. Men dagens atomkraft basert på fisjon skaper store miljø- og sikkerhetsproblemer. Sikkerhet mot flystyrt, jordskjelv, terrorisme og menneskelige feil er viktig. Det blir lettere å spre atomvåpen. Det er også svært alvorlig. Miljøproblemene ved deponering av radioaktivt avfall

---

¹⁰⁸ Vindmølleparker og kraftlinjer på og ved dyrkbar jord øker protestene fra rasende naboer.

er enorme. Sikker lagring i mange tusen år 600 meter under jorden nevnes. Ikke noe land ønsker å lagre avfallet i sin jord. Og bare noen få kilo av avfallet i hendene på terrorister kan være fatale. Overvåkning og statens makt over enkeltmenneskene kan derfor bli enda mer nødvendig. Men ulykker kan skje og da har vi elektrisk ”blackout” – med de følgene det har.

Den andre formen eller kilden til atomenergi er fusjon av kjernene i lette grunnstoffer som hydrogen og hydrogenisotoper. Fusjonskraftverk kan bli framtidens kraftverk. Hvor farlig er atomkraften er hele tiden hovedspørsmålet som stilles. Mange er redde for å få kreft av radioaktiv stråling. Men når nesten 30 prosent dør av naturlig kreft, så er det viktig å huske på at hvis det har funnet sted en økning i krefttilfellene som en følge av atomaktivitet etter andre verdenskrig, så er denne økningen fortsatt så liten at den ikke kan spores blant svingningene i de naturlige kreftdødsfallene på verdensbasis. Det er vi med høy levealder, i den rike delen av verden, som mest frykter kreft på grunn av radioaktiv stråling. Få døde etter ulykken i Tsjernobyl i april 1986 – og ved andre atomulykker – i forhold til årlige dødsfall ved i kullgruver blant annet i Kina. Men å forlate en by – på ubestemt tid – på grunn av en atomulykke bør fortsatt fryktes.¹⁰⁹ Antikjernekraftbevegelsen som et ”problem”, avtar.

Vi kan bli nødt til å overvinne vår frykt og akseptere kjernekraften. Vi må venne oss til å leve med truselen, i minst 50 år framover. Denne energien er nå så sikker som det til nå er mulig å få den. Når det gjelder ressursoverforbruk, bør en vite at det tar omtrent en million ganger så mye olje eller gass som uran.

Den største grunnen til å vurdere mer kjernekraft nå, fisjonskraftverk, er at det kan være for kort tid igjen til å komme fram til andre og sikrere energiformer som kan dekke det livsviktige behovet for elektrisitet. Dette gjelder mange land, også i Europa. Vi må likevel ikke betrakte atomkraften som et middel til å løse alle kraftbehov – i all framtid, men den vil være et viktig og nødvendig tilskudd til de andre energikildene vi har. Det er derfor vi trenger å utnytte fisjonsenergi så mye som mulig som et midlertidig tiltak innover i framtiden inntil den, forhåpentligvis, kan skiftes ut med ren energi fra andre kilder. Disse andre kildene vil da fortsatt være tilskuddet av ”fornybar” energi samt fusjonsenergi (”sikker atomkraft”) – hvis en i tide kommer langt nok med forskningen.

Et annet og omtrent uløselig problem er hvor atomkraftverk eventuelt skal bygges i den fattige verden. Hvordan vil de nye landene kunne håndtere kjernekraftverk og eventuelle ulykker. Landene må være stabile – og vet statsjefene hva de gjør? Ny infrastruktur må bygges opp. Og i en verden uten et globalt styre er det heller ikke mulig å peke ut hvem som

---

¹⁰⁹ Byen Pripjat i Ukraina ble forlatt av de 48.000 innbyggerne etter Tsjernobylulykken i 26 april 1986. De ble evakuert i all hast og er ennå, 24 år senere, ikke kommet tilbake. (*A-magasinet*, nr 9 side 28-35, 5 mars 2010).

skal bære kostnadene. Den politiske og den økonomiske makten er hele tiden et stort problem. De neste 100 årene vil innebære mye når det gjelder klima, politikk og problemløsninger.

Kjernekraft som hovedenergikilde vil bli en av de drastiske utfordringene for vår nye etikk. Den vil bli et nødvendig onde i kampen for å unngå en enda større trussel, klimakrisen, som kan gjøre verden ulevelig for millioner, for ikke å si milliarder, av mennesker.

5.5 Bærekraftig tilbaketrekning – på ulike nivåer

Nå er noen få utfordringer for den nye etikken behandlet på en oversiktig måte. Den nye etikken, ansvarsetikken, bør følges opp av konkrete handlinger. Behandlingen i kapittel 4 og hittil i kapittel 5 tilsier at en bærekraftig, holdbar, tilbaketrekning vil bli svært vanskelig. Det kan være at en her, som Kristian Ekeli er inne på i *Ethical Perspectives on Sustainable Production and Consumption*, står overfor flere forskjellige nivåer på de bærekraftige tilnærmingene (Ekeli. 1999. 33). Jeg parafraserer noe fra hans forslag. Han nevner tre nivåer. Alle forslagene tar for seg løsninger i både tid og rom. Den ene måten, eller nivået, er at de globale institusjonene sørger for alle mennesker i verden, både de nåtidige og de framtidige får lik tilgang til de globale ressursene. Rettferdighet overfor kommende generasjoner vil her kreve en sterk form for bærekraft. Det andre nivået krever også at de internasjonale institusjonene må organiseres på en måte som gjør det mulig for alle mennesker – både nåtidige og framtidige – å sørge for å få dekket sine grunnleggende behov. Her krever rettferdigheten overfor framtidige generasjoner en noe svakere form for bærekraft som da synes å være lettere å kombinere med en viss økonomisk vekst enn ved den første måten. Begge disse måtene har et antroposentrisk syn på hvordan de globale institusjonene skal organiseres.

Det tredje nivået krever en svært nøktern form bærekraftig forbruk – og produksjon. Det krever at det i tillegg til nåværende og framtidige mennesker, skal alt liv på jorden, også dyr og planter og hele den levende naturen bli tatt hensyn til. Det er dette som er den avgjørende forskjellen fra de to første måtene. Tilhengerne av denne måten, eller dette nivået, mener at det nåværende forbruksmønsteret ikke er bærekraftig. Det moderne samfunnet står allerede overfor en miljøkrise som – enn så lenge – består mest av den helt påtrengende klimakrisen. Innføring av, eller arbeide mot, et bærekraftig samfunn kan derfor bare skje ved en radikal omdefinering av verdiene av samfunnet og hele naturen. Og det er nettopp dette filosofen Hans Jonas er en talsmann for ved sin ansvarsetikk. Det må være det samme ansvaret Václav Havel viser til, når han, blant annet, i det innlegget jeg tidligere har vist til, sier: ”Det er min dype overbevisning at den eneste utvei er at noe endrer seg...i sfæren for

den menneskelige samvittighet.... Ett eller annet sted bak alle disse følelsene [av mange slags ansvar] er det, hos hver av oss, en liten følelse av ansvar for verden og dens fremtid.”

I kapittel 4 var min konklusjon at et globalt demokrati ikke ville bli innført i overskuelig framtid. Problemet med å innføre bærekraftige samfunn blir derfor ikke lett. Dette er forsøkt påvist utover i denne oppgaven. Å få ansvarsetikken omsatt til en nødvendig bærekraftig utvikling av miljø og samfunn kan komme til å kreve endringer av den nåværende politikken. Hvordan denne endringen skal kunne gjennomføres uten at det skjer noe alvorlig med velgernes rett til den demokratiske retten til å avgjøre ting, er vanskelig å se. Og dette gjelder alle demokratiske land. Det kan, i en periode (?), bli nødvendig med en noe endret politikk for å fatte ”harde” beslutninger og gjennomføring av tiltak som ikke stemmer helt med velgernes, og politikernes, rett til å vedta demokratiske beslutninger (ibid. 34-35).

Dette skulle vise klart at det blir vanskelig å få til det nødvendige internasjonale samarbeidet som er nødvendig for å innføre bærekraftige samfunn. Dette vil være det store problemet i den nære framtiden – hvis det da ikke skulle skje en rask forverring av klimakrisen. I tillegg til noe endring av politikken kan det også bli nødvendig å vurdere en viss form for sammenslåing av land og regioner. Dette er et moment som ikke bør legges helt bort. Uten at ansvarsetikken får mer innflytelse på den måten beslutninger blir tatt på, blir det vanskelig å forestille seg hvordan bæredyktige miljøer og framtidssamfunn kan utvikles (noe parafrasert fra Ekeli. 1999. 33-35).

5.5.1 Redning ved en rask forverring?

De magre resultatene fra klimamøtet, COP15, i København i desember 2009 gir dessverre noe støtte til en viss tro på redning ved en rask forverring. Hvor nær en forverring må en være før en kan vente politiske handlinger? Ja, hva må egentlig til for å kunne endre menneskets fremferd – og ødeleggelsen av vår sivilisasjon? Kan den eneste utvei være at noe i menneskenes samvittighet, i menneskets holdning overfor verden, og dets plass i tilværelsens overordnede mønster endres? Kanskje må mennesket vekkes opp ved en forferdelig katastrofe? Kanskje da vil medmenneskelige ansvar vise seg (parafrasert fra Václav Havel). Akkurat dette siste tar også moralfilosofen Stephen M. Gardiner opp i sitt essay *Saved by Disaster* (2009). Han går ut fra den klimaforverringen vi har nå. Det kaller han det gradvise paradigmet, ”*the gradualist paradigm*”. Derfra går han til å spørre om ikke IPCC (FNs klimapanel, opprettet i 1988) grovt har undervurdert problemet. Han ser for seg at vi kan stå foran en trinnvis og meget rask økning av problemet som ”*may have catastrophic consequences*”. Dette kaller han... ”*[the] abrupt climate change*”. Det nye paradigmet gir

han navnet "*the abrupt paradigm*", det plutselige eller svært hurtige paradigmet. I tillegg til sin påstand om muligheten for en plutselig forverring av klimaendringen tar han også opp påstandene om *political inertia* (politisk treghet) og muligheten for en kamp mellom generasjonene (*possibility of an intergenerational arms race*). En av grunnene til politisk treghet er at folk har problemer med å innse at det er nødvendig med de store kostnadene som nevnes. Det er her Bjørn Lomborg (nevnt tidligere) hevder at kostnadene ved å redusere CO₂-utslippene vil bli langt høyere enn kostnadene ved å tilpasse seg den stigende temperaturen. Denne påstanden synes imidlertid å være svært tvilsom selv under det gradvise paradigmet. En annen grunn til den politiske tregheten kan være psykologisk. Folk og regjeringer er ennå ikke alarmert nok. Oddetall- og partallskjøring av personbiler ble fort satt i gang i Bergen da luften ble dårlig nok. En sammenlikning med den kontante handlingen etter finanskrakket i 2008 ligger også snublende nær. Da krisen var der, da først ble det handling. Og det raskt.

En bok av Rebecca Solnit, *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* (2009), kan nevnes her. Hun skriver om nærhetsetikk, omsorg og hjelp for nære og nødstilte mennesker. Dette skjer ved spontane og uselviske handlinger ved avgrensede katastrofer – som for eksempel ved jordskjelvkatastrofer, store eksplosjoner og orkaner. Solnit understreker menneskenes iboende etiske holdninger. Det er håp om hjelp når avgrensede katastrofer inntreffer. Om slike avgrensede katastrofer kan sammenliknes med en eventuell rask forverring av klimakrisen kan diskuteres, men Solnit sier noe om det medmenneskelige som kommer fram i svært vanskelige situasjoner.¹¹⁰ Men det er et *men* her. Boken *The Road* (McCarthy. 2006) gir, på den annen side, klare antydninger om det. Ved en eventuell altomfattende apokalypse kan etikken og moralen forvitte fullstendig.

I sin konklusjon starter Gardiner med å minne om det selvfølgelige i at en rask forverring i seg selv ikke kan redde oss, tvert imot, men den kan få oss til fortere å forstå at vi ikke skal kaste bort verdifull tid. Hvis klimakrisen er en virkelig trussel, er tiden for handling nå. Moralske handlinger blir derfor lettere nå enn i framtiden.

Det er lett å være enig i Gardiners konklusjon fordi det er her at vår moralske tro, etikken, om forpliktelsene overfor våre nærmeste generasjoner bør vise seg. "This leaves us with one final question. Can the abrupt paradigm assist us in this last task?" (Gardiner. 2009. 156). Kanskje, for en interessant mulighet er at en rask endring av klimaet kan hjelpe oss med

---

¹¹⁰ På den annen side: I tett befolkede områder og store byer kan en også være vitne til det motsatte. Etikk og moral synes å være helt fraværende hos mange mennesker. Mange kan for eksempel skritte over et skadet og døende menneske som ligger på fortauet – og det uten å løfte en finger for å hjelpe.

å engasjere og motivere oss til å gjøre noe for de kommende generasjoner. Framstillinger av en potensiell naturkatastrofe kan vise hvor hardt livet kan bli for framtidige generasjoner.

Min tilleggskonklusjon blir at alvorlige og begrensede kriser kan få oss til å handle raskt og uten nøling her og nå. Det beste kommer fram i menneskene slik at ekstraordinære samfunn kan vokse fram. Det må bety at (de fleste) menneskene hele tiden bærer den nødvendige etikken i seg – og her snakker vi igjen om en etikk som viser ansvar, men det later til at det er de nære og påtrengende omstendigheter som (for de fleste) først får den etikken til å komme opp til overflaten. Men det kan gå fra kriser til katastrofer. Da kan etikken og moralen forvitte. Dette er en alvorlig advarsel, og det må ikke bli et alternativ. Situasjonen må ikke komme dit – til katastrofer. Situasjonen må ikke komme ut av kontroll slik at befolkningen går ut på gatene og over til sivil motstand mot handlingslammede politikere. Men det finnes også filosofer som anbefaler sivil ulydighet. Nå!

5.6 Sammendrag med konklusjoner

Her i kapittel 5 er noen få av menneskets mange livsviktige betingelser, mulige drastiske og nødvendige tiltak, behandlet. De innebærer alle store etiske utfordringer i og med at en endring, og reduksjon, av levestandarden vil kunne bli en realitet i store deler av verden. Første del tar for seg at livsstilen må endres. Det blir fokusert på en del forskjellige drastiske tiltak som kan smerte. Mange ”goder” (velferdstiltak) vil kunne bli fjernet i mange land. Den materielle veksten vil ikke kunne fortsette. Den må begrenses kraftig – eller stoppes helt. En del advarsler blir nevnt. Det er rapporter om klimaet, og det er advarsler fra IEA (Det internasjonale energibyrået). Restriksjoner samt rasjonering av ressurser på flere områder blir også tatt opp. Videre blir jordvern og vern om naturen og miljøet tatt opp. Men det savnes fortsatt ”sterke” vedtak fra politikerne i denne retning.

I kapittelets andre del blir det fokusert på om det er mulig å gjøre noe med befolkningseksplasjonen. Der er det svært vanskelig å se for seg noen enhetlig løsning. Det er å frykte at naturen selv kommer mennesket i forkjøpet – og da med brutale midler som pandemier, sult og migrasjoner fra ubeboelige områder. Produksjon av mat følger så. De enkelte land bør, etter som et globalt demokrati ikke er aktuelt ennå, legge til rette for mest mulig produksjon i egne land. Antall sultne mennesker øker stadig. En ny økonomi er emnet i del tre. Kapitalismen vokser på en måte som er økologisk uforsvarlig. Tvungen til vekst ligger i det kapitalistiske systemet, men problemet løses ikke ved å antyde kapitalistenes ansvar. Heller ikke ved å påpeke umoralen. Vitenskapen er på kollisjonskurs med de fleste økonomer. Førstnevnte er klar på at økonomien må legges om til en bærekraftig økonomi, mens mange

økonomer fortsatt holder på at vekst er en forutsetning for å løfte folk ut av fattigdommen. Etter dereguleringen startet ”den store festen”. Opprydningen og oppvasken er bare så vidt begynt. Prislappen på en bærekraftig tilbaketrekning kan komme opp i nærmere to prosent av BNP, og da for alltid.

Energi er emnet i fjerde del. Sårbarheten ved fossil energi blir påpekt. Det blir også mangelen på elektrisitet som kan komme brått på oss hvis vi ikke vurderer atomenergi, fisjonsenergi, i en overgangsperiode innover i framtiden inntil den, forhåpentligvis, kan skiftes ut med ren energi fra andre kilder. Disse andre kildene vil da fortsatt være tilskuddet av ”fornybar” energi samt fusjonsenergi (”sikker atomkraft”). Dessuten kan det fortsatt være noe forbrenning av fossil energi, men da der CO₂ blir behandlet på en sikker måte. Mangelen på elektrisitet er et stort problem i mange land, særlig i utviklingsland.

I siste del av kapittel 5 diskuteres en bærekraftig tilbaketrekning – på ulike nivåer. Og kan vi kanskje reddes ved en rask forverring av klimakrisen? Ikke direkte selvsagt, men i den forstand at alvoret da mye raskere vil trenge inn hos den vanlige borger og hos politikerne. Dermed kan en håpe på handling langt raskere. Tregheten hos politikerne er påfallende. Kan vi håpe på en endring her? Noen statsledere viser at de skjønner alvoret. Videre har presidentene i USA og Kina, på FNs toppmøte om klima i september 2009, og senere, vist at de i alt vesentlig er enige om målet. Nasjonene er ikke fullt så enige om kostnadsfordelingen. Sosial rettferdighet krever mye av de rike landene.

Konklusjonen som kan trekkes her i slutten av kapittel 5, må være at det dessverre ikke er mulig å vente noen optimal løsning i retning av en bærekraftig utvikling for framtiden og framtidens generasjoner, men en holdbar og bærekraftig løsning bør det være noenlunde realistisk å se for seg. Det var ikke mulig å konkludere med at et globalt demokrati ville bli innført. Derfor vil derfor det bli nødvendig å fortsette med et vanskelig samarbeid mellom jordens mange nasjoner. Det betyr at de enkelte landene, ved drastiske tiltak, forsøker å redusere mange store problemer så langt det er mulig – og da aller helst på det globale nivået. Vi lever tross alt i den beste verden vi – hittil – kjenner til.¹¹¹ Håpet må aldri mistes.

Litt optimistisk? Ja. Det er grunn til å være optimistisk nok til å konkludere med at utfordringene til en ny etikk vil være til så god hjelp for oss at en holdbar og bærekraftig tilbaketrekning bør være fullt mulig ikke bare for vår generasjon, men også for framtidige generasjoner – selv om vi der bør være mindre sikker.

---

¹¹¹ ”Vår verden er den beste av alle verdener”. Dette var Gottfried Leibniz’ (1646-1716) trøst i møte med lidelsen. ”Av alt ondt som skjer, er vår verden den minst lidelsesfulle.” Det var akkurat dette Voltaire (1694-1778) gjorde narr av Leibniz for i sin satiriske roman *Candide* (1759) ved den ene hovedpersonen Pangloss.

Avslutning

*I have gained this by Philosophy:
That I do without being commanded
what others do only from fear of the law.*
Aristoteles (384-322 f. Kr.).

Hensikten med denne oppgaven var å diskutere og besvare følgende hovedspørsmål: Gitt klimakrisens utfordringer, hvilke tiltak er nødvendige for at framtidige generasjoner skal få meningsfulle, levedyktige og gode liv? Hvordan menneskets beslutninger og handlinger i dag kan påvirke kommende generasjoner er usikker. Denne usikkerheten er bakgrunn for noen viktige spørsmål, og et av dem er: I hvilken utstrekning kan vi holdes moralsk ansvarlige for beslutninger og handlinger som kan påføre våre etterkommere skader, problemer og ulemper? Her kommer da en oversikt over og oppsummering av hva som er behandlet i denne oppgaven.

I kapittel 1 viste jeg til aktuelle rapporter og bøker samt informasjon fra mediene. Rachel Carson var med sin bok *Silent Spring* en av de første i den ”moderne” miljøkampen. Senere kom Garret Hardin, Jared Diamond, Peter Singer, James Lovelock og ikke minst James Hansen med kraftige advarsler mot ressursoverforbruk og de skadene mennesket gjør på økosystemet og særlig på klimaet på jorden. Thomas Malthus fremmet sin befolkningslov i *Essay on Population* i 1798. Han mente at matvareforsyningen ikke kunne holde tritt med en ubegrenset befolkningsvekst, og han får mer og mer rett. Av bøker viste jeg til *Das Prinzip Verantwortung* (1979), *Ansvarsprinsippet*, av den tysk-amerikanske filosofen Hans Jonas. Hans stilte det stadig like viktige spørsmålet om hvor grensen går for det kloden, naturen, kan tåle for han mente at det måtte være en grense. Dette ble diskutert og gjort rede for i kapittel 1. Grensen er nådd, naturen tåler ikke særlig mye mer.

I miljøkrisen, som blant annet består av ressursoverforbruket, overbefolkningen, fattigdom og sykdommer, tok jeg spesielt for meg klimakrisen. Kloden blir varmere og varmere. Temperaturen stiger nå tre ganger så raskt som for 100 år siden. Ekstremvær kommer mye oftere og orkaner blir villere enn før. Det ble også pekt på at klimaskeptikerne, mange av dem ”skarpskodde”, er uenige i hva årsakene til den globale oppvarmingen er. Av de mange viktige og ”skarpskodde” klimaskeptikerne kom Bjørn Lomborg, ved sin bok *Cool It*, til orde. Men solide rapporter fra FNs klimapanel, IPCC, og fra andre vitenskapsmenn viser til at det er svært sannsynlig (mer enn 90 prosent) at klimakrisen er menneskeskapt.

Nærliggende spørsmål var også om det frie markedet var en av årsakene til klimakrisen og om demokratiet derfor må kjempe på minst to ”fronter”. Her kom jeg inn på

politikernes deregulering av markedet. Denne dereguleringen har foregått i nærmere 30 år. Det meste av det regulerende systemet, som kom på plass etter depresjonen på 1930-tallet, er blitt borte. Demokratiet har akkurat derfor satt seg selv i en situasjon der det er nødt til å kjempe på (minst) to ”fronter” – mot to kriser, klimakrisen og mot markedet. Finanskrisen fra 2007 og 2008 viste dette svært tydelig.

Mange av følgene av klimakrisen ble så nevnt. Ved hjelp av de mange rapporter og bøker samt nesten daglige informasjonen i mediene er det, og til tross for mange skeptikere, mange av dem svært godt utdannet, så godt som umulig å konkludere med noe annet enn at vi har en klimakrise. Denne konklusjonen er selve grunnlaget for resten av oppgaven. Klimakrisen gir alvorlige utfordringer for en ny etikk, ansvarsetikken.

I kapittel 2 behandlet jeg ansvarsetikken til Hans Jonas. Den er et grunnlag i møtet med klimakrisen. Klimakampen er mye mer et moralsk – enn et politisk – spørsmål fordi det er spørsmål om å handle rett eller galt overfor framtidige generasjoner. Jeg kom kort inn på den ”gamle” normative etikken. Et spørsmål her var om den gamle klassiske antroposentriske etikken vil være til hjelp for mennesket i nåtiden – og i framtiden. Aristoteles’ dydsetikk og antikkens kardinaldyder er fortsatt aktuelle, men dette er nå langt fra nok. Det kreves mer.

I den første delen av kapittel 2 kom jeg inn på grunnlaget og utfordringene for den nye etikken. Vår tid med nye og flere og langt større utfordringer krever noe mer og en langt mer omfattende etikk som også må ivareta konsekvensene av våre handlinger – både i tid og rom. Dette er ansvarsetikken. Jonas viser her først og fremst til at mange av etikkens premisser fra antikken ikke holder lenger. Det er oppstått et misforhold mellom konsekvensene av våre ”nye” handlinger og forutsetningen for den tradisjonelle. Ansvar for framtidige generasjoner må hele tiden settes i sentrum for våre moralske handlinger. Det blir utfordringen for den nye etikken. Utfordringene er imidlertid enda større i dag enn da Jonas skrev sitt hovedverk (i 1979). Dette er fordi det er gått over 30 år og at klimasituasjonen blir verre hele tiden.

Videre, i den andre delen av kapittel 2, viste jeg til Jonas’ kategoriske imperativ: ”Handle slik at verknadene av handlingene dine lèt seg sameine med framhaldet av ekte menneskeleg liv på jorda” (Fidjestøl. 2004. 106). Menneskets ansvar for framtiden og framtidige generasjoner ble lagt fram i del tre. Menneskets eksistens er, på grunn av klimakrisen, ikke lenger noen selvfølge. Jonas forsøker på flere måter å begrunne ”at det óg i framtida skal finnast menneske (Fidjestøl. 2004.105). Han skriver blant annet om eksistensplikt, men den finske filosofen von Wright er uenig og heller til at ”naturens nemesis kan tyckas rättvis” (ibid.105) Ansvar for framtidige generasjoner gjør den nye etikken nødvendig. Det var emnet i del tre.

Fire etiske plikter med politiske konsekvenser ble tatt opp i del fire. Det var plikten til å vite, plikten til å behandle det usikre som om det var sikkert og plikten til å ta makten tilbake fra avmakten (alle tre handlingsplikter) – samt den fjerde plikten som er plikten til å forsøke å se for oss fjerne og langsiktige konsekvenser av våre handlinger. Vi er ansvarlige for følelsesmessig å ta inn over oss de lidelsene som kan bli en følge av våre handlinger. Fidjestøl kaller dette tenkeplikt (2004. 112). Vi må forsøke å forestille oss de menneskene som om 50 år eller mer (eller mindre), må lide for vårt overforbruk av ressurser i dag. Menneskene bør i fellesskap holdes moralsk ansvarlig for beslutninger og handlinger som kan påføre framtidige generasjoner skader, problemer og ulemper. Jonas nevner også nødvendig frykt som etisk plikt. Ansvarsetikken bør stadig utvikles videre mot det en kan kalle en framtidsetikk eller en handlingsetikk. Nødvendig politisk konsekvens: Å arbeide mot et overordnet globalt styre.

Kapittel 3 ble viet tre store moralske utfordringer som klimakrisen utsetter oss for. Dette kapittelet er en videreføring og et nyttig og viktig tillegg som belyser Jonas' ansvarsetikk, men da fra en annen vinkel. Den første store moralske utfordringen som blir tatt opp her, er den pågående klimakrisen. Moralfilosofen Gardiner kaller det den globale stormen. Sammenhengen, eller heller den manglende sammenhengen, mellom årsak og virkning er viktig her. Deretter er det pulverisering av handlingsansvaret samt organisasjonsmessig utilstrekkelighet som behandles. Den andre store moralske utfordringen er de problemene vi har når det gjelder handling overfor kommende generasjoner, mens den tredje store moralske utfordringen er de mange unnskyldninger vi skjuler oss bak. Disse utfordringene kan gi grunnlag for mulig moralsk korrupsjon. Hovedkonklusjonen i kapittel 3 var at behovet for et verdensstyre som kan utøve myndighet over det som skal skje når det gjelder å takle og håndtere klimakrisen på en ansvarlig måte, er større nå enn noen gang.

Demokratiet ble behandlet i fordi det er den mest aktuelle styreformen i dag. Filosofen Tännsjö fastslår at hvis vi skal løse de [store] globale problemene, så må de løses på det globale nivået. Derfor ble spørsmålene om et globalt demokrati er nødvendig, om det er mulig og ikke minst om det er virkelig er ønskelig behandlet og diskutert i kapittel 4. Konklusjonen her var en viktig forutsetning for et best mulig svar på min hovedproblemstilling. Ansvarsetikken til Hans Jonas er også av betydning for forsøk på å innføre et overordnet styre i form av globalt demokrati som kan gjøre det mulig å takle, og å tilpasse oss, klimakrisen.

Aristoteles' klare syn på demokratiet ble nevnt. For Aristoteles var politikken en forlengelse av etikken. Platons noe "distanserte" forhold til demokratiet ble kommentert. Utviklingen av demokratiet opp mot dagens demokrati ble behandlet helt oversiktlig i den første delen av kapittel 4. Flere filosofer hadde, og har, klare syn på fordeler og ulemper ved

demokratiet. Helt direkte trues demokratiet, blant annet, fordi det arbeider for seint. Demokratiene som teoretisk er utmerket i stand til å fatte vedtak samt å sette dem ut i livet, virker dessverre noe handlingslammet fordi det har problemer med å fatte ”harde” beslutninger raskt nok – og å sette dem ut i livet. Velgerne, og særlig de folkevalgte politikerne, må derfor være klar over dette og dermed forsøke å forbedre demokratiet slik at det kan bli i stand til å hankses med de problemene som nå etter hvert trenger seg på. En beslutningskrise viser seg helt tydelig. Antikkens måtehold, men også (politisk) mot, hos dagens politikere ble etterlyst. De ser ut til å være alt for redde for å lede – og alt for redde for å ”sette foten ned” der det er nødvendig. ”Gjenvalgsspøkelset” ser ut til å plage dem. Ved valg dominerer de dagsaktuelle sakene. At visdom og rettferdighet også er meget viktig for vår framtids politikk synes å være helt opplagt.

I den andre delen av kapittel 4 ble dagens demokrati samt dets styreform mot hvordan det fungerer tatt opp. I den tredje, fjerde og siste delen tok jeg så opp om globalt demokrati er nødvendig, mulig og om det virkelig er ønskelig. Det eksisterer stor skepsis mot et globalt demokrati. Både fortiden og vår samtid bærer preg av at problemene som et globalt demokrati vil møte, er for store. Dette er en skepsis som går minst tilbake til Rousseau og Kant og videre via Rawls og helt opp til vår tid. Min konklusjon ble at et globalt demokrati er nødvendig, men fant, selv om det er teoretisk burde være mulig, at det ikke er praktisk mulig med et globalt demokrati. Derfor bør det da heller ikke forsøkes innført i overskuelig framtid.

I kapittel 5 forsøkte jeg da, til slutt, å svare på mitt hovedspørsmål. Det var, med klimakrisens utfordringer som bakgrunn, om hvilke tiltak som er nødvendige for at framtidige generasjoner skal få meningsfulle, leveverdige og gode liv? Herunder måtte også arbeidet for å minske, eller helst utslette, fattigdommen i verden bli en viktig del. Den første delen i kapittel 5 viste til at det mange steder i verden kan bli nødvendig å endre livsstilen ved forskjellige tiltak, restriksjoner og rasjonerings. Metaforen om festen kan anvendes. Det tyvende århundrets store fest er over. Nå kommer opprydningen og oppvasken. Det ligger en stor etisk og politisk utfordring i å gå inn for bærekraftig produksjon og forbruk. Den nye etikken krever et langt kraftigere vern om naturen og miljøet.

I del to behandles jordens folketall. Grensen er nådd når det gjelder befolkningsekspløsjonen, men konklusjonen her kunne bare bli at: Det er nødvendig å stanse veksten av antall mennesker i verden. Noen global enighet om, og i tilfelle hvordan, befolkningen skal reduseres, er det ikke mulig å se for seg, særlig fordi globalt demokrati ikke vil bli innført i overskuelig framtid. En vilje til stabilisering av folketallet bør skje i de enkelte land. Matproduksjonen er i ferd med å nå en kritisk fase. Klimaet, folketallet, kjøp og leie av

jord (samt minkende forekomster grunnstoffet fosfor til kunstgjødselen) er faktorer her. Det økonomiske systemet er også et av de punktene hvor det må skje en drastisk endring. Enten så vokser dette systemet på en måte som er økologisk uforsvarlig eller det kommer i kriser som er økonomisk eller sosialt ødeleggende. En økonomisk omfordeling må til. De som har mest, må belastes mest. Det må skapes en politisk aksept for hva som er rettferdig for ellers blir det for vanskelig å drive en effektiv bekjempelse av klimakrisen. Konklusjonen ble at drastiske økonomiske tiltak må igangsettes. Lovgivningen er en vei å gå. Dette var emnet i del tre.

I del fire ble energien behandlet. Mennesket må se seg om etter en langt mer stabil levering av energi. Fornybar energi, ved vann, vind og sol, samt geovarme vil på langt nær være nok for jordens framtidige befolkning. Å få landsbygda i land etter land ødelagt av alt for store moderne vindmøllerparker samt at dyrkbar mark anvendes til å dyrke bio-drivstoff i stedet for mat er ikke holdbart. Det er her kjernekraften kommer inn som et stadig viktigere alternativ når det gjelder produksjon av elektrisitet i store nok mengder. Kjernekraften, i første omgang som fisjonsenergi, peker derfor seg ut som den nære framtids hovedenergikilde i en overgangsperiode inntil den, forhåpentligvis om ikke for lang tid, kan etterfølges av fusjonsenergi ("sikker" atomkraft). Meldinger fra toppmøtet i FN i september 2009 sier at bygging av atomkraftverk er på vei tilbake i flere land og at en klimavtale bør føre til bygging av kjernekraftverk i flere og flere land.

Hovedkonklusjonen blir at klimakrisen krever mange bærekraftige tiltak, noen drastiske, for at framtidige generasjoner skal få meningsfulle, leveverdige og gode liv. Tiltakene må tilpasse seg den endrede situasjonen ved en bærekraftig tilbaketrekning – eller en bærekraftig landing (*sustainable landing*). Det kan tenkes flere nivåer på arbeidet mot framtidige bærekraftige samfunn i en svært usikker framtid, men ansvarsetikken må være det bærende prinsippet. Fundamentale moralske valg må gjøres foran de politiske handlingene.

Klimakrisen medfører mange og vanskelige moralfilosofiske spørsmål. Dette kommer også mye av at den offentlige og politiske debatten om klimakrisen ofte er sterkt forenklet, misvisende og helt på avveier med mange begrepsforvirringer. Enda flere moralfilosofier, moralske refsere, burde se dette som en sterk oppfordring til krikk av vår samtid. Fortiden vil bare ikke fortsette inn i framtiden. For veien inn i den ukjente og mulig vanskelige framtiden kan bli vanskelig å finne. Vi må derfor ha med oss en etisk ballast som er uten moralsk svikt, på den veien [stien] som "blir [vil bli] til mens vi går" (Machado).¹¹²

---

¹¹² Antonio Machado (1875-1939), spansk forfatter: *Caminante, no hay camino, el camino se hace al andar*. Vandrer, det er (finnes) ingen sti (vei). Stien (veien) blir til mens en går (ved å gå). (Oversatt av forf.).

Litteraturliste:

- Andersen, Svend. 1998. "K.E. Løgstrups etikk." I: *Nærhetsetikk*. Arne Johans Vetlesen (red). Ad Notam Gyldendal AS.
- Aquinas, Thomas. 1967. *Om loven, Guds attributter tro og viten, og kjønnslivet i paradiset*. Oversettelse, innledning og kommentar ved Knut Erik Tranøy. Pax Forlag A/S. Oslo
- Arendt, Hannah. 1996[1960]. *Vita Activa – Det virksomme liv*. Pax Forlag.
- Ariansen, Per. 1992. *Miljøfilosofi – en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aristoteles. 1971. *Topica*, in David Ross (ed), *The Works of Aristotle*, Oxford: Clarendon Press.
- Aristoteles. 1992. *The Politics*. Translated by T. A. Sinclair, revised and re-presented by Trevor J. Saunders. Printed in England by Clays Ltd. St Ives plc. Set in Linotype Baskerville.
- Aristoteles. 1999. *Etikk*. Et hovedverk i Aristoteles filosofi, også kalt den "Den nikomakiske etikk". Oversatt og med innledning av Anfinn Stigen. Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Aristoteles. 2002. *Nicomachean Ethics*. Translation, introduction and commentary. Translation (with historical introduction) by Christopher Rowe. Philosophical introduction and commentary by Sarah Broadie. Oxford: University Press
- Aristoteles. 2006. *Retorikk*. (Oversatt av Tormod Eide). Vidarforlaget A/S. Oslo
- Bartlett, Albert A. 2007. *NPG. Negative Population Growth, Inc. Thoughts on Immigration Into The United States. An NPG Forum Paper. (12 sider)*. [URL]. [Oppsøkt 28.02.2008]. Tilgjengelig på: <http://www.npg.org/thoughts.pdf>
- Bauman, Zygmunt. 1998. *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oversatt av Mette Nygård. Etterord ved Asbjørn Aarnes. Oslo: Vidarforlaget A/S.
- Bibelen. 1965. *Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøker*. København. Udgivet af det danske Bibelselskap.
- Carson, Rachel. 1962. *Silent Spring*. [URL]. [Oppsøkt 20.12.2009]. Tilgjengelig på: <http://www.rachelcarsonprisen.no/nor/Biografi/Hvem-var-Rachel-Carson>
- Colborn, Theo, Dianne Dumanoski, and John Peterson Myers. 1996. *Our Stolen Future: Are we Threatening Our Fertility, Intelligence, and survival? – A Scientific Detective Story*. A Dutton Book. New York: Published by the Penguin Group. Penguin Books USA Inc., 375 Hudson Street, New York, New York 10014, U.S.A.
- Dessau, Nina. 2006. *Den globale oppvarmingen*. Oslo. Pax Forlag A/S.

- Diamond, Jared. 2006. *Collapse: How Societies Choose to Fail or survive*. Printed in England by Clays Ltd, St Ives plc.
- Ekeli, Kristian S. 1999. *Ethical Perspectives on Sustainable Production and Consumption*. ProSus Sognsveien 70, 0855 OSLO
- Ekeli, Kristian S. 2006. *Intergenerational Ethics and Representation of Posterity* (Doctoral theses at NTNU) Department of Philosophy, Trondheim, November 2006.
- Epikur, Epikuros fra Samos, (341/2—270 f.Kr.), Gr. filosof, grl. en filosofskole i Athen. [URL]. [Oppsøkt 24.08.2009]. Tilgjengelig på: <http://no.wikipedia.org/wiki/Epikur>
- Eriksen, Arne Thodok. 2009. *Grønn politisk økonomisk analyse*. Kolofon Forlag.
- Fidjestøl, Alfred. 2004. *Hans Jonas: Ein introduksjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fijestøl, Alfred. 2004. *Etikk for det 21 hundreåret*. [URL]. [Oppsøkt 22.01.2008]. Tilgjengelig på: <http://www.justmake.no/kunder/folkevelt/index.php?back=1&artikkelid=1155>
- Fløistad, Guttorm. 1988. *Utfordringer I*. Institut for idéhistorie Universitetet i Oslo.
- Gardiner, Stephen M. 2004. *Ethics and Globale Climate Change*. (Survey Article). By the University of Chicago. [URL]. [Oppsøkt 15.10.2009]. Tilgjengelig på: http://hettingern.people.cofc.edu/Environmental_Philosophy_Sp_09/Gardner_Ethics_and_Climate_Change.pdf?referrer=webcluster&
- Gardiner, Stephen M. 2006. *A Perfect Moral Storm. Climate Change, Intergenerational Ethics and the Problem Corruption*. (Revised Draft). University of Washington. [URL]. [Oppsøkt 15.10.2009]. Tilgjengelig på: <http://faculty.washington.edu/smgard/GardinerStorm06.pdf>
- Gardiner, Stephen M. 2009. *Saved by Disaster? Abrupt Climage Change, Political Inertia, and the Possibility of an Intergenerational Arms Race*. (Essay). Univ. of Washington. [URL]. [Oppsøkt 15.10.2009]. Tilgjengelig på: <http://faculty.washington.edu/smgard/>
- Hansen, James. 2009. *Storms of My Grandchildren: The Truth about the Coming Climate Catastrophe and our Last Chance to Save Humanity*. Bloomsbury Publishing, London, New York and Berlin.
- Hansen, Mogens Herman. 2008. *Det athenske demokrati – og vores*. Museum Tusculanums Forlag og Mogens Herman Hansen. Trykt hos Narayana Press, Gylling.
- Hardin, Garret. 1977. *The Limits of Altruism: An Ecologist's View of Survival*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Hardin, Garret. 1993. *Living within Limits*. By Oxford University Press, Inc.
- Hareide, Dag. 1991. *Det gode Norge. På vei mot et medmenneskelig samfunn?* Gyldendal Norsk forlag A/S.

- Held, David. 2006. *Models of Democracy*. Polity Press 350 Main Street Malden, MA 02148, USA.
- Herland, Hanne Nabintu. 2010. *Alarm! Tanker om en kultur i krise*. Luther forlag AS.
- Hobbes, Thomas. 1998 [1651]. *Leviathan*. Oxford - New York: Oxford University Press.
- Imenes, Olav. 2006. *Sult – hungersnød*. Notat fra classfronter. (01.03.2006). 10 sider.
Forelesning 01.03.2006 og personlig kommunikasjon (den gang, i 2006). Universitetet i Oslo.
- Jamieson, Dale. 2008. *Ethics and the Environment. An Introduction*. Printed in the United Kingdom at the University Press. Cambridge.
- Jonas, Hans. 1979. *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt a. M: Insel Verlag.
- Jonas, Hans. 1997[1985]. *Teknikk, medisin og etikk: Ansvarsprinsippet i praksis*. (Norsk oversettelse: Sverre Dahl.) Oslo: Cappelen Akademisk Forlag as.
- Jonas, Hans. 1999[1979]. *Answarets princip: Udkast til en etik for den teknologiske civilisation*. På dansk ved Henning Vangsgaard. København: Hans Reitzels Forlag A/S
- Jørgensen, Sten Inge. 2007. *Vesten mister grepet: Norge uten retning*. Oslo: Kagge Forlag AS, Stortingsgt. 30, 0161 Oslo.
- Kant, Immanuel. 2002 [1795]. *Den evige fred. En filosofisk plan*. Oversatt av Øystein Skar. Etterord av Raino Malnes. Printed in Norway. Digibok AS, Skien. Forlagt av H. Aschehoug & Co, Oslo
- Kemp, Peter. 1996. *Det uerstattelige: En teknologi-etikk*. (Oversatt av Marianne Svagård). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Klein, Naomi. 2007. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Printed in Great Britain by Clays Ltd, St Ives plc.
- Kolstad, Hans. 2007. *Besinnelse: Naturfilosofiske essays*. Oslo: Humanist Forlag. Postboks 6744 St. Olavs plass 0130 Oslo.
- Kurzweil, Ray. 2006. *The singularity is Near. When Humans transcend Biology*. Penguin Books Ltd, Registered Office. 80 Strand, London WC2R 0RL, England.
- Küng, Hans. 1990. *Etikk for verdens fremtid*. Land og kirke. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Lomborg, Bjørn. 2008. *Cool it. The skeptical environmentalist's guide to global warming*. Printed in the United States of America.
- Lovelock, James. 2006. *The Revenge of Gaia. Earth's Climate Crisis & the Fate of Humanity*. First published in the United Kingdom in 2006 by Allen Lane, a Member of the Penguin Group.

- Mailer, Norman. 2003. *Why are We at War*. Random House Trade Paperbacks. Random House, Inc. New York.
- McCarthy, Cormac. 2006. *The Road*. New York: Alfred A. Knopf. ISBN 0307265439
- Meadows, Dennis L. 1972. *Hvor går grensen?* (Originalens tittel: *Limits to Growth*). Cappelenes Alnabøker. J. W. Cappelen Forlag a.s. ISBN 82 02 026105.
- Mill, John Stuart. 1985 [1859]. *On Liberty*. Penguin Books Ltd, Registered Offices: 80 Strand, London, WC2R 0RL., England
- Moyo, Dambisa. 2009. *Dead Aid*. Penguin Books Ltd, 80 Strand, London WC2R 0RL, England
- Ofstad, Steinar. 2006. *Sult og hungernød*. Semesteroppgave (eksamen) vår 2006 i FIL 2302: Anvendt etikk. Universitetet i Oslo.
- O'Neill, Onora. 1993. "Ending World Hunger." I: *Matters of Life and Death*. Tom Regan (red.). By McGraw-Hill, Inc.
- Perez, Carlota. 2009. "En mulighet til å forme fremtiden – teknologisk endring og børsbobler" I *Fritt fall – finanskrisen og utveier*. Kristen Nordhaug og Helene Bank (red.). Forlaget Res Publica, Oslo.
- Platon. 1991. *Staten*. Er oversatt fra græsk efter "Politeia" af Hans Ræder. Viborg: Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s.
- Pogge, Thomas. 2002. *World Poverty and Human Rights*. Cambridge: Polity Press.
- Politkovskaja, Anna. 2007. *Putins Russland (Putin's Russia)*. Oversatt fra engelsk av Kjell Olaf Jensen. Trykk og innbinding: Nørhaven Paperback A/S, Danmark. (Første gang utgitt 2004).
- Ringen, Stein. 2007. *What Democracy Is For: On Freedom and Moral Government*. Princeton and Oxford. Princeton University Press.
- Ryggvik, Helge. 2009. *Til siste dråpe. Om oljens politiske økonomi*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo
- Sandemose, Jørgen 2009? *Dydsetikk: Hursthouse og andre*. ([URL] den 30.10.2009). Tilgjengelig på: http://folk.uio.no/bjornsam/exphil03_tekster_fra_Sandemose_vaar09/14-Hursthouse_og_andre.pdf
- Singer, Peter. 1994. *Rethinking Life and Death: The Collapse of Our Traditional Ethics*. Oxford University Press.
- Skarstein, Rune. 2008. *Økonomi på en annen måte*. Abstrakt forlag AS, Oslo

- Smith, Joseph Wayne, Graham Lyons and Evonne Moore. 1998. *Global meltdown: Immigration, multiculturalism, and national breakdown in the new world disorder*. Praeger. Westport, Connecticut - London. Printed in the United States of America.
- Solnit, Rebecca. 2009. *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* (2009), kan nevnes her. Hun skriver om nærhetsetikk, Published by the Penguin Group, New York, USA.
- Spinoza, Baruch. 2002. *Etikk*. Oversatt av Ragnar H. Næss. Oslo: Pax Forlag.
- State of the World. A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society*. 1989. Lester R. Brown et al. Linda Starke (red.). New York-London: W. W. Norton & Company.
- State of the World. Jordens tilstand. Verdens mest leste miljørapport fra Worldwatch Institute*. 1997. Lester R. Brown et al. Svein O. Mogan (red. – for den norske utgaven). Norsk utgave. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- State of the World. Innovations for a Sustainable Economy*. 2008. 25th Anniversary Edition. The Worldwatch Institute. Linda Starke (red.). New York – London. W.W. Norton & Company.
- Sætre, Simen. 2009. *Petromania*. J. M. Stenersens Forlag AS. Oslo
- Thompson, Janna. 1992. *Justice and World Order*. By Routledge, 11 New Fetter Lane, London.
- Tranøy, Bent Sofus. 2007. *Markedets makt over sinnene*. Aschehoug Pocket. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Tännsjö, Torbjörn. 2008. *Global Democracy. The Case for a World Government*. Edinburgh University Press Ltd, 22 George Square, Edinburgh.
- Vetlesen, Arne Johan. 1998. *Nærhetsetikk*. Ad Notam Gyldendal AS. Oslo
- Vetlesen, Arne Johan. 2006a. ”Efterord: Magtkritikkens utfordringer.” I: *Magtens tænkere. Politisk teori fra Machiavelli til Honneth*. Carsten Bagge Laustsen og Jesper Myrup (red.). Roskilde Universitetsforlag.
- Vetlesen, Arne Johan. 2007a. *Politisk filosofi*, FIL4340. Forelesninger. Universitetet i Oslo, UiO, våren 2007.
- Vetlesen, Arne Johan. 2007b. *Hva er etikk?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Vetlesen, Arne Johan. 2009. *Frihetens forvandling*. Universitetsforlaget AS, Oslo
- Von Clausewitz, Carl. 2005[1832/34]. *Vom Kriege*. Insel Verlag Frankfurt am Main und Leipzig 2005. Printed in Germany.

- Weisman, Alan. 2008. *The World Without Us*. Virgin Books Ltd. London W6 9HA
- White, Michael J. 2003. *Political Philosophy: An Historical Introduction*. Printed and bound by WS Bookwell, Finland.
- Wilson, James. 1998. *The Earth Shall Weep. A History of Native America*. Norsk utgave. *Jorden skal gråte. USAs historie med indianernes øyne*. Spartakus Forlag AS, Oslo 2003, 200
- Wolfe, Alan. 1989. *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. University of California Press Berkeley and Los Angeles, California.
- Wollstonecraft, Mary. 2003. *Et forsvar for kvinnens rettigheter*. Originalens tittel: *A Vindication of the Rights of Woman*. Printed in Norway. Pax Forlag.